

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

BUDENZ JÓZSEF.

HUSZONEGYEDIK KÖTET.

III. FÜZET.

Ára 50 kr.

BUDAPEST, 1889.

TARTALOM.

Orta ojunu, török népszínhjáték. (Magyar fordítás). — <i>Dr. Kúnos Ignác</i> ...	161
A 3-dik személynévmás az ugor nyelvekben. — <i>Budenz József</i> ...	190

Ismertetések és bírálatok.

Ahqvist, Ág.: Suomen kielen lukusanoista (a finn nyelv számneveiről). — <i>Budenz J.</i> ...	200
Quigstad és Sandberg: Lappische Sprachproben ...	207
<i>Peruchin Miklós</i> : Vázlatok a glazovi votjakok hagyományai és életmódja köréből. (Oroszul.) — <i>Dr. Munkácsi Bernát</i> ...	220
Értesítések ...	240

ORTA-OJUNU.

Török népszínjáték.

— A varázsló. —

I.

(Mialatt a zene egy nótát szól, a néző térre legelőbb is *Pešekjar* lép elő.)

Pešekjar. Óh én vitézem.

Beltűlről valaki: Tessék én vitézem.

Peš. Nem is ez a számítás.

Valaki. Mi hát a számításod?

Peš. A Varázsló: játékának vettem utánzatát, húzd rá, hadd mutassam a czélzatát.

(Miután eljátszottak egy nótát, jön egy roppant furcsa öltözetben a *Kavuklu* (nagy süvegű). Fején jókora nagy süveg, kezében különböző szinekből kirakott esernyő, utána meg mintegy szolgája kép és táskával a kezében egy *törpe* jön; vagy háromszor ötször körüljárják a néző tért.)

Peš. Mašallā efendim, honnan jön és merre megy ön szemem fénye?

Kav. (A megette levő törpéhez.) Mit ordít az itt ez a szenny ember, menj és nézd, hogy koldus-e vagy miféle, talán pénzt akar?

Törpe. Tán koldusnak kell lennie.

Peš. Efendim, megértettem a beszélgetéseteket, szolgája (én) koldus vagy mi nem vagyok; talán el is felejtette ön, hogy szolgája (én) régi barátja Toszun efendi vagyok.

Kav. Szép, most már tudom, nos mit akar mondani?

Peš. Efendim semmi különöset, olyan mélyen elmerülve jár ön, hogy ennek oka meg az egészsége után tudakozódom.

Kav. Bocsósson meg Toszun efendi, ma tulságos a szórakozottságom, hirtelenjébe meg se ismertem.

Peš. Óh efendim, mi az oka e szórakozottságának?

Kav. Óh Toszunkám, ha elbeszelném a fejemre jövő eseményt és ha meghallgatnád, akkor megértenéd.

Peš. Óh efendim, elmúlt légyen; tudja ön, hogy szolgálja (én) mily figyelmes vagyok, beszélje el, hadd tudjam meg én is.

Kav. Lelkem, azt csak tudni fogja, hogy a felső városrészbeli előljárónk házának egyik szobáját bérben bírom.

Peš. Igen is efendim, tudom.

Kav. Hogy, hogy nem, tegnap előtt reggel korán keltem fel; kimegyek a mosakodóba és látom, hogy az előljáró efendi, a ház tulajdonosa felöltözködve felövezkedve menőben van ki az utczára.

Peš. Aztán efendim?

Kav. Azt mondom neki: 'Ugyan efendim, ilyen korán merre méltóztatik menni?' Feleli erre: 'Óh ne fogj most engem szóba, megyek a koldus-gőzhajóra, még el találok késni.'

Peš. Nos?

Kav. Toszun, hisz tudva előtted a mi helyzetünk, bizony nem kevés nyomoruságot szenvedünk.

Peš. Tudom efendim, tudom.

Kav. Mondom neki: 'Óh, ha így van, várj egy kissé, én is hadd öltözködöm fel sebtibe és menjünk együtt.' Azt mondta rá, hogy jól van. Gyorsan felöltözködtem és együttesen egy futás, elérkeztünk a koldus-gőzhöz. Beszállottunk a hajóba, kezdtem mindenfelé nézegetni, emerre mentem oda dörgölődtem, amarra mentem oda dörgölődtem, de bizony nem akadt a ki vagy öt parát elővéve ide adta volna. Pedig Toszun efendi, tudod-e hogy mért mentem én voltaképp a koldus-hajóra?

Peš. Nem én efendim, mért is mentél hát?

Kav. A szegénységemet csak megtudtam veled értetni; nos én azt hittem, hogy a koldus-hajón pénzt adnak a koldusoknak és

egy futásban azért mentem oda; pedig hát még csak öt parát se kaptam.

Peš. Óh, óh, bizony tévesen értette meg; no de aztán?

Kav. Aztán Toszunkám, egy ember jött, kezében egy bádóg, azt ütögette egy bádóggal. Kérdi, hogy hol szállok ki (megyek fel), gondolkozom, azt mondom neki, hogy a hajó párkányára megyek fel. Nem úgy érti, mondja erre, hanem hogy melyik kikötőnél szállok ki. Mialatt mi beszélünk, *Kanlidsa* kikötőjéhez ér a hajó, ez volt az utolsó kikötő, ki is szállott az utasok mindegyike, csak én maradtam ott. Jegyet vegyek, és én is kifelé, mondja a jegyszedő, mert más kikötő nincs is. Adj hát, mondok neki, hadd szállok ki. Add a pénzt, feleli erre, adok aztán jegyet. Miféle pénzt akarsz? szólok neki vissza; én erre a koldusok hajójára koldulni jöttem, te adj nekem pénzt. Egyet szól erre a jegyszedő legényeknek és pif-paf veréssel rugással kidobták a kikötőre.

Peš. Óh efendim, hát aztán? bizony nagy bajba jutott.

Kav. Aztán Toszunkám kijutottam a kikötőre, de a jegy-gyűjtők nem akartak a korlából kibocsátani, jegyet kívántak tőlem. Bármennyire mondtam is nekik, hogy miért szállottam én koldus hajóra és hogy pénzem nem lévén nem válthattam jegyet, bizony nem menthettem meg a galléromat.

Peš. Óh Hamdikám, hogy tudtál kijutni, mit csináltál aztán?

Kav. Mit csináltam volna? Azok az emberek úgy szólván ütni kezdtek. Szerencsémre, közel a kikötőhöz egy nagy nyári lakás volt, meglátta a kastély tulajdonosa, a mi csufságot rajtam elkövettek, megsajnálta, szolgálival megküldte a jegypénzt és így kiszabadultam.

Peš. Óh elmúlt légyen efendim, nos aztán?

Kav. Aztán Toszunkám elhagyván a kikötőt a mint arra felé bolyongtam, meglátok egy nagy kaput, nyitva mind a két szárnya, belülről pedig két oldalán kert, hosszú egy út.

Peš. Jaj, bár csak be ne léptél volna.

Kav. Mit beszélsz Toszun, az óra nyolczra járt, a számba még csak egy szemét darabkát se tettem, úgy hogy éhségtől a bensőm is összekavarodott. Nem bírtam az éhségemmel és azon hit-

ben, hogy talán a gyomrom is megtölthetem, meg aztán öt vagy tíz parányi hajjópénzt is kapok, biz én bementem a kapun.

Peš. Hát aztán?

Kav. Aztán efendim, messze messze mentem, egyszerre csak azt látom, hogy egy magas helyen egy nagy czukorkészítő márványkő van, és e márványról lépcső vezet fel.

Peš. Ó te semmiházi, miféle czukorkészítő márvány az?

Kav. Milyen volna? egy jókora nagy márvány la.

Peš. Ó te semmiházi, felszálló kő annak a neve; minden kastélyban van olyan, hogy lóra szálljanak róla.

Kav. Bánom is én akár mi Toszun; aztán a lábaimon levő czipőket egymáshoz csapva köntösöm alá vettem és kezdek felfelé indulni.

Peš. No látod, hogy milyen dolgokat mívelsz, hát nem láttál a lépesőfőnél még más czipőt is?

Kav. Sokat.

Peš. Lásd csak lásd, mily szégyen; járja-e így czipőkkel a hónod alatt felmenni? no de mi történt aztán?

Kav. Felmentem, hát látok egy nagy előtermet, vagy tizenöt ajtó nyílik belőle.

Peš. Ugyan Hamdi nem találkozta ott senkivel?

Kav. Nem én.

Peš. Nos aztán?

Kav. Kissé gondolkoztam, hogy melyik ajtót nyissam ki, aztán így szólva magamban: a hogy lesz úgy lesz, benyitok egy ajtón. Óh Toszun, mondok neked valamit, de jól vigyázz, hogy el ne áruld valakinek.

Peš. Ugyan mi az, Hamdi? attól tartok, hogy valami illetlenséget követtél el.

Kav. Toszun, az ajtó kilincse valami roppant fehér féle volt, én bizony méntaczkornak hittem és megnyalogattam.

Peš. Óh te semmiházi ficzkó, mit keres méntaczkor az ajtón?

Kav. Mit tudom én, elég a hozzá, kinyitottam az ajtót, beléptem és láttam hogy senki sincs ott. Egyenesen a szegletbeli

ablakhoz mentem, hát láttam, hogy a kikötő, a hol engem megverték, onnan látszik, az ablak előtt meg ott egy szép bunda. Toszunkám, nem állhattam ki, magamra vettem a bundát és a szegletbeli ablakban pompásan elhelyezkedtem.

Peš. Ugyan Hamdi kelj fel.

Kav. Miért?

Peš. Hogyan miért? ficzkó, cipőiddel a hónod alatt, az efendi bundájába öltözködve, a szegletfőn elterülve, ha megtalálnak látni, megbotoznak és kikergetnek.

Kav. Csakugyan igaz Toszun, hál' Istennek jövő menő nem akadt.

Peš. Báránym Hamdi, mit csináltál aztán?

Kav. Egy keveset ültem, de aztán meguntam és a bundát ismét a maga helyén hagyva, kimentem ebből a szobából és benyitok a szemközt levőbe. Bepillantok, hát ott ül az efendi a szegletfőn és bizonyára csak nem rég kellett, hogy körülmetélték legyen, mert előtte egy szekrényke, rajta meg egy rakás játék volt.

Peš. Ficzkó, miféle játék lehetett a, mi volt csak a szekrényen?

Kav. Mit tudom én? olyas valami, hogy mihelyt megnyomta, azonnal csiling-csiling csilingelni kezdett.

Peš. Ó semmiházi, hisz az az efendi íróeszköze, az a szóló valami meg a csengettyű, hogy a szolgálakat hívja vele. No de mit tettél aztán, megcsókoltad legalább az efendi ruhája szélét?

Kav. Nem én lelkem, ,selamin alejküm'-öt mondva, egész a játék mellé mentem, leültem és azzal punktum.

Peš. Ficzkó, csufságot követtél el, jöjj el onnan, kikergetnek aztán Hamdi; cipőd még mindig a hónad alatt? legalább letetted volna valahová.

Kav. Óh Toszun, mit beszélsz, hol hagytam volna? Talán hogy ellopassam a cipőimet. Hisz ismered a szegénységemet, utóbb még meztláb kellett volna elmenni.

Peš. Ficzkó, ugyan ki lopná el cipőidet egy nagy kastélyban? No de mit szólott az efendi, a mint meglátott?

Kav. Hát Toszunkám, alig hogy az efendi egyet ütött azokra a játékokra, látom hogy egy roppant cifra úr jelenik meg. Az

efendi egyet intett, erre az az ember egy szivarkát gyújtott nekünk, elibünk meg szép egy dohánytáblácskát tett. A szivarkát szívom, de sajnáltam a hamuját belé rázni, mit mondasz hozzá, inkább mind a földre szórtam Toszun.

Peš. Ficzko, megint csúfság a mit teszel; a táblába rázd, a táblába.

Kav. Aztán Toszun kiegészített a szivarka, módjával ráléptem a szőnyegre, úgy oltottam el; a táblát pedig, a nélkül hogy az efendi látta volna, a zsebembe csusztattam.

Peš. Add elő ficzkó, közeledik az elnászpángoltatásod.

Kav. Aztán Toszun kávéhozott, megittam a kávé és a mint a findzsát nyalom, ránézek a findsa aljára, hát ezüst, még pedig vagy huszonöt dirhemnyi lehetett; rajta azt is a zsebbe.

Peš. No lásd csak Hamdikám, hogy milyen dolgokat művelsz? mindenütt csak lealacsonyítod magad.

Kav. Aztán Toszunkám, az efendi megint egyet ütött a játékra, még két cifra szolgálta jött elé. Kész-e az étel? kérdi tőlük, és a mint azok azt mondják hogy kész, tesséket mond az efendi, felkél és megy. Én is rajta utánuk, kimegyünk a szobából és bemegegyünk egy másik mellette levő szobába.

Peš. Hát aztán Hamdi?

Kav. Bemegegyünk, hát látom hogy tányér meg edény, a mi a Mahmud pasa kótyavetyére került holmijával fel ne érne, nincs is. Az efendi aztán leült, én is szembe vele. Leves jött, szépecskén megettük; azt elvitték, jött hús; látom hogy az efendi egy kés meg villa formájú valamit vesz elé, azt a villa félet a húsba döfi, a késsel elvágja, és az előtte levő tányérba téve enni kezdi. Én is az efendit nézem, és gondolva hogy mi is úgy tegyünk a hogy ő tesz, meg hogy szégyent ne valljak, veszem a kést meg a villát, és be a villát a húsba.

Peš. No Hamdikám, a mit eddig tettél, is sok lett, vigyázz, hogy itt is valami neveletlenséget el ne kövess.

Kav. Ne kérdezd Toszun, ne kérdezd, a villát még csak bedöf-tem a húsba, hanem a mint kinlódok hogy a késsel el is vágjam,

hogy hogy nem, kiszabadul a hús a villából, hát nem átrepül az egész hús a velem szembe ülő efendi arcába?

Peš. No lásd csak Hamdi, milyen neveletlenséget követtél el?

Kav. Az efendinek az arca, szeme, feje mindene csupa zsír lett. Azt már mondtam hogy milyen éhes voltam, lehet hogy e sietőség miatt is olyan erővel szabadult el a hús, hogy az efendi lelke nagyon is felbőszült rá. Kezdi is azonnal: „erre arra neveletlen embere, honnan kerültél elé bajnak a fejemre“, és alig hogy kiáltja, hogy dobjátok ki ezt a szenny embert, a mellettünk álló két szolga, a nélkül hogy megmosakodhattam volna, csupa zsirosan, pofon meg ököl, legurulva a lépesőről, kidobtak az ajtón.

Peš. No lásd csak Hamdi, hát ínyedre vannak-e ezek a dolgok, a miket elkövéttél? Nem jobb lett volna-e, ha jóllakott gyomorral az efenditől még vagy öt-tíz garas fogbért is kaptál volna és úgy jöttél volna ki? Honnan veszed majd most elő a hajópénzt?

Kav. Óh Toszun, arról már én jó előre gondoskodtam. Azt is tudtam, bogy mulbatatlanul valami mulasztás miatt fognak valahonnan kikergetni; hisz azért csentem el a táblát meg a findzsa alját is, hogy senkitől se kelljen hajópénzt koldulnom. Nos, a hogy onnan kikerültem, még egyet járva kelve, egy pénzváltó üzletébe mentem be, elővettem az ezüst alját és a dohánytáblát és azt mondván, hogy kénytelen vagyok ezeket eladni, mert nincs estére mit ennünk, eladtam huszonöt garasért. Onnan egyenesen a kikötőhöz jöttem, kérdem hány órakor indul a hajó, azt mondták egy negyed óra múlva; még egy kis ideig járkáltam, és a mint megérkezett a hajó, beszállottam és Sztambulig jöttem. Haza jövök, hát látom hogy házi urunk az előljáró efendi már megjött. „No te hitvány — kezdem el a veszekedést — ha már csakugyan nem adnak a koldus-hajón az embernek pénzt, miért noszogattál rá és miért jutattad a fejemed ennyi bajba? Erre kihajt bennünket a házából és abba maradtunk hogy most lakás után nézek, és még ma kiköltözök; e miatt gondolkoztam úgy el az imént és ép az járt a fejemben, hogy vajha Toszun efendivel találkoznám, és nekem egy szép olesócska házat találna. Ugyan Toszun efendi, a te kezéd ügyében bizonyára lesz egy ilyen ház, egyszobás kétszobás valami, hiszen

tudod hogy a vakházinál (feleségemnél) más senkim sincs, ketten meg akárhol is elférünk.

Peš. Szivesen Hamdim, épen tegnap ürült meg itt egy két-szobás szép házacska, ha megszereted azt odaadhatom.

Kav. Már a milyen olyan, csak ház legyen Toszunkám.

Peš. No hát tessék, hadd mutassam meg.

(Erre körüljárják néhányszor a nézőtért és mutat neki a szegletben egy ház számba menő, négy czölöpből álló és köröskörül vászonnal bevont sátrat.)

Peš. (A kapura mutat.) Efendim, ime egy ház, tessék nézze meg belülről is.

Kav. (A sátor egy oldalán bemegy, a másik oldalán kijön.) Jaj efendim ház, jaj, miféle ház ez apó? Ennek se földszíne, se emelete, valósággal cigánysátorhoz hasonló valami.

Peš. Efendim, azt hiszem hogy nem találva a lépcsőre, nem is mentél az emeletre; hadd menjek csak én fel és lásd. (Ezzel bemegy a házba és kinéz a sátor felett.) Óh Hamdim, nem találta meg az emeletet, nézd én látom innen a Kjádhánébe menő csónakokat, a Fener kávéházában levő sokaságot mind mind. (Ezzel ismét kijön.)

Kav. (Még egyszer bemegy a házba. Felmegy oda a hová Pešekjar ment, és kinéz.) Óh apó, hisz innen csak a ház ajtó eleje látszik, nem mutatkozik egyéb semmi. No de hány para ennek a bére? (Ezzel ismét kijön.)

Peš. Efendim, egy hónapra százötven garas.

Kav. Én hónapot mit nem ismerek, mindennap egy-egy para, jut egy hónapra harmincz para; ezt is csak azért, mert nem vagy idegen, nos beleegyezel-e?

Peš. No majd beszéllek aztán veled, egyelőre telepedj le, láss a jóléted után.

Kav. Bárányom Toszun, a nyomoruságunk miatt már régóta hogy nem mehettem haza, és azért a családomat se láthattam, ha erre találánának jönni, kérlek add tudtomra; de ha más valaki jön és tudakozódik utánam, valahogy meg ne mutasd a házunkat.

Peš. Ugyan miért Hamdim, hát nem akad az embernek barátja is?

Kav. Toszunkám, hisz ismered a helyzetünket, vagy három-öt esztendő óta a városrészünkbeli minden nemzetiségnél, minden mesterembernél jókora adósságunk van; ha a hitelezők megtudják egyszer a házat, akkor mindennap vagy százötven emberrel kell majd a dolgot megértetni.

Peš. Nagyon jó, Hamdim, te csak maradj és kedved után láss, Allah kegyes. (Ezzel kimegy, *Kavuklu* ott marad.)

II.

(E közben megszólal a zene és egy arab szolganő kíséretében egy roppant cifra asszony jön. Az asszony vagy kétszer háromszor körüljárja a néző tért, aztán az arab szolgájára néz.)

Asszony. Ó lány, hogy Allah mind pusztítaná el, avagy nem férfi ez is? lásd ezt a kutya férjemet reggel óta utczáról utczára bolyongva keresem, és eddig még csak nyoma sincs, most mi tévők legyünk?

Arab. Allahra mondom, nem tudom asszonyom. (Mialatt ezek beszélgetnek Toszun efendi jön velük szembe).

Peš. Mašallā asszony lányom, emilyen cifrán felcziczomázva, módosan neki öltözködve, honnan jöve merre tart, mit jelent ez állapot?

Assz. Mašallā Toszun efendi, ember ne is kérdezd a bajomat. Ha elbeszelném a mi fejemet érte, az egy Allah tudja, sajnálkoznál rabszolgálódon (rajtam).

Peš. Óh efendim, üdvre váljék, mi az már megint asszony lányom, mondd csak el.

Assz. Mi volna, hisz ismered ennek a mi bolond emberünknek az esztét. Egy nap a házi urunkkal, az előljáró efendivel, megy a koldus gőzhajóra hogy majd ő pénzt keres, de hogy nem csinált semmit és még a fejére is különféle bajokat hozott, este haza jön, és veszekedés czivakodás az előljáró efendivel. Aztán elmegy, hogy ő nem lakik többé a házában és mivel már jó ideje, hogy nem jött haza, a szolgálómmal együtt a mai nap egész reggel óta keressük;

hallottuk, hogy erre a környékre jött házat bérelni, ezért is egyenesen hozzád jöttünk Toszun efendi és kérlek mutasd meg a kibérelte házat.

(Ez alatt kijön *Kavuklu* a házból és e szókkal; «óh be szép asszony ez, várj csak hadd dörgölözöm egy kissé hozzá», — *Pešekjár* közelébe megy.)

Kav. Ki ez Toszun, minden falat csak a te kezvedbe jut? ide csak az én ujjom közé.

Peš. Menj a pokolba, pusztulj innen haza, ne elegyedj minden dologba.

(*Kavuklu* oda se hallgat, hanem e szókkal: «óh czukrom, Isten hozott, honnan méltóztatott ide?» fogadja az asszonyt).

Assz. Pusztulj innen szenny ember, honnan jöttél elő bajnak a fejemre, menj a pokolba, pusztulj innen. (*Pešekjár*hoz) Toszun efendi, ki ez a gyalázatos ember, nézd csak, még szót mer hozánk intézui.

Peš. Húzódj innen-lelkem, menj csak a házadba.

(*Hamdi* rá se hallgat, hanem körülöttük ólálkodva az asszony mellett álló arab szolgálnak ezeket mondja:)

Kav. Óh hugocskám, te is szép vagy, hanem az asszonyod csupa czukor; bárányom hugocskám, nézd csak haragszik rám az asszonyod; mondd neki, hogy soh'se nehezteljen rám. (Erre az arab huzza a lábáról a papucsot, *Hamdira* egynehányat ráhúz és bekergeti a házába).

Assz. Bárányom Toszun efendi, ki ez az erőszakoskodó ember?

Peš. *Mašallā* efendim, sajnálom hogy ezt az embert nem ismeri meg.

Assz. Óh Toszun efendi, honnan ismerjem én a más emberét?

Peš. Mintha bizony nem kellene egy embernek a saját családját ismerni. Hisz ez az ember *Hamdi* efendi, a férjed.

Assz. Az ám igaz, elnézte a szemem, *Alláhra* Toszun efendi, nagy elmerültségemben nem ismertem fel, most kezdett csak eszembe jutni.

Peš. Ha akarja ide hívom, vagy pedig a házába vezetem.

Assz. Jól van, tessék, menjünk. (Ezzel a ház elé mennek, zörgetik az ajtót és Hamdit leszólítják).

Peš. Merre vagy Hamdim? jöjj le egy kissé.

Kav. (A sátor tetejéről néz le) Mi az Toszun, mit akarsz tőlem? Soh'se leszek én már békével téled?

Peš. Jöjj elé egy kissé lelkem, valami mondani valóm van.

Kav. (Kijön) Mi az hát, te ezután már mindig így fogod a nyugalmamat zavarni?

Peš. Nem a lelkem, asszonyokat hoztam neked te rossz csont; a jóságot már fel se veszed?

Kav. Ugyan Toszun, jöjj csak egy kissé erre az oldalra, négy szemközt (titkon) akarnék valamit mondani.

Peš. Mit akarsz mondani? (Ezzel a túlsó oldalra mennek egy kissé).

Kav. Bárányom Toszun, mért hoztad nekem ezt a szép asszonyt? reméltem elhelyezed nálam vendégnek; ha ez igaz Toszunkám, örömömben megbolondulok. Nézd csak Toszun, szólj nekik hogy jöjjenek be a házba, senki sincs benne; bárányom Toszunkám kérdeznéd tán tőlük, hogy izé ura van-é, hogy ha nincs Toszun, én elveszem, rajta csak szaporán, mondd nekik, hogy menjenek gyorsan a házba. (Ezzel a köntöse széleit össze fogva ugrándozni kezd).

Peš. Ficzko Hamdi megbolondultál, vigyázz valahogy meg ne hallják; attól felek, hogy nem ismerted fel ezeket.

Kav. Ugyan Toszun, kik ezek, Alláhra mondom, hogy nem ismerem őket.

Peš. Ficzko, hisz ez a saját családod, hej őrtílt ember hej.

Kav. Ne mondd Toszun, igazat szólj, az enyéim volnának ezek csakugyan?

Peš. Persze hogy azok, még mindig nem ismerted fel?

Kav. Hej Alláh pusztítsa el őket, hogy találtak ezek ide? Toszun ez bizonyára a te műved volt.

Peš. Jer ficzko, ne nyujtsd a dolgot; már egy órája hogy az ajtó előtt váratod őket, szégyen gyalázat; menj beszélj vele és hívd be; ott aztán elbeszélhetitek egymásnak a bajotokat.

Kav. No csak ne nagyon alkalmatlankodj, mondd hogy nem vagyok otthon és találj módot a menekülésre.

Peš. Ficzkó azt mondom hogy előre, örültségeidre nincs szükség; hogy mondhatom hogy nem vagy otthon, a mikor látnak?

Kav. Ki mondta neked, hogy ide hozd őket? most neked kell hogy megments tőlük; be furcsa, hisz én ép előlük futok.

Peš. Talán rosszul cselekedtem? ki hallott olyat, hogy egy ember ne akarja feleségét?

Kav. Toszun úgy beszélsz, mintha semmit se tudnál. Mióta ezt a házat kibéreltem, jóformán még egyszer se lakhattam jól, hát még azokat ki tartsa el? Nem ismered állapotomat Toszun?

Peš. Na csak ne bánd azt, majd teszek én arról is, jer csak most velem. (Ezzel kézen fogva hozzájuk vezeti).

Peš. (Az asszonyoknak) Ne nézze ezúttal a hibáját, nem ismerte fel és míg meg tudtam vele értetni, hogy a saját felesége van itt, megvárakoztatta egy kissé.

Kav. Mašallā asszonykám, Isten hozott, Isten hozott, bocsáss meg nem én vagyok a hibás, hanem ez a szőr-fark ember, hogy nem mondta meg mindjárt, hogy te voltál az.

Peš. A fejednél nagyobb bakot löttél. (Ezzel elmegy melőlük és másutt kezd ögyelegni).

Assz. No derék férjem uram, derék; micsoda elszáradni való férj vagy te, hogy jó idő óta még csak haza se néztél és azt se kérdezted, hogy éhesek-e jóllaktak-e? Más ember egyik estétől a másikig egy darab kenyeret küld legalább haza, te meg itt házat béreلسz, bele költözködöl, engem meg a más házában éhesen hagysz, úgy-e? Reggel még ki is kergettek a házból, és azóta utczáról utczára, nincs is már hely, a hol ne kerestünk volna; ide jöttünk Toszun efendihez, hogy ő talán tudja és ő tőle hallottuk meg, hogy itt béreltél házat. Micsoda aljas ember vagy te, hogy nem szégyeltél bennünket nyomoruságban oda hagyni és előlünk ide menekülni, ebatta aljas kutyája. (Kezdi ránczizgálni, az arab is utána: «ebatta vakulni való kutyája, nem szégyelli magát az asszonyt így elhagyni», és ezzel mind a kettő egyszerre ütni kezdi Hamdit. E közben túl felől fut elő Pešekjár).

Peš. Mi ez lelkem, nem szégyen ez? Úgyis megtörtént dolog; egymás hibájára ne nézzetek, hanem szépecskén legyetek el. (Ezzel kibékíti és be tolja őket a házba. Rövid idő múlva Hamdi kijön a házból és Toszun mellé megy).

Kav. Derék Toszun, no te ugyan megtetted hogy e fertelmes csatkosokat a fejemre zudítottad; kicsibe múlt, hogy a feleségem meg nem vert.

Peš. Ficzkó, hiszen megtaláltuk már a módját, ezzel se váltunk be?

Kav. No meglátom, ha majd az előkerülő hitelezőknek is így mutatod meg a házat, akkor a fejemre akár egészen össze vásárolhatom a bajt.

Peš. Nem nem, te csak a kedved után láss, ez a feleséged, azért; de ha más valaki jön, rejtelek előlük, a hogy tudlak, ne gondolj vele.

Kav. Már ez más bárányom Toszun. Hiszen ismered a helyzetemet, hogy még a repülő madárnak is tartozom. A jövőket ezután csak olyan édesgetve bocsásd el innen, hogy olyan ember itt nincs is. (Ezzel ismét bemegy a házába).

III.

(Miután egy nótát elhúzott a zene, kezében egy bot jön a varázsló mester és egy néhányszor körül kerülve a néző tért Pešekjar jön elébe).

Peš. Mašallā efendim, üdv hogy jött ön, boldogság hogy jött ön hodsza efendi ő nagysága, honnan jöve merre méltóztatik efendim?

Var. Óh Toszun efendi mašallā, ön é az? egy kicsit járkálni jöttem.

Peš. Nagyon szép, efendim, hanem magas személyével már rég nem találkozhattam, rendén van ez így efendim? mi az önt szeretők közzül valók vagyunk, járja-é így negyven esztendőben egyszeri találkozás?

Var. Efendim, elfoglaltatásom az akadály, más különben mi is az ön személyével találkozni kívánók közzül valók vagyunk.

Peš. Allah egészséget adjon efendim, reméllem hogy fia ura meg kisasszony lánya jól vannak.

Var. Sok köszönet efendim, jól vannak, az ön kezeit csókolják.

Kav. (Előlép és Pešekjar mellé furakodik) Bárányom Toszun, ki ez az alaktalan arcztalan ember?

Peš. Ficzkó, pusztulj innen.

Kav. Bárányom Toszun, ugyan ki ez ha Istent szereted, nagy a kíváncsiságom, soh'se láttam még ilyen formátlan embert.

Peš. Ugyan Hamdi, ez az a híres Jakub hodsza efendi; avval nem lehet ám így gunyolódni, pusztulj csak innen el, különben még elvarázsol.

Kav. (Nevet.) Te ugyan megtetted, olyan nagy fontosságot adsz ennek a czédának? mi telnék ki ebből, hej örült ember hej, egy ilyen arcztalan embertől is megijed.

Var. Toszun efendi, mit beszél ott melletted az a juhászkutya arczú ember, talán bűvös-bájós dolgokon kotlik?

Peš. Efendim, ne is vegye számba a mit ez mond, egy kissé eszelős.

Kav. (Nevet.) Isten mentsen efendim, mind csak onnan van, hogy egy olyan egyénnel mint ön, nem merészelek tréfálgatni.

Var. Ki vagy te ember, hogy beszélgetésünk közben bajnak jössz a fejünkre? befogd a szád, különben majd megtanítalak hogy hol a tisztesség határa.

Peš. Ugyan Hamdim, nem megmondtam, hogy avval nem lehet ám tréfálozni; pusztulj legalább el innen.

Kav. Te ne avatkozz belé. (A hodsának) Hát te miféle vagy hogy még engem tanítani akarsz, mit tehetsz nekem? semmit. (Ezzel megy neki a hodsának).

Var. Toszun efendi, ez az ember még megjárja velem, tudasam-é vele, hogy hol a határ?

Peš. Óh efendim, a lábait csókolom, nagyon kedves társam ő énnekem; az én kedvemért engedje el ezúttal, de meg nem is olyan fajtából való, hogy valamit felérne ésszel. (Aztán Hamdit

meg fogja) Ide jer, mit mondtam én neked? ne bántsđ ezt az embert, mert megjáróđ vele, aztán én nem avatkozom belé.

Kav. Hagyj engem hé, lássuk hát hogy mit tesz velem, te ne avatkozz belé. (Azon van hogy a hodsának neki menjen).

Peš. No hát menj, a mi bajod lesz ám te lásđ, én többé nem avatkozom belé. (Ezzel ott hagyja és oldalvást elmenekül).

Kav. (a hodsához) Hé ember, ilyen száraz szorítgatás nem ér semmit; rajta csak, ne tedd a hátad megé, a mi a kezed ügyéből eshetik, lássuk csak, te versz-é meg engem, vagy én-e téged? (Ezzel neki megy).

Var. (Neki ingerülve) «*Estaneke mestaneke, a kilenczedik fejezetből küllühüm püf*». (Erre alighogy a kezében levő botot Kavuklu felé tartja, Kavuklu egy nagyon különös állásban merőst megmerevedik, a hodsá ott hagyja és elmegy).

Peš. (Hamdihoz jön) Óh jaj, látod-é gaz fizkő, hogy mire jutottál, mi tévő legyek most? megyek a házába, hírt adok leg-alább. (Ezzel a házhoz megy és zörgeti ez ajtót, Hamdi feleségéhez:) Efendim, jöjjön és nézze hogy szószátyárkodásáért mi érte a férjét. (Erre elmondja a történeteket. Hamdi felesége meg utána az arab szolgálov, együtt Hamdihoz mennek és a mint abban az állapotban meglátják, nagy siránkozva és sikongatva:) Oh jaj.

Assz. Mi érte a mi efendink fejét, mit tegyünk most vele? Báránym Toszun efendi, a mit evvel tehetsz, csak te fogod tenni, ez a te kezédben van; kérünk hívd ide azt az embert, vagy tégy valamit, könyörölj ismét rajtunk és mentsd meg ezt. (Ezzel Pešekjához könyörögni kezdenek).

Peš. Várjatok csak, hát ha tisztelettel eszembe jut és tehetünk vele valamit. (Ezzel hírt ad a hodsának, kis vártatva jön a varázsló nagy futva, Toszun efendi elibe megy). Mašallā efendim, űāv hogy jött ön, hijával ne legyen, tisztelettel eszembe jutott ön.

Var. Igen, szolgádat (engem) hívtál, azért jöttem, űdvöt hozó legyen, mi a baj? (E közben Pešekjar egyet int Hamdi népének, és azok egyszerre kezdenek a hodsához könyörögni).

Assz. Óh efendim, vétséget követett el, nézze el neki; a mi

tehető csak ön fogja meg tenni, szabadítsa meg ezt a szerencsétlent. (Rimánkodnak neki).

Var. Sokat vétett az igaz, hanem ezuttal a ti kedvetekért megszabadítom. (Ezzel elkezd: «*estaneke mestaneke*, a kilencez-dik fejezetből *küllühüm püf*»); aztán az említett botot Hamdihoz érinti, a mire Kavuklu ásitozva magához kezd térni, és valamennyien mondják a hodsának: «Hijjával ne legyen ön, Allah hosszú életet adjon»; kezét csókolnak neki, az asszonyok bemennek a házba.)

Peš. (Hamdihoz) Csókolj csak te is kezét a hodsá efendinek, nagy nehezen csak megszabadítottunk.

Kav. Te csak menj, én majd megteszem. (Pešekjár elmegy, ő a hodsának kezét csókol). Óh efendim, bocsássá meg a vétséget, hiba a mit elkövettem. Egy kérésem volna most önhöz, méltóztatnék e kérésemet elfogadni. (Elkezd neki rimánkodni).

Var. Nos mi az, szólj gyorsan, hogy elfogadható dolog-e?

Kav. Efendim, kicsinység, arra kérném, hogy jótéteményből adná ide azt a kezében levő botját.

Var. Jól van lelkem, de te nem használhatod, még az én fejemet juttatod bajba, ha majd minden jövő menővel csufoskodni fogsz; hiába nem lehet, nem tehetsz vele semmit.

Kav. Nem efendim, nem csinálok vele senkinek semmit; a hogy megmagyarázza, úgy fogom használni; ha tudomására jön, hogy valami vétséget követtem el, a pálczát ismét elveheti tőlem és tehet velem, a mit akar.

Var. Jó, fogd odaadom; hanem ha megtudom, hogy e bottal valakin elkövetsz valamit, magad bánod aztán meg.

Kav. Nem uram. (Ezzel veszi kezéből a botot, a hodsá efendi elmegy, Hamdi nagy örvendezve Pešekjarhoz megy).

Kav. Toszun, nézd csak ezt a botot itt a kezemben, a hodsától kaptam; elvarázsoljalak most itt vele, a hogy én voltam?

Peš. Óh Hamdim, nem lehet ám tréfálni; menj csak be a házadba és maradj nyugton, valahogy meg ne tréfálj vele valakit.

Kav. Most látod Toszun, az említettem hitelezőket vigyázz

hogy a házamba ne küldd; mert aztán téged is elpusztítalak, azokat is.

Peš. Nem nem, senkit se küldök, ne aggódj.

Kav. «*Estaneke mestaneke . . .*»

Peš. Ugyan Hamdi, hagyd a tréfát, nem lehet avval tréfálni.

Kav. Ugyancsak fél a ficzkó; ne félj hé, csak tréfáltam. (Ezzel bemegy a házba).

IV.

(Miután egyet szól a zene, egy *Perzsa* jön elő, és perzsás kiejtéssel török dalt énekel:

Én szeretek egy fiut,
elválása bút okoz.
Óh e fiu kelleme
a bensőmnnek gyönyöre.
Óh ifjam jaj ifjam,
lelkem neked áldozat,

Mialatt vagy háromszor ötször körül járja a néző tért, Kavuklu kijön a házból, köntöse széleit összefogja és nyomába a perzsának, utánozza és ő is énekelni kezd).

Perzsa. (Háttra néz) Mit járkálsz utánam?

Kav. (Szemébe néz a perzsának és mintha megijedt volna, tőle legott hátra fordul; de mihelyt újra elindul a perzsa, ő is a nyomába és folytatja az utánzást).

Per. Pusztulj mondom neked, miféle kutya szolgálja ez?

Kav. Mi közöd hozzá? Ez itt utcza, ártok-e én neked valamit? (Ezzel a perzsa megint elindul, Hamdi utána és ismét kezdi a csufoskodást).

Per. Hej kutya szolgálja, mindjárt a nagyapád . . .

(Ezalatt jön Pešekjar és mondja Kavuklunak.)

Peš. Ficzkó, te nem is ismered ezt, nem az az ember, a kit te gondolsz; pusztulj csak innen, ne kötekedj mindennel, a mit csak meglátsz. (Ezzel Hamdit elúzi, a perzsával meg elkezd) Mašallā hadsi Abbasz gazda, soh'se törődjék lelkem annak a hibájá-

val, egy kissé hiányos az esze. Efendim ilyen gyönyörű szép dalokat énekelve honnan jön és merre megy?

Per. Óh mašallā Toszun efendi, nagyon örvendek, hogy láthatlak, eljöttem hogy egyet járjak, hanem tudod még egy dolog is van a fejemen, nyűgös egy baj.

Peš. Üdvös legyen efendim, miféle baj? ha olyas dolog, hogy én is tehetek valamit, szívesen segíték benne.

Per. Tudod, néhány vég sált adtam el valakinek, és még nem kaptam meg érte a pénzt. Szédelő egy ember az illető, kiköltözködött a régi házából és erre felé jött; azért járok hogy meg találjam ezt a kutya szolgája házát és a pénzt kérem tőle. Megtudtam, hogy erre felé a háza, jót teszel velem, ha megmutathatod.

Peš. Vajon miféle ember az, nem tudnád így az alakját megmagyarázni?

Per. Kurta termetű, körszakállú egy ember, a fején jó nagy süveg, alakatlan egy legény; de nem tudom, hogy mi a foglalatossága.

Peš. Igen megértettem, megmutatom a házát, de lelkem Abbasz gazda, az mostanában egy kissé szegényke; ez külömben a te dolgod, de én azt hiszem, hogy nem igen kapsz attól mostanában pénzt.

Per. Lelkem Toszun efendi, te csak mutasd meg a házát, legalább beszéllek vele egyet. (Peš. megmutatja neki Hamdi házát). Vajon oda haza van-é, mit gondolsz Toszun efendi?

Peš. Otthon van; ha elmész, otthon találod.

Per. Nagyon jó, Toszun efendi, igen örültem. (Ezzel megy és zörget Hamdi ajtaján).

Kav. (A sátor tetejéből kidugja a fejét) Ki az, ki vagy?

Per. Jer egy kissé le, hadd lássalak, beszélni valóm van veled.

Kav. Nem mehetek, mit akarsz? menj és később jöjj, most a gyermeket fektetem a bölcsőbe.

Per. Jer le ha mondom, valamit akarok mondani, aztán ismét mehetsz.

Kav. Lássuk, vajon mit fog ez a hegyes sapkájú mondani? (Kimegy). No szólj hát mézes apó, mit akarsz?

Per. Mintegy száz tümenyi sál pénzzel maradtál adósom, eljöttem hogy ide add.

Kav. Tévedés lesz ficzkó, nekem ilyen vásárlásom nem volt veled. (Ezzel be akar menni a házba, de a perzsa galléron ragadja és vissza húzza).

Per. Hova szaladsz, add a tartozásod, aztán mehetsz a merre akarsz kutya szolgája; még elakarnád tagadni?

Kav. (Bosszankodva). Ezt az embert Tosun hozta a nyakamra. (Ezzel Tosunhoz megy). Szép tőled Tosun, ép az ellenkezőjét tetted annak, a mit mondtam úgy-e? Ha már megmutattad neki a házat, rázd le legalább ezt a bajt a fejemről, mert különben tudod a botot, legelőször is a te dolgodat végzem el vele.

Peš. Óh Hamdim, én nem mutattam, másoktól tudta meg, mit törődöm én efféle dolgokkal, én nem avatkozom belé, menj és magad láss utána.

Per. (Egyenesen Hamdinak megy) Rajta csak várom, add a tartozásodat, hadd menjek, különben rosszul jársz.

Kav. Mégy-é innen apó szép szerivel, avagy mindjárt meggyűlik a bajod.

Per. Nos mit tehetsz velem, lássuk hát *no*.

Kav. No hát várj. (Ezzel veszi a botot és elkezd: «*Estaneke mestaneke, a kilenczedik fejezetből küllühüm püf*», és alighogy felé tartja a botot, a perzsa a milyen helyzetben volt, azon mód megmerevedett.)

Kav. Ej apó, akarod-e még a tartozásodat? rajta most legénykedj hát, hisz azért jöttél volna, hogy megverj, üss *no*. (E közben egyre ütögeti a perzsát tarkón).

Peš. (Oda megy melléjük) Ugyan Hamdim, mit tettél, nem véték-e, ha most a hodsa efendi el találna jönni és ezt látná, mit tennél?

Kav. Toszun sokat ne beszélj, mindjárt elolvasom neked is az *estaneke* fejezetét, aztán majd megtudod hogy hogy taníts nevelésre.

Peş. Ugyan ugyan bárányom Hamdi, csinálj a mit akarsz, csak engem ne bánts. (Ezzel elmegy mellőle, Hamdi pedig taszítgatva a perzsát egy oldalra odaállítja, és bemegy a házába).

V.

(Mialatt játszik a zene a *Kajszeribe* való Haszan gazda jön elő és magában dalt dudolgat:

Fatma néz az ablakból,
nadrágra madzagot köt,
ej aman aman ej of.
Követ dobtam a fára,
tarka madarat löttem,
ej aman aman ej of

Miközben vagy kétszer háromszor körüljárja a nézőtért, jön Hamdi és nyomába akaszkodik. A *Kajszeribe* való hátra néz).

Kaj. Mit akarsz hé, hogy egyre utánam jösz.

Kav. (Mit sem törődve vele egyre csak énekelgetve követi).

Kaj. Neked szólok hé, bajnak jöttél a fejemre? a pokolba veled.

Kav. Mi közöd hozzá, te csak számár módra ordítsz tovább.

Kaj. Ide vigyázz ficzkó, néked szólok, kutyaházi kutya, kit ordíttatsz te?

Kav. Neked szólok neked, hát aztán, mintha talán megijesztenél, tölgyfa tuskó.

Kaj. Ficzkó még vissza szólsz, mindjárt

Peş. (Ezalatt jön) Hamdim mit csinálsz, nagyon indulatos ember az, avval nem jó kikötni; de meg szégyen az efféle dolog, rajta csak a házadba. (Ezzel elúzi Kavuklut, Haszanhhoz fordul). Óh magzatunk Haszan gazda, ne nézzen lelkem annak a beszédjére, egy kissé eszelőske; ilyen égetős tüzes dalokat énekelve merről jön hova megy?

Kaj. Ej Tosun gazda, mit tegyek, ilyen dalokat énekelgetve utra keltem, hogy szívemet fel vidítsam, és hogy Toszun efendit is megtaláljam, s neki elmondjam a bajlódásaimat, egész ideig jöttem.

Peš. Üdvös legyen, micsoda bajlódása van?

Kaj. Ej gazda, mi volna? ne is kérd, egy szédelgő húzott be vagy öt tiz garassal, azt se tudom mit tegyek; meghallottam, hogy erre jött az a czéda lakni, és azért egész uraságodig jöttem, hogy találná meg e dolog könnyebb végét.

Peš. Tán megmagyarázhatnád egy kissé a formáját, lássuk milyen ember lehetett?

Kaj. Ej gazda, alakja formája nem is emberéhez hasonló; durva szakállú, nagy süvegű egy czéda.

Peš. Tudom már, de nem tudom hogy otthon van-é, itt a szomszédházban lakik, megnézheti ha akarja.

Kaj. Hosszu életű légy Toszun gazda, hadd nézzem hát. (Ezzel kopogtat Hamdi ajtaján).

Kav. Ki az?

Kaj. Jer le egy kissé.

Kav. (Fentről lenéz). Tudom már; leány Czipruska, koldus jött, adj egy darab kenyeret neki.

Kaj. Ide nézz efendi, nem vagyok én szegény; jöjj le, beszél-gessünk egy kissé.

Kav. Ime még egy hitelező, lehet hogy ennek is tartozom, ezt is Toszun zudította a fejemre. (Ezzel kimegy). Üdvös legyen gazda, mit akarsz?

Kaj. Hisz tudod mi a követelésem, azért jöttem hogy azt a régről maradt öt tiz garast tisztázzuk.

Kav. Nem ismerlek én téged földi, honnan tartoznám neked, talán rossz kapun kopogtattál.

Kaj. Ide nézz hé, én ilyen pajzánkodást nem ismerek el, még ma kell hogy megadd a pénzt.

Kav. Óh ismét megakadtunk. (Ezzel Toszunhoz megy). Szép dolog Toszun, ezt a szó nem értő Kajszerit is te hoztad a fejemre úgy-é? Alláhra mondom Toszun, hogy elpusztítalak ha ezt az embert el nem tudod innen.

Peš. Hamdim, te már minden jövőt tőlem kérsz számon, nem megmondtam, hogy én senkit sem küldök hozzád, mit törődöm én vele.

Kav. Tosun, *estaneke mestaneke*

Peš. Ugyan Hamdi, ne tedd bárányom, ha Alláht szereted, járja-é avval tréfálózni? (E közben)

Kaj. Hogy szerettem a szemed, elfeledted talán a zsírt, a rizst a mit a boltból vettél, add meg a mivel adós maradtál; hadd menjek, különben veszekedéshez kezdünk. (Ezzel egyenesen neki megy).

Kav. Értem, ez is a maga baját akarja, adom hát apó, várj csak. (Ezzel *estanekehét* olvas, a botját Haszännak tartja, a mire ott merevedik. Kavuklu ezt is taszigálva a perzsa mellé viszi, leállítja és bemegy a házába).

VI.

(Miután a zene egy *láz* nótát játszott, jön a *láz* ezt a dalt énekelve:

Halat tettem sütőbe,
játszadózni kezdett el;
szemérmetlen leánya,
ne jöjjön az ölembe.
Merre vagy lány, merre vagy?
a padláson padláson;
ha padláson talállak,
azonnal megésókollak,
dav dav dav da dav dav dav,

Vagy háromszor ötször körüljárván a nézőtért Pešekjar jön elibe).

Peš. Oh *mašallā Ali* gazda, ilyen csinos ügyes dalokat dalolva honnan jön és merre megy?

Ali. (Az egészet egy lélegzet vétellel) *Masallā Tosun* efendi tudod Trapezuntból jöttem ma, egy hajó réz, egy hajó mogyoró, az uton a hogy jöttünk vihar ért utól bennünket, szélvész ért utól bennünket, a hajónk elsülyedt, mi valahogy megmenekültünk; hanem tudod sajnálom azt a mogyorót, a portéka is csak mogyoró, minden egyéb csak egy parát ér.

Kav. (Ez alatt lejön, Pešekjarhoz). Bárányom *Tosun*, ez az áll a sokadalom (sok beszédű) ember ki?

Peš. Pusztulj csak innen, mi gondod rá, te minden embernek a bajára akarsz lenni?

Kav. Toszun csodálatos egy legény ez, mialatt szól, lélegzetet se vesz.

Ali. Bárányom Toszun efendi, hallgass meg engem, tudod-e hogy miért jöttem hozzád? sok a bajom, hanem egyszerre nem tudom mind megértetni veled, várj egy részét hadd mondjam el és hallgasd bárányom efendi, de meg ne fájjon a fejed, mindet nem akarom elmondani, ha csak egy részét is mondom, megérted a többijét.

Kav. Sztoper (megállj) ficzkó, de csacska egy legény vagy, ha vámot vennének a beszéden, lenyelted volna már a pirulát. (Ezzel befogja a láb ajkát).

Ali. (Vissza húzódik). Ugyan Toszun efendi, ki ez az ember, miféle fajzat, hogy nem engedi, hogy egy kissé elbeszéljem a bajomat?

Peš. Ügyet se vessen rá efendim, eszelős egy kissé. (Hamdihoz) Ficzkó pusztulj innen, szégyen a mit elkövelsz, pusztulj és menj a házádba. (Ezzel elűzi Hamdit).

Ali. Tudod Tosun efendi, hozzád jöttem, mert egy valaki vagy öt tíz garással húzott be, nem tudod hogy hol van most az az ember; azt hallottam, hogy erre felé van; ha tudod, mutasd meg a házáat, hadd követeljem a pénzemet.

Peš. Efendim, megtudná-e magyarázni az arcvonását, az alakját, vajon van-e erre felé olyan ember?

Ali. Mit keres annál alak? kályhányi süveg van a fején, vagy negyven negyvenöt esztendő, arca formátlan, egész maga is egyetlen fia egyetlen; hallottam hogy az ön barátja.

Peš. Tudom már efendim; itt a szomszéd házában lakik, hogy ha most megy otthon találja.

(Erre megy a láb és kopogtat az ajtón).

Kav. (Kinéz a sátor tetejéből). Értem, ez is hitelező. (Kimegy). Mit akarsz gazda, kit keresel?

Ali. Kit keresnék? téged kereslek, hisz tudod, hogy mért kereslek, a rég vett réz után járó pénzt akarom tőled, a rezet

megvetted, épen két esztendeje lett, még csak öt parát sem adtál, mi bízunk benned és te így cselekedtél velem?

Kav. Állj meg hé, tudom már; tudom ugyan, de nem jut eszembe hogy tartoznám neked, tévedésnek kell lenni.

Ali. Semmi tévedés, te vetted tőlem a rezet, teljesen megvetted, és most eltagadnád?

Kav. (Maga magában). Ez is Toszun mesterkedése, nincs más menekvés mint az *estaneke*. (A lázhoz) Menj a dolgod után ficzkó, én rezet mit nem vettem tőled, menj és keresd azt, a kinek adtál.

Ali. Hogyan, te nem vettél? nem szedetem rá magam, megveszem én rajtad a pénzt, ha szép szerivel adod, úgy add és én megyek.

Kav. Ej hallgass, nincs itt szükség sok zenebonára, várj hadd adom. (Ezzel veszi elő a botot, olvassa az *estanekét* és a láz ott reked. Aztán a lázt is oda viszi a perzsa és a kajszeri ember mellé, onnan Pešekjarhoz megy). Toszun, ember ne legyek, ha melléd teszem le (annyiba hagyom) ezeket a dolgokat.

Peš. Miért Hamdim, mi történt megint?

Kav. Mi történt volna, azt az esett állú embert is a házamba küldted úgy-e?

Peš. Nem Hamdim, én nem küldtem, magától jött, rázd le magadról Hamdim, rázd le.

Kav. Rázd le Hamdim rázd le, jöjj és lásd az állapotját; a hogy őt leráztam az *estanekével*, ha Isten megtart, téged is hasonlókép. (Ezzel haza megy.)

VII.

(Egyet szól a zene, jön az Arnaut és éneklí:

A Dunában mossa vásznát,

a Dunában mossa vásznát;

Ki nem ölel hej legény,

bolgár lányt?

Hej legény, hej hej hej legény,

Istenemre szeretem,

a bolgár lányt, hej legény,

Egynehányszor bejárja a nézőtért és aztán Pešekjar jön elibe.)

Peš. Mašallā Bajram efendi, honnan méltóztatik így?

Baj. Ej legény, Istenemre Toszun efendi, megfofofogadom, hogy nem adok ezután egy parát sem hitelbe.

Peš. Üdvös legyen, tán hitelezéssel rántott be valaki?

Baj. Ej legény, ne is kérd, Istenemre Toszun efendi, egy szenny embernek hat hónapon át kenyeret adtam, egy papaparát se kaptam még, legény.

Peš. Lelkem Bajram, minden efféle dolog csak téged ér?

Baj. Ej legény, nem tudom, Istenemre Toszun efendi, mit csináljak most? A házból is kikökököltöztek, nem tudom megtalálni a gazembert, azt hallottam Toszun efendi, hogy erre felé költöztek.

Kav. (Jön e közben, Toszunhoz.) Toszun, hol találod te ezeket a különös embereket? ficzkó, ez megint más szabású ember, nézz csak az arczára; van-e e benne jóra valóság?

Peš. Ficzkó, megint előjöttél; mindig mondom neked, hogy ne avatkozz ezekbe a dolgokba, pusztulj és menj a házádba.

Baj. (Hamdi alakjára hunyorít és nevet.) Ej legény, ki ez a tom-tom szakállú gazember?

Peš. Bajram gazda, ne is hederítsen rá, eszelős egy kissé.

Kav. Ficzkó Toszun, te már mindig ilyen idétlen dolgokat cselekszel.

Peš. Miféle idétlen dolgot tettem?

Kav. Hogy mit tettél? még mielőtt a Ramazán jött volna, a Bajramot hoztad; ficzkó, van-e ezen a legényen arcz, mely Bajramhoz hasonlítana?

Baj. (Bosszankodva Kavukluhoz.) Ej legény, ki vagy te, ha Istent szereted legény, bababajnak jöttél a fejemre? pupupusztulj innen legény.

Peš. (Hamdihoz.) Hamdim, rajta csak haza, nem azok közül való ez, a kit te gondoltál. (Ezzel elúzi Hamdit.)

Baj. Ej legény Toszun efendi, mit tegyünk Istenemre, mutasd meg ennek a házát legény, vagy öt-tíz garashoz jutok tán, ha csak ma ma ma is.

Peš. Jó van Bajram gazda, háza itt a szomszédban van, lehet hogy maga is otthon van.

Baj. Allah legyen veled megelégedve legény. (Ezzel megy, zörgeti az ajtót; Hamdi kinéz, aztán ismét bemegy és azt mondja: ,Gyerekek, keljetek fel, öltözködjetek övezkedjetek és sétáljatok ki az utcára, itt a Bajram'. Azok meg nagy zajjal és lármával felelik neki: ,Ember, megbolondultál, Ramazan előtt lehet-e Bajram?' és azzal kikergetik.)

Kav. (A mint kijön.) Üdvöz légy, mit akarsz, valaki után akarsz tudakozódni?

Baj. Ej legény, senki után sem tudakozodom, csak téged kereslek, hogy vagy öt-tíz garast adj ma.

Kav. (Maga magában.) Ficzkó Toszun, ez megint a te műved, no de majd találkozom még teveled. (Bajramhoz.) Tévedés a dolog tévedés, más a mi kenyeresünk, téged nem is ismerlek, menj és keresd, a kinek adtál.

Baj. Ej legény, tévedés-e? Allától fűfűlegény, a torokba etted a kenyereket és most nem ismersz többé legény; add ide a pénzt szép szerivel, különben Istenemre én veszem tőled a pénzt.

Kav. Izibe csak arnautok gazdája, pusztulj innen, én nem tartozom semmivel, a bajodat ne énnálam találj, izibe el innen. (Ezzel be akar menni, de Bajram galléjába ragad és kihúzza.)

Baj. Ej legény, a pénzt nem adod úgy-e? én meg legény, istenemre megbesztelek. (Ezzel a mint kezét ép a pisztolyára teszi.)

Kav. Értem, te se azokból való vagy, a kik szép szerivel mennek. (Erre *estane*kével őt is lebűvöli és taszigálva a többiek mellé állítja, elkezdí legelébb is a perzsához.) Ej mézes apó, hogy vagy, békével vagy-e, nos megversz-e még engem? (Nehány nyaklevest ad neki.) No szennyes tűzű, hát te hogy vagy? (A Kajszeribe valónak is ad nehány ütést.) Ej lássuk, hát te mit csinálsz, hogy vagy hálfi? (A lázt is meglegyinti.) No Bajram apró, a Ramazánt megelőzve előjöss és fegyverhez nyúlsz? (Annak a tarkójára is üt nehányat.) No most legyetek békével. (Azzal ott hagyja őket és bemegy a házába.)

VIII.

(Miután egyet szól a zene „Ja lelli, ja lelli, ja lelliz-ve“ egy arab népdallal egy *arab* jön elő és ide-oda járva Pešekjar megy elibe.)

Peš. Mašallā hadsi Bešir gazda, ilyen szépséges arab dalt énekelve honnan jön és merre megy?

Beš. Mašallā Toszun efendi, minthogy ma szép az idő, egyet sétálni jöttem, de meg dolgom is van.

Peš. Nagyon jó efendim, sétálni kell, de a dolga talán valami fontos ügy?

Beš. Lelkem, nem olyan fontos, valaki vagy kétszáz garas áru sziriai posztóval ugrasztott be, tegnap elmentem hozzá a pénzemért, de kiköltözködtek; azt hallottam, hogy erre felé jöttek, eljöttem hogy ön talán tudni fogja.

Peš. Vajon miféle ember, ismerem-e én, megmagyarázhatná egy kissé a külsejét?

Beš. Milyen lenne lelkem, fején egy jókora süveg, a lábán sárga papucs, köntöse veres, fekete szakállú, kurta termetű.

Peš. Tudom már efendim, csak nem rég költözködtek ide, itt ez a szomszédbeli ház, éppen otthon van; csak menjen ön oda efendim, nekem is valahová kellene mennem, én meg arra nézek. (Erre Bešir gazda Hamdi házához, Pešekjar pedig a nézőtérén kívül eső helyre megy. Bešir gazda zörget a Hamdi kapuján.)

Kav. (Fentről kinéz.) Ki az, mit akarsz?

Beš. Lelkem, jer le egy kissé.

Kav. (Kijön.) Mi a baj hadsi apó?

Beš. Lelkem efendim, a lakásából kiköltözködött, hosszas keresés után nagy nehezen megtaláltam, vagy öt-tíz garast méltóztattik-e ma adni?

Kav. Micsoda garast hadsi apó, nem vettem én tőled semmit.

Beš. Lelkem, talán elfelejtette a vásárolt posztót?

Kav. Tévedsz apó tévedsz, mi nálunk posztó-félét nem viselnek.

Beš. Lelkem, mért tesz így, én bíztam önben, és most még el akarná tagadni?

Kav. Nem lelkem nem, gondolkozz csak jól, talán más valaki lesz.

Beš. Nem lelkem, ön vette, nem ismerem-e én önt? kétszáz garas áru posztót vett tőlem, be hamar elfelejtette.

Kav. Rajta csak rajta, nem szeretem az ily sok együgyűskedést.

Beš. Ej lelkem, én se szeretem a szédelgést, miért tagadod el a pénzem?

Kav. Hadsi apó, fogd be a szád, ki az a szédelgő?

Beš. Ki volna más mint te, a ki a pénzem eltagadod.

Kav. Ki innen szenny fellah, mert különben...

Beš. Óh óh, még te akarsz, szemérmetlen gazember, ha nem adod a pénzt, olyan lármát csapok itt, hogy te bánod meg aztán.

Kav. (Maga magában.) Itt az arab baj, értem, ezzel se mehetek semmire, no várj csak, hadd tegyem ezt is a többi mellé társnak. (Ezzel elmondja az *estane*két, az arabot is elvarázsolva a többi mellé tolja.) Az én számításom szerint több hitelezőm nem maradt, hadd mulassak legalább egy kissé velük. (Ezzel veszi a perzsát elsőnek, aztán a lázt meg a kajszeri embert egymás háta megé, utánok az arnautot meg az arabot és egy hajós személyzetet alakít belőlük. Egy széket tesz le aztán közibük és ráül. ,Vegyétek a hurkot' (trombitál), ,tornistan, tornehet' (elkezdí a vezényszót, a mire az emberek vezényszóra igazodni mozogni kezdenek. Egy-két percz múlva ,stopert' kiált, megállanak, aztán ismét elkezdí: ,Ki száll ki Fenerre?', később megint ,vegyétek a hurkot'. Ismét trombitál és vezényel: ,tornistan, tornehet'. Ismét igazodni mozogni kezdenek, majd elkezdí: ,Anadóliai csónak előre, szandal vigyázz. E közben jön Toszun.)

Peš. Ficzkó, mi az a mit itt művelsz, nem szégyelled magad, nem véték-e? nézd csak a szerencsétlenek állapotját.

Kav. (Rá se hederít, kiált.) ,Ejub után Balat'.

Peš. (Bosszankodva.) Hírt adok a hodsának, a ki a botot adta, aztán lásd a napodat.

(Ő elmegy, a többiek egyre mozognak és mialatt Hamdi egyre kiáltozza: 'Szandal vigyázz, mindjárt rád megyek', jön a hodsza.)

Var. Ficzkó, hát ezért adtam én ezt a botot, fuj szemérmetlen ember, szállj le azonnal. (Hamdit karon ragadja, lerántja és ide-oda lökdösve ütve kiveszi kezéből a botot. Elmondja az *estánakét*, az elvarázsoltakhoz érinti a botját, a mire megannyian magukhoz térnek. A hodsza így szól hozzájuk.) Ime itt ez az ember, a ki azt tette veletek, jertek fogjátok meg a hitványt és adjuk át a rendőröknek. (Megfogják Hamdit és ide-oda ránczигálva, ütésekkel és ökleléssel elviszik, a játéknak is vége van.)

A harmadik személynévmás az ugor nyelvekben.

Az ugor nyelvekbeli személyragok, melyek névszó- és igealakokban a birtokos-, meg az alany- és tárgyszemély mutatásával szerepelnek, jórészt nemcsak egy-egy nyelvben többféle különböző alakkal lépnek föl, hanem esetleg az illető személynévmásoktól is igen eltérők (pl. magában a magyarban van az első személyre: *-m*, több. *-muk* [*-unk*] és *-k*, meg többesi ragúl *-uk* a *tudjuk*-féle alakban; 2. szem. *-d*, több. *-tok*, és *-l*, nem tekintve az ind. praesens alakokra szorítókozó *sz-et*; 3. szem. *-ja* és *-a*, több. *-juk* és *-uk*, meg *-n*, több. *-nak*; a mordvinban: 1. *-m*, *-n*, több. *-ma*, *-nk*; 2. *-t*, több. *-ntt*, *-nk* és *-da*, stb. stb.) A ragalakoknak ezen változatossága nagyrészt abból ered, hogy a ragokká vált személynévmás-töknék jellemző kezdőhangzói más hangtani helyzetbe (t. í. szóközépi és szóvégi helyzetbe) jutván, az egyes nyelv hangfejlődése szerint esetleg másképen változtak mint a különálló névmásokban, a melyekben akár egészen változatlanul is megmaradhattak: így pl. az 1. személynek jellemző *m* hangzója (f. *minä*, mord. *mon*, m. *mi* stb.) szóközépén vocalisközi helyzetben *v*-vé vált, a melyre azután *<u* következett, a m. *-j-uk*, vog. oszt. *<ou*, *u* = *<unk* ragban, míg szóvégi helyzetben a finn nyelv szükségképen *n*-vel cserélte föl; vagy a 3. személynévmásnak eredeti kezdő consonansa, mely a legtöbb ugor nyelvben *s*, a vogul és osztjákban pedig *t* és *l*, a m. *ö* (*öv*)-ben már nincs is meg, míg a 3-dik ragban *j* alakban mutatkozik. Másrészt meg a személymutató névmási elemek mellett még általánosan határozó vagy nyomatékosító ragok alkalmazása is tapasztalható, melyek az előbbiekkal érintkezvén egyszersmind változásuk módjára is hatottak, oly annyira, hogy néha egészen ki is szorították. Ilyen nyo-

matékosító mellékrag pl. az *-n*, mely a finn *-nsa*, mord. *-nza* 3. személyrag alakban a *sa* névmási elem előtt világosan elétűnik, de a melynek egyszersmind a m. *-d* 2. személyrag köszöni ezen alakját (e h. *-nd* v. ö. finn *kolmande* = m. *harmad*; míg ezen *n* nélkül a régibb *d* rag *l*-vé vált). A személyragok magyarázatához tehát mindenek előtt szükséges, hogy a személymutató névmási elemek eredeti alakját állapítsuk meg, mint a melyből az esetleges egyszerű vagy kombinált hangváltozás megindult. Vagyis: tudnunk kell, mik voltak a személynévmások egyszerű alaptói, a melyeket az ugor nyelvek ragokul alkalmaztak; és pedig különösen: milyen jellemző kezdő consonansaik veendőik föl, minthogy az illeszkedő ragokban a vocalis eredeti minősége úgyszólván háttérbe lép.

A fölvetett kérdésre nézve semmi nehézséget nem okoz az 1. személy névmása, mely az összes ugarságban egyezőleg az *m* kezdőconsonanssal jelentkezik: finn *minä* (ego), cser. *mei*, mord. *mon*, lp. *mon*, zürj. votj. *me*, *mon*, magy. (több.: nos) *mi*, vog. *man* (nos; *äm*, *am* ego), oszt. *ma* ego (*muñ*, *meñ* nos). E szerint *m*, mely kezdőhangzóul különben csak néha *b*-vel és *n*-vel váltakozik, kétségtelenül az ugor 1. szem. névmásnak eredeti alaphangzója.

A 2. szem. névmása az ugarság legnagyobb részében *t*-vel kezdődik: magy. *te* («tu»), cser. *teñ*, mord. *ton*, zürj. votj. *te*, *ton*, lpS. *todn* (lpF. *don* csak későbbi változással, mint általában a *t* kezdetű szókban), finn *sinä* (e h. *tinä*, a több. *te* «vos» szerint); csak a vogul és osztjákban van *n*-vel: *nän*, *neñ* (több. *nan*, *neñ*). Hogy ezen *n* csak a néha mutatkozó explosiva: nasalis csere folytán keletkezett, abból látható, hogy a több. 2. szem. ragban az osztják nyelv még *t*-t is mutat föl (pl. osztB. *manleta* «menték», *manseta* «mentetek»). Ez előtt azt véltem, hogy az explosivának nasalissal való váltakozása egyszersmind amannak eredetibb lágy-ságára (*d* voltára) utal, tekintve, hogy az indogermán nyelvekben, melyek elejétől fogva a tenuis és media-féle kezdőconsonansokat szigorúan megkülönböztetik, csakis *d*: *n* csere tapasztalható, s hogy természeténél fogva a *d* közelebb esik az *n*-hez, mintsem a *t*. De számba veendő, hogy mind a zürjén-votják mind a magyar nyelv, a melyek pedig különben lágy explosivákat (*g*, *d*, *b*) is kezdőhangzókul alkalmaznak, csakis *t*-vel ejtik a 2. szem. névmást, s hogy az expl.: nasalis-csere a mutató névmástökökön is mutatkozik (finn *tä*, *tuo*, több. *nä*, *nuo*; cser. *tudo*, több. *nuno* stb.);

ezek pedig szintén a zürj.-votják és a magyar nyelv tanúsága szerint mégis csak eredeti *t* kezdőconsonanssal vehetők föl (zürj.-votj. *ta* ez, m. *te* ebben: *té-tova*. Ebből tehát a *t*:*n*-csere lehető volta is következik, s nincs okunk, hogy az ugor nyelvek majdnem tökéletes alak-egyezése ellenére, a 2. szem. névmást inkább *d*-vel, s nem *t*-vel vegyük föl. Mert más dolog az, hogy a 2. személyragban esetleg *d*-t találunk, melyet ugyanis első sorban a változott hangtani helyzetnél fogva beállott változásnak (lágnyulásnak) kell tartanunk.

Nehezebb már a 3. személynévmás eredeti kezdőhangzójának meghatározása, a mellyel most tüzetesebben akarok foglalkozni. Nagy változatossággal állnak előttünk az egyes nyelvbeli mostani alakok. Ugyanis kezdő *s*-vel: mord. *son* (ő), lp. *sodn*, *son*; *h*-val: finn *hän*; *t*-vel: vog. *täu*, *tav*, osztIrt. *teu*; *l*-vel (ill. *l*-vel): osztB. *lu*, S. *leuz*; kezdő consonans nélkül: m. *ö*, *ü* (öv-é). A cseremiszbén a tképi személynévmás helyett szolgál mutató névmás *tudo* (több. *nuno*), tkp. «az», de az *-ž* (-*žo*, -*že*) személyrag után ítélve, olyan volt ez valaha mint a mordvinban (*son*): t. i. *šēn* (v. ö. *meñ*, *teñ* 1., 2. szem., a mord. *mon*, *ton* ellenében). Szintígy a finnE.-ben is *tema* (fS. *tämä* «ez») szerepel a közönséges finn *hän* helyett. Félre hagytam a zürj.-votj. *sī* (*sija*), *so*-t is, a mely «ő» meg «az», de tkp. mutató névmás, minthogy többesi töje a zürj.-ben még *nī* (*nija*), holott az igazi személynévmások a többesben változatlan kezdőhangzóval mutatkoznak: mord. *sin*, *siñ* (ők), lp. *sije*, *si*, f. *he*, vog. *tan*, osztIrt. *teg*, B. *li*, S. *lez*, m. 'ök. Annyi bizonyos, hogy valamennyi ugor nyelvben a mutató névmástól külön vált 3. személynévmás volt, sőt legtöbbszörében most is van, csak az a kérdés, vajjon valóban azonegy szó (névmástő) jelentkezik-e most többféle alakban, vagy eredetileg több külön szó (névmástő) szolgált a 3. személy mutatására. Eleve is azt várjuk, hogy az egyezőleg meglevő 1. és 2. személynévmások mellett és velük együtt a 3-dik névmás is egyformán állapodott meg, azaz még az ugor alapnyelvben alakult meg egyféle töje. Mert azt is látjuk, hogy az egyes ugor nyelvekben a 3. névmás egészen párhuzamosan alakul, vagyis egyrendbe tartozónak mutatkozik az 1. 2. szem. névmásaival: a vogulban van a *täu*-nek dualisa *tēn*, úgy mint 1., 2. *mēn*, *nēn*; szintígy a lappban dual. 3. *soaj*, úgy mint 1., 2. *moaj*, *toaj*; a mordvinban plur. 3. *sin*, úgy mint

1. 2. *min, tin*, s a finnben 3. *he* úgy mint 1. 2. *me, te*. Meg kell tehát próbálnunk, vajjon igazolható alakegyeztetés útján a meglevő többféleségben az egyféle eredeti alapalak még fölismerhető-e?

Erre biztat is az a körülmény, hogy a meglevő ötféle 3. szem. névmás (*s, h, t, l, ')* mindjárt egész biztossággal csak kétfélére redukálható. A finn *hän* ugyanis egybeesik a mord. *son* (**sön*)-vel, mert tudva van, hogy f. kezdő *h* általában sziszegő spirans (*s*-féle) hang helyébe lépett (v. ö. f. *haara ramus* és *saara: atran saarat lignum aratri bifurcum, hambasa dens* = lit. *žambas*); úgy is még *s* maradt meg, előző *n* oltalma alatt, az *-nsa* szem. ragban. E szerint már három nyelvnek, a finn, lapp és mordvin nyelvnek ugyanazon harmadik névmása volt: *sän* vagy *sön* (magashangú vocalissal, a melynek a mord. *soüde-nzu, soüde-nze* ablat.-alakban még némi nyoma maradt); s ezekhez bizonyosan régiebben még két nyelv csatlakozott, elavult 3. személynévmásával: a cseremiszi és a zürjén-votják nyelv, a melyekben ugyanis *s(z, š)*-féle 3. személyrag van. Továbbá pedig nem lehet affelől sem kétség, hogy a vogul *täu* (*tav*) meg az osztIrt. *teu* és osztB. *lu* egymásnak csak hangalaki változatai, melyek e két, amúgy is szorosabb testvéri vagy dialektusi viszonyban álló nyelvnek szabályos hangalaki eltéréseinek felelnek meg. Erről meggyőződhetünk, ha azon szóegyezési eseteket tartjuk szemünk elé, a melyekben a szókezdő vog. *t* szint-olyan osztB. *l* (illetőleg *l̥*) és Irt. *t* felel meg:

<i>täner</i> (<i>tänger</i>) egér	<i>teñer</i>	<i>lenkir</i> (<i>lengir</i>)
<i>tār, tar</i> gyökér	<i>turt</i> (S. <i>łort</i>)	<i>lēr</i>
<i>tē-</i> (<i>taj-</i>) enni	<i>tēv-</i>	<i>lē-</i> (<i>lev-</i>)
<i>tān</i> ín (nervus)	<i>ton</i>	<i>lōn</i>
<i>tol-, tq̄l-</i> olvadni		<i>lola-</i>
<i>tāl</i> öl (klafter)	<i>tet</i> (S. <i>lül̄</i>)	<i>lal</i>
<i>tule</i> ujj	<i>tuj</i>	<i>luj</i>
<i>tōp, tūp, tuop</i> evező lapát	<i>tūp</i> (S. <i>lūp</i>)	<i>lōp</i>
<i>tañ-, tong.</i> akarni	<i>tañ-</i> (S. <i>łañ</i>)	<i>lañg-</i>
<i>tal-</i> hajóra szállni, <i>talt-</i> hajóra tenni		<i>lel-, lelt-</i>
<i>tērpi</i> orvosság		<i>larbi</i>
<i>tolmaq̄</i> tolvaj	<i>tōtm-</i> (lopni)	<i>lolmaq̄</i>
<i>tū</i> nyár	<i>tuñ</i> (S. <i>łoñ</i>)	<i>luñ</i>
<i>tu-</i> bemenni	<i>tañ-</i> (S. <i>łañ-</i>)	<i>loñ-</i>

<i>tuit hó</i> (nix)	<i>tonť</i> (S. <i>lant'</i>)	<i>lońs, loś</i>
<i>tur tó</i>	<i>tōr</i> (S. <i>lār</i>)	<i>lor</i>

Látni való tehát, hogy a vog. *täu* és osztB. *lū* (e h. *leu*, v. ö. Irt. *teu*) egyazon szó; de azt még sem mondhatjuk, hogy egyik a másiknak eredetibb alakja, teszem hogy *leu* a *täu*-ből változott el, mert osztIrt.-ban is *teu* van. Ez utóbbi dialektusnak tanúsága ez esetben nem döntő, minthogy abban akár eredeti *l* is cserélődik föl *t*-vel, pl. *tīt* lélek: osztB. *lil*, de a vogulban is *lil*, m. *lélek*, zürj. *lol*, finn *löylä*; Irt. *tau* ló: B. *lovi*, vog. *lū*, m. *ló*. Egyelőre e kérdést abban hagyván, még azt constatáljuk, hogy az azonos vog. *täu*, oszt. *lu* (*leu*) «ö»-hez maga a magyar *ö*, *ü* névmás is csatlakozik (teljes töje *öve*, *üve*, ebben: *övé* e h. *övéje*) azon hangalaki viszonynál fogva, hogy az egymásnak megfelelő vog. *t*, osztB. *l* kezdőhangzó ellenében a magyar szóalak több esetben minden kezdőconsonans hijával van, vagyis azt elejtette: *täñer*, *lengir* ellenében van m. *egér* | *tār*, *lēr* — m. *ér* | *tē*-, *lē* (*lev*-) — *ev*- enni | *tān*, *lōn* — m. *ín* (*ina*) | *tol*-, *lola*- — m. *olvad*- | *tāl*, *lal* — m. *öl* | *tule*, *luj* — m. *ujj*. A másik rendbeli 3. személynévmás tehát három változatú egyazon szó: *täu*, *lu* (**leu*), *ö* (*öve*).

De habár a hármas változatú vog.-oszt.-magy. 3-ik személynévmásnak egyféle eredeti alakját még nem tudjuk is, mégis már fölismerhetjük, hogy ezzel a többi ugor nyelvekbeli *sän* v. *sön* (f. *hän*) névmás egy és ugyanazon szó lehet. Azon szók ugyanis, melyek a vogulban *t*, osztB.-ban *l* kezdőhangzóval vannak s a magyarban ennek hiányát mutatják, a többi ugor nyelvekben az ezekbeli 3-ik személynévmással egyezőleg dentalis spirans-féle (illetőleg a finnben *h*) hangon kezdődnek: *täñer*, *lengir*, *egér* = mord. *šejer*, zürj. votj. *šir*, lp. *süära*; finn *hiire* | *tē*-, *lē*- (*lev*-), *ev*- = mord. *seve*-, finn *syö*-, zürj.-votj. *šoj*-, *si*- | *tān*, *lōn*, *ín* = mord. *san*, cser. *šön*, lp. *suona*, f. *suone* | *tol*-, *lola*-, *olvad*- = mord. *sola*-, cser. *šol*-, zürj.-sil-, lp. *šolkete*-, f. *sulaa*- | *tal*, *lal*, *öl* = mord. *sel*, cser. *šülö*, zürj.-votj. *sil*, *sul*, lp. *salla*, f. *syle* | *tule*, *luj*, *újj* = lp. *čute*, *čuvde*, zürj. *čuń*. Ennek fölvétele tehát, hogy a *säu* v. *sön* 3. személynévmás alapjában (*sü-n*) a vog.-oszt.-magy. *tän* (*tä-v*), oszt. *lu* (**le-u*), m. *ö* (*ö-v*) névmással azon egy szó, megfelel abbéli várákozásunknak, hogy az ugor nyelvek, melyek az 1. és 2. személyre egyazon közös névmástövel bírnak, ugyanilyen egyféle névmástövel látták el a 3-ik személyt is.

Most csak az a kérdés van hátra, hogy melyik az eredetihő alak? — Eddigelé azon nézetet vallottam, hogy azon alakot kell elsőnek tartanunk, a mely dentalis explosiván kezdődik, azaz a vog. *tä-u-t*, s hogy a dentalis explosivából egyrészt az *s*-féle hangot, másrészt az oszt. *l* (illetőleg *l*) hangot lehet mint gyengülést megmagyarázni; az oszt. *lu*-beli *l*-et tekintve egyszersmind az explosivát lágy alakjában vettem volt föl (l. UgSzőtár 845. l.). Igaz, hogy a nyelvek hangváltozásában általában az ejtés könnyítésére való törekvés mutatkozik, s így maga a változás is rendszeren gyengülésképen, az erősebb articulatiójú hangzó lazább ejtésűvé váltával jelentkezik; s így nevezetesen az explosivát csak követni szokta a megfelelő spirans, s nem megfordítva. De meg kell engednünk, hogy néha ezzel ellenkező hajlam, a hangerősbülés, mely az ejtő organumnak nagyobb energiájával jár, érvényesül. Elég közönséges, mint ide számítható jelenség, a zöngés consonansnak zöngétlennel való felváltása (*media: tenuis*), a melynek jeles példáját a germán nyelvekbeli «lautverschiebung» nyújtja s a mely ezen kívül a szóközépi explosivákra nézve, bizonyos föltétel mellett némely finn dialectusban meg a lapp nyelvben tapasztalható (*käde: käte: lp. kietta; luge: luke: lp. lokke- (de: lojam)*). Rítkább már a spiransnak fölcserelése explosivával, de ennek is tudjuk már példáját, jelesen a dentalis hangsort illetőleg: a görög-attikai $\tau\tau$, mely jóniai és dór $\sigma\sigma$ -nek felel meg, a mely pedig egyszersmind régibbnek van kimutatva ($\varphi\lambda\acute{\alpha}\tau\tau\omega$ — $\varphi\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$, stb.: lásd ennek fejtegetését Curtius, Gr. Etymol. ⁵ 666. l., hol párhuzamúl még olasz dialektusból van idézve: *tiliba* = lat. *siliqua*); ehhez számítható még $\tau\acute{\epsilon}\lambda\tau\omega\upsilon$ = szkr. *takšan*, meg a *ts*-nek *tt*-vé való assimilatiója, mely a nyugati finnség bizonyos részében közönséges divatú: *itse, katso, metsä* helyett: *itte, katto, mettä*, megjegyezvén, hogy az *itse* a cser. *eške*, mord. *es*, zürj. *ás* tanúsága szerint eredetileg csakugyan spiranssal (*s* hanggal) volt.

Ha ezen, amúgy kivételes hangváltozást, mely szerint a dentalis explosiva (*t*) a spirans után áll be, a 3. személynévmás fent említett ugor alakjaira is lehet alkalmazni, állítván, hogy nem *tä* (a vogul *tä-u*-ben), hanem a mord. lp. finn *sän* v. *sön*-beli *sä* az eredeti alak, alkalmasabban határozhatnók mind a három személynévmás kezdő consonansait, t. i. 1. *m*, 2. *t*, 3. *s* — mintsem a fent jelzett nézetem mellett, mely szerint mind a 2-ik, mind a 3-ik

személynévmástót szinte azonos eredeti alakokkal kellene fölvenni (*tä*, illetőleg *dä*), s e bajon legfeljebb azzal lehetne segíteni, hogy az eredeti, de most szorosabban meg nem határozható vocalisatiót különbözőnek tartanók. Pedig abból, hogy jelenleg valamenynyi ugor nyelvben a 3-dik névmás kezdőconsonansával is érezhetőleg a 2-diktól különbözik, méltán következtetni kell, hogy már eredetileg is volt meg ilyen különbözőség. Minden esetre az ugor 3-dik személynévmás eredeti kezdő consonansának kérdése legalkalmasabban úgy oldható meg, ha elfogadjuk, hogy az ugarságnak amúgy is legnagyobb részében meglevő *s*-féle hangból vált a vog. *t*, és oszt. *l*; a magyar 'öv-ről elesett kezdőconsonans úgy is legkönnyebben *s*-félének vehető föl, tekintve, hogy csak ilyen eshetett el az *epe* szóról, mely nem csak a mord. zürj. finn nyelvekben hangzik *säpä*, *söp*, *sappe*-nak, hanem osztB.-ban is *sip* (v. ö. UgSzót. egész cikket az oszt. *šenk*, vog. *senχ-l*- szókkal).

Hogy a bár kivételes, de mégis lehetséges *s* : *t*-féle hangcsere csakugyan végbe ment a vogulban — mind azon szók kezdetén, melyekben úgy mint a *täu* névmásban a kezdő *t* egyszersmind oszt. *l*, s a finn mord. lp. zürj. cser. nyelvekben *s*-féle (illetőleg *h*) hanggal áll szemben, egyenes bizonyítást nyer abban, hogy egy-két esetben az *s*-ből kiinduló változás (*t* vagy *l*) csak félig ment végbe, azaz vagy az osztjában vagy a vogulban még megmaradt a többi ugarságbeli *s*-féle hang. A fentebbi *t-l-s*'-féle hangcsere példáihoz csatlakozik ugyanis: vog. *tarqs* spanne, spithama = m. 'arasz, de osztB. *sores* (s nem *lores*) | vog. *täqus*, *täksi* autumnus = m. 'ösz (finn *syksy*, *sügis*, *syys*, mord. *šoks*, cser. *šeže*, lp. *čakča*, votj. *sizil*), de oszt.-ban is még *sugus*, *sūs* | vog. *tqs*-száradni = m. 'asz-aszni = osztB. *sos*- (nem *los*-) || osztB. *lī*, *līj* pus, sanies (*līji*-genyedni, rothadni), osztIrt. *tej* = m. *ev* (lp. *sāja* pus, mord. *sī*, *sija*), de vogL. is még: *sāj* eiter, eiterung (*sāj*-, *sāj*t-eitern) | osztB. *lābit* (*lapt*), S. *lābet* (m. *hét septem*), = vog. *sāt* (e h. *süb-t*, v. ö. vog. *nāt* *ætās*, *āt crinis* = osztB. *nubit*, *ubit*). Most az is érthető, hogy miért van az osztjában egymás mellett *lumitta saχ* és *summitta saχ* «ruha». Egyuttal megjegyzem, hogy az osztB. *l* csak egy vidéken, Obdorszkban hangzik tiszta *l*-nek a mint mi ejtjük, különben pedig vegyes hangzónak (*l̥ l̥*), melynek elején dentalis explosiv hangelem, de néha még spiransféle hang is hallható. Ahlqvist leírása szerint: «néha ezen vegyes hangzóban egy kevés az *s* hang-

ból is hallható, a miért is az oroszok ilyennel való szót átvevén azt egyenesen *s*-vel ejtik: or. *copb* áradástó = *lor* (*tör, lör*).» Ilyen vegyes hangzó szépen beválik átmeneti hangnak, mely egyrészt a tiszta *t*-hez (vog. és osztIrt), másrészt az osztB. *l* és végre tiszta *l*-hez segíti át az ejtést.

A 3. személynévmásnak e szerint kezdő *s* hanggal fölvett eredeti tőalakjából pedig a 3. személyragnak tisztán névmási eleme is megfejtethető, a mint az egyes ugor nyelvekben jelentkezik. Többnyire úgysis épen az *s* hangot találjuk e ragban: mord. *-za* (*-zo, ze*), az intervocalis helyzetben lágyult *z*-vel (*sodaza, sodazo* tudjon ő, *kudozo* háza); cser. *-žo, žö* = *kodožo, poktožo* hajtson; finn *-h-n*, az intervocalis *s*-nek szokott gyengülésével (*h*) *s* úgysis az önálló névmással *hän* egyezőleg; meg csatlakozó *n* segédraggal: mord. *-nza* (*-nzo, -nze*), finn *-nsa*, a mely alakhoz egyszersmind az *n* kiszorultával a lp. *-s*, zürj.-votj. *-s, z* 3. ragalakok is számítandók. De midőn a vogulban és osztjákban a ragnak szintén úgy, mint a 3. névmásban *-t* és *l* a hangzója: vog. *nētü* neje, *poget* fia (vagy *kietitü* küldi őt, *lisle* ette őt), szükséges számba vennünk, hogy egyéb esetben is az *s*: *t* és *l* consonansoknak az illető nyelvekben való váltakozása a szó közepén (illetőleg végén) is tapasztalható. Legjobb példa erre az ugor «*máj*» szó, többféle változataiban: 1. *s*-vel: finn *maksa* (= lp. *muokse*, mord. *maksa*, cser. *mokš* zürj.-votj. *mus*); 2. *t*-vel: vog. *majt, mąjte*, osztIrt. *mūgot*; 3. *l*-vel: osztB. *mugol* (S. *mugol*). V. ö. még: cser. *üpsš*, zürj. *is* odor (szag) = vog. *ät*, osztB. *ēbil* (*ēpl*), osztIrt. *ēbet* id. — De még más nyelvek teréről is nyerünk igazoló példát, hogy ily helyzetben levő (*t*. i. szóközepi, szóvégi) *s*-féle hang *t*-be meg *l*-be mehet át. A törökségnek legkeletibb tagjában, a jakut nyelvben, az általánosan *s*-vel (illetőleg *z*-vel, *š*- és *ž*-vel) jelentkező 3. személyrag (pl. *ata-si* atyja, alt. *adazi*, csuv. *a-še*; *ihisi* ketteje = csuv. *igēs*; meg az egy. 3. imper. alakban: *bolsun* legyen ő, *alsin* vegyen = alt. *alzin*, *polzun* stb.) — *t*-vel van, pl. *aγa* atya = *aγata* ő atyja, *oγoto* gyermeke: imper.: *t-n*: *sanātın* gondoljon, *siätin* egyék). Ugyancsak a jakutban a több. 1., 2. személyragok, melyek a többi törökségben *z, s* hanggal végződnek (*-miz* vagy *-biz, -niz* vagy *-giz* stb.), csak a csuvasban vált *z*-ből *r*: *mır, -ır*) megint *t*-vel lépnek föl: *-bit, -git*: pl. *aγabit, aγaγıt*); pedig hogy itt előbb a jakutban is *s* hang volt, bizonyítják még a jak. önálló személynévmások, melyek a többi

törökséggel egyezőleg *s*-esek : *bisigi* mí, *äsigi* (e h. *säsigi* tí) = kötör. *biz*, *siz*. Hozzájárul még a jakut *-mat* (*-pat* stb.), mint a tagadóított igetőnek nom. præsentis végzete = kötör. *-maz* (*-mas*), míg a megfelelő állítólagos igealak megint a többi törökséggel egyezőleg *r*-en végződik, a mely a *maz*-beli *z*-re utal, mint régibb alakjára. Szintígy a néhány tör. nyelvben használatos *-miš*-féle nom. præteriti hangzik *-mit* (*bit* stb.)-nek a jakutban. Másrészt a szóközépi vagy szóvégi *s*-nek *l*-vé válása mellett is szolgáltat igazoló példát a törökség, a csuvas nyelv mutatván föl számos esetben ilyen *l*-et a kötör. *š*, illetőleg *s* ellenében : pl. *čol* kő, *čil* fog = tör. *taš*, *tiš* (jak. *tas*, *tis*) ; *pilik* öt = *biš*, *beš* (*biäs*) ; *otmel* = *altmiš* hatvan stb. ; sőt egy ilyen példa a magyarban is akad : a dunántuli *-hol* e h. *-hoz* névutó (pedig *hozzám* stb. szerint a *-hoz* minden bizonynyal az eredetibb alak). Mindezekből világos, hogy a vog.-osztják *t*- és *l*-vel való személyrag csakugyan régibb *s*-féléből válhatott, s koránt sem következik, hogy a vogul-osztják nyelv csak azután alkalmazta a 3. névmást személyragúl, hogy annak kezdő hangzója már *t*-vé és *l*-vé vált. Csak azt kell még megjegyeznünk, hogy a vogul nyelv a ragúl alkalmazott névmásban az *s*-nek mind a kétféle fejlődésének hódol, mert a tárgyias igeragozásban *t* mellett van még *l* is, mint a 3. személy mutatója, míg az osztjában az egyféle *l* uralkodik. Sőt egészen el is tűnik a ragnak consonansa : *piä* e h. *pitä*, a mi azonban ép oly könnyen előző **pizä* s ebből *pihä*) alakból érthető meg ; *kvölä* háza : **kvoleä*, *kvolezä*-ből.

Hátra van még a magyar nyelvnek 3. személyragja, mely a névmástöbéli consonanst részint még *-j* alakban tartotta fenn, többire pedig az előző vocalisba olvasztotta vagy pedig nyomtalanúl elvesztette (tudja, tudjuk stb., *lova* e h. *lovä* = *lovajo* ; *lovok* v. *lovuk* e h. *lovo'ok*). Már pedig ezen alakok is szépen megférnek a névmási ragnak eredeti *s* alakjával. Hogy jelesen a *j* alak a magyar hangfejlődésnek megfelelő, egyszeriben a *mäj* (*mäja*) szótó mutatta = vog. *majt*, oszt. *mugol*, finn stb. *maksa* e h. *magasa* ; mert látni való, hogy a hosszú *ä*-val való *mä* rész = *maga*, *mugo*, *maj* ; a *-ja* pedig = *-sa*, *-l*, *-t*. E szerint a *lovä*, illetőleg *lovajo* alakot előző *lovazo*-ból kell magyaráznunk ; megjegyezvén, hogy a vocalisközi *s(z)*-nek gyengült utódja rendszerint *h*, de *j* is — mely úgysis a magyarban *h*-val szeret váltakozni (*fehër*, *fejér*), — a mi mellett még analogiául föl lehet hozni, hogy tájnyelvileg van *ájom* e h.

ásom, vagy oszm.-törökben: *bilmejiz, almajiz* e h. *bilmeziz alma-
ziz*, (s továbbá *bilmezmiiz, almazmiiz*). Úgy látszik, hogy a magyarban
csakugyan az *s(z)*-nek mind a két változása *h* és *j* szerepelt (úgy
mint a vogulban *t* és *l*): mert a rageonsonansnak nyomtalan el-
tűnése legkönnyebben előző *h* fölvételével magyarázható: *lovok* v.
lovuk, ebből: *lovohok, lovők* (= ered. *lovozok*); *tudom*, ebből: *tudo-
hom, tudōm* (= ered. *tudozom*).

BUDENZ JÓZSEF.

Ismertetések és bírálatok.

Suomen kielen lukusanoista — «a finn nyelv számneveiről» értekezett a Societas scient. Fennica 1888-ki ünnepi évi gyűlésén Ahlqvist Ág., de nem épen csak a finn számnevekről, hanem az egész ugarság közös számnév-rendszerét/vonta tárgyalása körébe. S valóban figyelemre méltó is azon nézet, melyet itt eléad, az egyszerű ugor számnevek terjedelmét vagyis az eredeti ugor számnév-rendszert illetőleg. Tudva van ugyanis, hogy a tízes rendszer az ugor nyelvekben nem látszik ős eredetinek, mert a valóban egyszerű és valamennyi ugor nyelvben egyezően meglevő számnevek azt be nem töltik, a mint ezt nálunk több alkalommal Hunfalvy Pál is fejtegette (pl. Nyelvt. Közl. IX, 15. a «Kondai vogul nyelv» bevezetésében). Ahlqvist is kiemeli és fejtegeti újra az erre vonatkozó okokat: hogy a «tíz»-re már többféle (tehát nem az alapnyelvben megállapodott) számnév van (finn, mordvin: *kymmen, kemen*; lp. *loge, lokke*; cser. *lu, vog. lou*; osztj. *jañ*; zürj.-votj. *das, m. tíz*); hogy a «nyolcz, kilencz» csak összetett szóval jelölvek, melynek előrésze «két, egy» jelentésű, a mi legvilágosabban a finnben és a zürj.-votjákban tűnik szembe; hogy végre egyik «tíz»-szó, zürj.-votj. *das, m. tíz* (meg a finn *yh-deks-än, kah-deks-an*-ból, valamint a cser. *indeks, kandakš*-ből kifejlő *deks*) épen idegen, indogermán nyelvekből kerültnek látszik (szláv *desjat* = lat. *decem*, gör. *δέξα*, szkr. *daçan*). E jelenségekre eddig azt a nézetet alapították (pl. Hunfalvy is), hogy az ugor nyelvek «nem mindjárt 10-ig számláltak vagyis nem a tízes rendszer szerint, hanem csak 7-ig vagy hetes rendszer szerint számláltak». Ahlqvist azonban most arra figyelmeztet, hogy az egyszerű ugor számnevek bizonyos egyformasággal alakult sora már a «hat»-nál

szakad meg, a mennyiben addig teljes tő alakjában két tagú szók szolgálnak (finn *yhte, kahte, kolme, neljä, viite, kuute*), de a «hét»-re való szó részint 3-tagú (*seitsemä*, nom. *seitsem* = mord. *sisem*, cser. *šim*, zürj.-votj. *sizim*), részint nem teljes egyezésű szó: f. *seitsemä* ellenében: oszt. *tläbet* (dial. szinte *säbet*) és m. *hét*. Hozzá veszi még azt a körülményt, hogy az ugor «hét»-számnevek egyes indogermán nyelvbeliékhöz igen hasonlók: az oszt. *tläbet* (*säbet*) a szkr. *saptan*-hoz; a finn *seitsem* vagy a szerinte fölvehető eredetibb alakja *seittem* a szláv *sedem*-hez (or. седмь, сѣмь), meg a lat. *septem*-hez; végre a m. *hét* a perzsa *hefta, heft* és gör. *ἑπτὰ*-hoz. Ennek alapján azt véli Ahlqvist, hogy az ugor «hét» számnév, hármas alakjában, csakugyan az indogermánságból került (úgy mint a «tíz»-nek egyik alakja: *das, tíz, deks*) meg a «száz»: *sata* stb., *száz*, és pedig mindegyik alakja külön-külön, olyan időben mikor a kölcsönnevő nyelvek már egymástól elváltak volt. A «hét»-számnak különös fontossága volt mint időmérő számnak, mely egy-egy holdváltásnak vagy a természetes hónap negyed-részének napjait olvassa; s Ahlqvist hiszi is, hogy épen az időmérő szám tisztjével, vagyis a «septimana, woche» jelentésével vették át az ugor nyelvek e számnevet az indogermánságból (a vogulban *sät* «septem és septimana», szintígy a m. *hét*; a finnek meg csak a kereszténységgel kapták «septimana» jelentéssel a *viikko* szót a svédektől, meg a keleti finnség és más ugor nyelv a *nedälja* szót az oroszától). Mind ezekben tehát Ahlqvist elég alapot talál azon véleményre, hogy az ős ugorok egyszerű szám-szókkal nem is «hét»-ig, hanem csak «hat»-ig olvastak s ezen «hatos» rendszernek vagyis annak, hogy épen ezen számnál állapotodott meg egyelőre a szám-olvasás, némi külső okát és alapját abban leli, hogy úgy mint indogermán és sémi téren a «hét» szám, a turáni népeknél a «három» bizonyos szentség jellegével bírt, de ezzel a számsor még igen rövid levén, azt épen két annyira terjesztették ki. De megengedi Ahlqvist, hogy később, midőn a «hét»-számnak szentül tisztelése idegen hatás után lábra kapott s maga az elnevező számszó is átvétetett, jó ideig ez volt a számsornak befejezője, míg csak végre nagy nehezen a «tíz»-zel végződő számláló sor el nem fogadtatott.

Meg kell immár vizsgálnunk, vajjon áll-e mind az, a mire Ahlqvist új nézetét alapította s egyszersmind olyan értelemben jelentős-e, hogy az ő következtetéseit igazolhassa.

1. Többféle számnév van a «tíz» re, köztük *das*, *tíz*, *-deks*, a mely némileg indogermán szóhoz hasonlít (szkr. *daṣan*, szláv *des-jati*). Vajjon e hasonlóság valóban oly nagy-e, hogy beválik azonosságnak s csak kölcsönvétel magyarázhatja meg? — Világos, hogy a zürj.-votj. *das*-t nem lehet a szintén ugor *tíz*, *deks*-től külön választani, annál kevésbé nem, mert *das*-nak bátran régibb magashangú alakja vehető föl (**des* : v. ö. zürj.-votj. *ta* «ez» = ug. *tä*, zürj. *vart* = m. *ver*-ni; *va* víz = f. *vede* stb.). A m. *tíz* még hosszú vocalisával régibb **tejz*-re utal, mely szépen összefér egy *teks* = f. *-deks* szóalakkal. Közös alapalak tehát ugor részen *teks* v. *deks*, s ezzé vált volna az indogermán alakok közül az, mely egyszerűs mind az érintkezési lehetőség tekintetében egyedül jöhet számba, a szláv-litván *desenti*, *dešimti*? Teljességgel nem hihető. Pedig ilyen számnév kölcsönvételének abszolút lehetőségét korántsem tagadjuk, tekintve, hogy pl. a mandsu is, tizesei közé beleiktatta a mongol «harmincz»-at (*gusin*, tung. *gučin*, *gutin* az eredeti *ilañi* mellett: *ilan* «három»); de a kölcsönzés elfogadásához hiányzik itt az első feltétel: az alakok tökéletesb egyezése. Aztán meg az illető ugor nyelvek (a finn, magyar, zürj.-votj., cseremiszi nyelvek a «tíz»-nek elnevezésére úgy sem szorútlak idegen szóra; rendelkezésükre volt és tényleg használatba vétetett más szó: f. *kymmen*, cser. *lu*, zürj.-votj. *mis* a 8, 9-ben: *kökjamis*, *ök-mis*, m. *-ncz* e h. *-msz*, = *mis* a *kilencz* és *harmincz*-ban; vagy akár *van*, *ven* a *negyven*, *ötven*, *hatvan* stb.-ben, a mi hihetőleg *kemen*-ből lett: v. ö. vog. *nelimen* e h. *neli-gmen*, *neli-kemen* = *negy-ven*).

2. A háromféle ugor «hét» ú. m. oszt. *tlabet* (*sābet*), f. *seitsem* (*seittem*?), m. *hét* elejétől fogva különböző alakú szók voltak-e, melyek így külön-külön akár kölcsönbe is kerülhettek be az indogermánság egyes nyelveiből, vagy pedig csak az illető ugor nyelvek fejlődése közben nyerték-e a különböző alakot, egy közös alapalakból, mely ha ugyan idegen eredetű, mégis csak egyszer vétetett kölcsön? Itt mindjárt eszünkbe juthat hogy a «száz», melyre az elnevezett számsor megszerzésében mégis csak későbbben került a sor mintsem a «hét»-re, csak egyszeri kölcsönvétel útján nyerte a szavát (*sada* = *šudo*, *šot*, *čote* = m. *száz*, a magyar hangfejlődés határozott nyomával: *d* h. *z*-vel). De vajjon *ilabet*, *seitsem*, *hét* csakugyan egy közös alakra vihetők? — Az oszt. *sābet* (vegyük föl csak ezen úgyis eredetibb alakot oszt.B. *labit*, Irt. *tābet* helyett)

mindenesetre egyazon a vog. *sāt*-val; azaz *sabt*-ból lett *sāt* (v. ö. vog. *āt* *crinis* = oszt. *ubit*, *ngt* *ætas* = *nubit*); egyszersmind régibb magash. alak vehető föl: *sābt*, *sāt*. A m. *hét* (tkp. *hêt*) mint *h*-val kezdődő magash. szó úgyis eredetibb *sêt*-féle alakra utal, s így bizony hozzá illik a vog. **sāt*-hez; ez bizonyosan vált **sābt* (*sāpt*)-ből, a mit bátran a m. **sêt*-re is elfogadhatunk (tekintve a m. hangalaki fejlődés régibb korát, melyben szóközépi explosiv-csoportok elváltoztak, mint pl. *kt* a *kêt*, *kett*-ő-ben). Így csakugyan egynek vesszük az oszt. *sābet* (vog. *sāt*) és m. *hét* számnév-alakokat. De másrészt a finn *seitsemä* vagy bár a végrész elhagyásával *seitse* mégsem egykönnyen a vog. oszt. *sāt*, *sābt* (*sāpt*)-vel egyeztethető, a mint azt még UgSzót. 134. l. megkisértettem. Az Ahlqvist fölvette *seittem* alak csak újabb lehet, mint azon dialektus sajátága, mely az *itse*-t is *itte*-nek ejti; spiransos (*s*-féle) középhanggal való alakot találunk a mordvinban és zürj.-votjában is (*sise*-*m*, *sizi*-*m*), s ilyen tükröz a lapp *čiečča*, *čieča*. S hogy jelesen a mordvinban egy **sebte*, *septe* alakból *sise* válhatott volna, semmi biztos analógiával nem igazolható. E szerint csak az marad hátra, hogy a *seitse* (*sise*, *sizi*, *čieča*) szót különválónak és a vog. oszt. *sāt*, *sābt*-val nem egyezőnek tartjuk. Régibb alakjában jóformán volt még más consonans elem a második *s* hang mellett, a melyből a teljesebb finn *seitse* megmagyarázódik: lehetett az bár **seske* (f. *itse* szerint, mely a cser.-ben *eške*, s a mord.-ban *es*, lp. *ječ*, *ječča*), vagy akár *sense*, *sentse*, illetőleg *señse*, *senkse* (v. ö. finn *seiso* állani = lpK. *čuändč*-, *čoanč*-, lpF., *čnožžo*-; finn *neitse* leány, ebből: *neñ-kse*); de az *s*-féle hangnak már benne kellett lennie.

3. Ha e szerint kétféle külön «hét» számnév van az ugor nyelvekben, kérdés vajjon nem lehet-e idegen eredetű az egyik? S ez valóban nagyon hihető, tekintve hogy a **sebte*, **septe*, mint az oszt. vog. *sābet*, *sāt* és m. *hét* alapalakja, lényegben igen szorosan egybetalálkozik az indogermánság megfelelő számnévével: szkr. *sapta*-n. Közvetetlen kölcsönadónak tarthatjuk azt a nyelvet, mely a «száz»-at is szolgáltatta: azaz valamelyik szláv dialektust, természetesen már olyan korban, midőn a szláv *sede*-*m*-ből magából sem kopott volt még ki a labialis, hanem ennek még *sebde*-*m*, illetőleg a litván *septyni* szerint még *septe*-*m*-féle alakja volt. Megjegyzendő, hogy épen csak azon két ugor főnyelvben, mely a *septe*-féle «hét»-vel él, a vogul-osztjában és a magyarban, van e számnévnek

egyszersmind a «septimana, woche» jelentése, s így hasznát vehetjük Ahlqvist sejtelmének, hogy e számnévnek épen időmérő jelentősége okozta annak átvételét — természetesen a megvolt eredeti ugor számnév mellé (f. *seitse-mä*). És vajjon nem jelentős-e az is, hogy a vogul monda a *sät* szót, midőn napot, éjet olvas vele, mindig utána veti a jelzett szónak? *ete sät, kätel sät*, mintha így mondaná «eine tag-woche, nacht-woche»? Hiszen más számnévvel ez nem történik.

4. Azt vélvén, hogy a f. *seitsem* «hét» a szláv *sedem*-vel egyezik, Ahlqvist látni valólag a finn számnév végtagjára (-*m*, -*mä*) fektetett súlyt. Magában véve ugyan semmi különös nincsen e hosszabb szóalakban, csak úgy nem mint a *sydäme, happame* stb. szók hasonló végű alakjában. De nagyon is lehet, hogy *seitsem* (mord. *sisem*, zürj. *votj.*, *sizim*, cser. *šim*) mint ugor szó csakugyan képzővel alakult (*seitse-mä*), még pedig lehet ezen -*m* képzőnek alkalmasan collectiv értéket tulajdonítani: v. ö. mord. *vese* és *veseme* «mind» (*vesemest* mindnyájuk), meg, hogy az osztj.-met sorszámnév-képző (a vogul -*it* ellenében) voltaképen minden számnévet ilyen -*m* képzővel told meg (*vētmet* ötödik = vog. *ütit*). E mellett azonban nem esik latba a lp. *čičča*-nak rövidebb alakja (melyből sorszámnév *čičad*), mert a lpK. *kicčem* még szintén megőrizte az *m*-es szóvéget, de sorszámnév: *kicčant*). V. ö. lpF. *nuovča* «nyelv» mint egy. norm., pedig tője *nuofčama*.

5. A m. *hét* és a vele egyező vog. *sät*, oszt. *säbet* (**sät*, *säbet*, *säpt*) idegen eredetére nézve még számba vehető, hogy az e nyelvekből kivett eredeti ugor «hét»-nek (= f. *seitsemä*) jóformán még egy kis nyoma maradt meg a régi magyar nyelvben. Ilyent lehet ugyanis fölismerni a rejtélyes *eszten* szóban, mely többnyire mint a mutató névmás határozója a m. «egy hétnyi időközzel» (*eszten ez napon*, pl. ha épen szerda van, azt teszi, hogy «a következő vagy a múlt hét szerdáján»); de a Nyelvtörténeti szótár elég példát hoz föl arra is, hogy mint a *nap* szó közvetlen jelzője egyszerűen «hetet (septem)» jelent: pl. *ezten napyg lakozanak* (demorati diebus septem); *az zent testöt egeez ezten napyg temetetlen hagyaaak*. Ezen *eszten*-re nézve az a nézetem, hogy előrésze *esz* felel meg az eredeti ugor «hét»-nek = f. *seitse(-m)*, mord. *sise(-m)*, a kezdő *s*-hang hijával (úgy mint *epe*, *ev-* = f. *sappe*, *syö-*, mord. *säpä*, *seve-*). Az utórészben *ten* lehet eredetileg «teljességet, egészet» jelentő képző (= e h. *tel* =

vog. *tajl*; v. ö. *ěj-ten-éjjel*; *egyé-ten-ben*), miszerint az *eszten nap* tkp. annyit mondott mint «volle sieben tage».

6. De még az a kérdésünk van, vajjon abból, hogy az ugor nyelvek a «nyolez» és «kilencz» számneveket a «tíz»-nek segítségével alkották, szükségképen következik-e, hogy alapszámsoruk csak hétig terjedt, vagyis hogy a hetes rendszerrel éltek? Következnék bizony, ha a tényleg létező «tizes» rendszerben még az előző hetes rendszernek valami maradványa volna meg; ha jelesen a 8. 9. számoknak a II-dik «hetes»-be illő nevük volna («hét-egy, hét-kettő») vagy ha a 14-nek a szomszéd additionalis számoktól elütő olyan neve volna, a milyen a *tíz* után a *húsz*. Így pedig azt látjuk, hogy az alapszámsor végpontja, a melyre nevükkel a 8 és 9 is mutatnak csakis a «tíz». Csak olyanok az ugor 8 és 9 számnevek, mintha a latinban a *duodeviginti*, *undeviginti* hasonlatosságára **duodedecem*, *undecem* számnevek alakultak volna. S hogy az ősgorok a tizes rendszerre vagyis a tizzel végződő alapszámsorra rájöjjenek, ahhoz bizony idegen hatás nem kellett, a melyet e részben a többi altajiságban sem tapasztalunk: mert e rendszer természetes, az emberi testen a két kéz ujjáiban kínálkozó számláló eszköz alkalmazásán alapszik. Ellenben a hetes rendszer, mely a holdváltozás napszámára mint alapra támaszkodnék, merőben mesterséges volna, mert nem együttesen szemlélhető tárgyakat, hanem egymás után egyenként jelenkező egyeseket olvasna, a milyeneken bajosan lehet a számlálást megtanulni. Midőn valamely nép az első astronomicus észleléseket teszi, akkor hihető, hogy már valamennyire számlálni is tud. Egyébiránt az ugor 8 és 9 számnevek különös alakja legfelebb azt bizonyíthatja, hogy itt már az egyszerű vagyis tüzetes elnevezések alkotására való képesség vagy kedv fogyatkozott meg, s egyszersmind azt, hogy a tüzetes névalkotás előbb a természetes számsornak fontosabb végpontjára fordult. De utólvégre ki tudja, vajjon nem csupán olyan szeszélyből támadt-e már az ugor alapnyelvben a 8 és 9 számfogalmak 10-re utaló elnevezése, mint a milyen minden szükség nélkül a latin *duodeviginti*, *undeviginti*-félekét teremtette? Azaz, hogy eleinte csakugyan megvolt már a 8 és 9-nek is egyszerű tüzetes neve az ugorságban is, úgy mint a többi altajiságban, kivéve a szamojédet, mely meg a 8-at «kétszer négy»-nek mondja, nyilván azon természetes alapon, hogy e számot

ujjakkal legkényelmesebben úgy mutathatjuk, ha a két hüvelyk ujját behúzva két kezünket föltartjuk.

Ámde többféle neve van a «tíz» számfogalomnak az ugor-ságban s ezért nem lehet ez az eredeti számsor végpontja. Erre csak azt jegyzem meg, hogy a «fej»-nek mint testrésznek is van többféle ugor neve: oszt. *oz* | vog. *pank* = m. *fej*, f. *pää* | zürj. *votj. jir, jur* | mord. *p̄ra* | cser. *vuj*, lp. *oajve* — míg a «szem»-nek, a «kéz»-nek csak egy-egy neve van. S ha pl. a török nyelvek anynyira külön nyelvek volnának mint az ugorok s nem inkább dialektusi közelségben állók, jóformán azok is mutatnának többféle «tíz» számnevet. De figyelmet érdemel, hogy az ugor «tíz»-szók mindegyike több nyelvben fordul elé, olyanokban is, melyek nem állanak egymáshoz bizonyos «közelebbégi» viszonyban, pl. a lapp *lokke* még a cser. vog. nyelvekben ; a zürj. *das* még a magyarban meg a finn és cser. «nyolez, kilencz»-ben ; a finn *kymmen*, mord. *kemen* hihetőleg még a vogulban van meg (-*men*, -*pen*: *neli-men* 40, *ätpen* 50) meg a magyarban (-*ven*: *negyven* e h. *negy-men*). Ez pedig arra mutat, hogy e többféle nevek már az ugor alapnyelvben voltak rendelkezésre. Ellenkezőleg megint különbséget találunk közel álló nyelvekben: oszt. *jañ* a vog. *lu, lou* ellenében, pedig az osztják a vogul mellett igazán testvéرنyelv. A többféle «tíz» szám-név tehát a tizes rendszer eredetisége vagy régisége ellen semmit sem bizonyít.

7. Végre Ahlqvistnak «hatos» számrendszerét sem tarthatjuk erősebb alapon nyugvónak mint a «hetest». Végpontjának megállapítása látni valólag igen mesterséges. Még az sem segítene, ha a finn *seitsemä* és a vele egyező mord. és zürj. *votj. alakok* csakugyan kölcsönbe kerültek volna. Az meg, hogy *seitsemä* abban hagyja a *viite*, *kuute*-nak alaki hasonlóságát, épen semmit sem jelenthet. Hiszen a *neljä*, meg a *kolme* sem így hasonló a *viite*, *kuute*-hoz ; míg másképen megint hasonló az *yhte* és *kahte*. Csak azt mutathatja a «hat» számnévnek «öt»-hez hasonló egyszerű és rövid (finnben *kuute*, *viite*) meg az egész ugorországban egyező alakja, hogy az ugorok nem csak «öt»-ig számláltak, csak az egyik kéz ujjait alkalmazván. S ha egyszer az «öt»-ön túl voltak számneveik alkotásával, az elnevezendő számsornak, a természetes számláló eszköz teljes alkalmazása mellett, nem volt más vég- és zárpontja mint a «tíz».

BUDENZ J.

Lappische Sprachproben aufgezeichnet von *J. Qvigstad* und *G. Sandberg*, ins Deutsche übersetzt und mit Anmerkungen versehen von *J. Qvigstad*. — Helsingfors 1888.

A helsingforsi finn-ugor társaság (Suomalais-ugrilainen seura) 1888-ban kiadott évkönyvének legbecsesebb közleménye a czimben említett gyűjtemény, mely a lapp nyelvet egészen új alakban mutatja be. A lappság tizenkét különböző vidékéről kapunk eredeti népnyelvi mutatványokat, melyek nemcsak tartalmilag érdekesek, hanem a közlés módja folytán főleg nyelvészeti szempontból igen becsesek és tanulságosak. A gyűjtők ugyanis számoltak a mai nyelvtudomány követelményeivel és az élő kiejtést lehetőleg híven visszatükröző fonetikai átírást használnak és ez által az egyes dialektusoknak nemcsak alakot, hanem hangtani különbségeivel is részletesen megismerkedhetünk.

Az egyik gyűjtőt K. J. Qvigstادت régen ismeri már az ugor nyelvészettel foglalkozó közönség, mint a lapp nyelvnek egyik legalaposabb ismerőjét és igen hivatott kutatóját. Nemcsak nyelvészetiileg buvárolja a lappságot, hanem az eredeti lapp nyelven is adott ki egy nyelvi és pædagogiai szempontból egyaránt sikerült lapp ábécés könyvet. A nyelvészet terén föltűnést keltett «Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrates in der Lappischen und der Finnischen Sprache» czimű műve, melyben a lapp és finn nyelv hangtani és szókincsbeli viszonyáról szól. Legnagyobb érdeme azonban, hogy beutazta a norvégiai lappság majdnem egész területét és mindenütt számos eredeti népnyelvi szöveget gyűjtött. A mit Qvigstad a norvég lappság területén, ugyanazt tette *G. Sandberg* a dél Varangerfjordi, Skolte-lapp és Enare melléki lappsággal. Nagy gyűjteményükből 1887-ben norvég fordításban adtak ki közösen szép gyűjteményt, mely mind érdekes, új tartalmánál, mind egyszerű, hamisítatlan előadása módjánál fogva egyaránt érdemes munka. E nagy közös gyűjteményből való azon német fordítással és magyarázó jegyzetekkel ellátott 109 lapra terjedő gyűjtemény, mely a finn-ugor társaság 1888. évkönyvében a fönti czím alatt megjelent. E gyűjteményből csak a 9—17. lapon Enare (*Anar*), Pasvik v. Skolte lappság (*Bacčedeän* v. *Nuörtgíel*) és Délvarangernek Bugö és Jarfjord (*Reisvuodno* és *Ruõde-vuõdna*) vidékéről közölt eredeti lapp nyelvi mutatványok valók Sandberg tollából, a többi 31 lapra terjedő eredeti szöveg, a bevezetés, a

hozzá csatolt német fordítás és jegyzetek pedig mind Qvigstad közleményei.

E gyűjtemény több tekintetben érdekes és tanulságos; azért érdemes, hogy egy kicsit bővebben foglalkozzunk vele. A norvégiai lapok nyelvéről eddig csak egyetlen népies gyűjteménnyel rendelkezünk, Friis 1856-ban *Lappiske Spropprøver* cím alatt kiadott eredeti nyelven közölt meseszövegeivel. Ezen becses szövegek alak- és mondatnailag egészen hiven tüntetik föl a népnyelvet, de hangtanilag már nem tárják a különböző dialektusokat úgy elének, hogy az élő kiejtést pontosan megismerhetnők. Friis a népnyelvi szövegeknek különösen magánhangzórendszerét teljesen beleszorítja az úgynevezett *Originalsprog* bilincseibe. A Qvigstad és Sandbergtől közölt mutatványok ellenben teljes világossággal föltárják előttünk a lapp nyelvjárások buja tenyészetében föltűnő hangtani jelenségeket, a melyek első sorban befolynak a dialektusok alakulására.

A *Lappische Sprachproben* bevezetésében Qvigstad ismerteti mind azon hangokat, melyek a közlendő szövegekben előfordulnak és fonetikailag magyarázza meg e hangok természetét és a kifejezésükre szolgáló jegyek értékét. Kevés kivétellel ismerteti e hangokat már Friis is lapp nyelvtanában, csak hogy a szövegeiben nem jelöli, míg Qvigstadnál a bevezetésül ismertetett hangokat pontosan jelölve találjuk mindenütt. — Mind a mellett Qvigstad jelölése sem elégít ki bennünket teljesen. A fonetikai átírás megköveteli, hogy a leíró minden hangot úgy érzékítsen meg, hogy az olvasónak semmit se kelljen magától kitalálnia. Pedig több tekintetben ezt kell tennünk a Qvigstad-Sandberg közölte szövegek olvasásánál is; mert nem tudták magukat teljesen emancipálni a könyvnyelvi helyesírástól. Majdnem az összes lappságnak közös sajátága, hogy *k, t, p, c, č* mássalhangzók elé szó közepén rendszeren egy a német *ch*-hoz hasonló erősítő hang járul. Az irodalmi nyelv ilyenkor *k, kk, t, tt, p, pp, c, cc, č, čč* betűket használ, a melyek két magánhangzó közt mindig egy előttük levő aspiratióval hangzanak. Ha a lapp irodalmi nyelv a mi *k, t, p* hangjainkat akarja ez esetben kifejezni, akkor *g, d, b* betűket használ. Qvigstad ezt a jelölést szintén megtartotta s csak annyiban változtatott rajta, hogy ott a hol az irodalmi nyelv nem jelölte meg a *g* v. *gg, d* v. *dd, b* v. *bb* hangoknak *k* v. *kk, t* v. *tt, p* v. *pp*-re való erősbülését, ott ő már külön jeleket használ,

nevezetesen *b*, *d*, *g*-t, melyek a magyar *k*, *t*, *p* hangoknak felelnek meg. A irodalmi nyelv például az *addet* = adni, *nubbe* = másik szókat minden alakjukban *add-*, *nubb-* tőalakban írja, holott az *addet* pl. a jelen idő 1. szem. *attam-nak*, a *nubbe* a genitívusban *nuppenak* hangzik és ezt Qvigstad ki is tünteti a főt említett jelekkel. Kár, hogy e jeleket nem használja következetesen a kemény hangok jelölésére és *h*-t a *k*, *t*, *p*, *c*, *č* előtti hehezet kifejezésére, mint a *Kvänangen (Navuönnä)*-ből közlött szövegekben, mert így az, a ki a lapp nyelvvel a helyszínén nem foglalkozott tüzetesen, sohasem tudja biztosan, hogyan ejtse az egyes hangokat, a melyek a legtöbbször ugyanazon beszélőnek ajkán is gyakran változnak. Qvigstadnál az *akka* asszony, *jottat* költözködni, *lokkot* mondani, olvasni, *goátte* ház egyformán vannak írva, holott az előbbi kettő saját tapasztalásom szerint a karesuandói dialektusban az erősbült alakban *ahkka*, *johttalit-nak*, az utóbbi kettő pedig *lohköht*, *koakte-nak* hangzik.

Ezen kívül Qvigstad, a most említett vidékről és a Hatfjelddalból közölt szövegeket kivéve, a magánhangzók hosszúságát és rövidségét sem jelöli pontosan, pedig ez nem csak fonetikailag fontos, hanem néha a szók származására, eredeti alakjára is világot vethet.

Kár, hogy Qvigstad e gyűjteményben nem tette meg ugyanazt, a mit már 1881-ben oly szépen keresztülvitt «Beitrag zur Vergleichung des verwandten Wortvorrates der Lappischen und der Finnischen Sprache» című művében. Ott a lapp magánhangzóknaál háromféle időmértéket jelöl, igaz hogy csak a tőalakban, t. i. rövid (◌) hosszú (◌-) és félig hosszú (◌~) magánhangzókat. Így, a mint a gyűjtemény van, az időmértékre nézve nem tudunk eligazodni, pedig néha ez is fontos hangtani jelenség lehet a lapp dialektusok közti különbség megállapítására nézve. Hogy csak egy-két példát említsék: *sisa* -ba, -be, *nala* -ra, -re, *lusa* -hoz, -hez, *sita'* akarsz stb. azon dialektusokban, a hol erősbülés van, rendszeren így hangzanak *sisā*, *nalā*, *lusā* (*lusō*), *sitā'* stb., holott pl. a *maläi* dialektusban *sīsa* v. *sīs*, *nalla*, *lusa* v. *lussa*, még délebben *sī's*, *nille*, *sī't'* alakok élnek.

Hiányos még szerintem a szövegekben a diphthongusok és triphthongusok jelölése is, mert hogy csak a karesuandói nyelvjárást említssem, melyből Qvigstad is, én is közöltünk szövegeket, ott is több olyan szóban hallottam én világosan kettős magán-

hangzókat, a hol ő egyszerű hangzót jelöl. No de ennek az is lehet az oka, hogy mind a ketten másoktól jegyezgettük le a szavakat. Minden esetre feltűnő, hogy ott a hol én *eä* és szó végén *uo* diphthongusokat hallottam, nála mindig egyszerű *ä*, *o* hangok találhatók.

Mind ezek azonban csak apróbb és a szövegek leírására vonatkozó kifogások. Egyébként a gyűjteményt minden tekintetben csak dicséret illetheti. Nézzük most sorjában, miféle nyelvjárásokkal ismertetnek bennünket Qvigstad és Sandberg közleményei.

Az első és második számú mese (*Čudä-äigäst* = aus der Tschudenzeit és *Guóbža-čäwdä* = die Bärenhaut) az *Anar* vagyis Enaretó mellekéről való. Sandberg szövegei lényegükben megegyeznek azon lpE. közleményekkel, melyeket Lönnrot, Andelin és Borg tettek közzé. Új nyelvtani alakot nem találtam bennük, legfőlebb új hangokat.

Ilyen újabb hangjelölések *ä* (*a* és *ä* között), *o* (*o* és *u* közt). A egy. sz. nominativusban számos szó véghangzó nélkül jelenik meg, mint *äc* atya, *äig* idő, *javr* tó, *muor* fa *čuolm* csomó, stb., melyek Lönnrotnál és Andelinnál *äcče*, *äige* v. *äigi*, *jävre*, *muora čuolmi* v. *čuolmi* alakban találhatók. Ugyanily kopott alakjuk van e szónak Sandbergnél a genitivusban is, holott az említett gyűjtőknél magánhangzóval végződnek. E tekintetben tehát ezen lpE. dialektus az orosz lappal egyezik meg.

Egyéb hangtani sajátága Sandberg közleményének, hogy szó elején gyakrabban elejt olyan mássalhangzókat, melyek más dialektusokban megvannak, így a *h-t* v. *f-t* az *uämašed* (lpF. *huomašet*, *fuomašet*) «észrevenni», a *j-t* az *äteđ* (lpF. *jättet*) «mondani», a *v-t* az *uäito* (lpF. *vuoitto*) «győzelem» szóban.

A birtokos ragozás az lpE-ban igen megkopott, az egyes, duális és többes számban egészen egyforma 1. -*m*, 2. -*d*, 3. -*s*.

Sandbergnél az egy. 3. sz. ragja más, mint Andelinnál, t. i. *z* (Andelinnál *s*), és így különbözik a többes dual. 3. személyének *s* ragjától.

A postpositiók is sokkal kopottabbak Sandbergnél mint a többi gyűjtőknél: *äl* -*ra*, -*re* (And. Lönr. *ala*), *vuđl*, *vuđlne* «alá, alatt» (And. *vuola*, *vuoln*, Lönr. *vuolla*, *vuöldne*), *düäh* «mögé» (And. *tüöhe*, v. *tüohen*, Lönr. *tuoha*). — A határozók közül csak Sandbergnél találjuk e szót *douü* -szer (*owt douü* = egyszer, einst).

Orosz szók: *šiväti* vadállat, *oppet* ismét.

A *Vilj ja oáb* (Die beiden Geschwister) ez. mese Pasvikból (*Bacčedän*) való és az úgynevezett *Skolte lapp nyelv* (*Nuortgiel*) bemutatására szolgál. Ez több hang- és alaktani sajátágánál fogva nem egyéb mint a kólai lapp nyelvnek egy dialektusa, bár több sajátága közép nyelvjárásnak tünteti föl az lpE. és lpK. között.

A lpK-ra valló hangtani sajátága, hogy számos szó kezdetén parasitikus *j* fejlődött ki, pl. *j'älled* élni: lpF. *ället*; *j'eret* el: lpF. *erit*; *j'ädnam* föld: lpF. *ädnam*; *j'ädne* anya: lpF. *ädne* stb. Ez a sajátág a lpK. dialektuson kívül még csak a déli-lapp nyelvben fejlődött ki. Egyéb különösebb hangtani sajátágai: 1. hogy a *k* a *t*, *š* mássalhangzók előtt *h*-ra, *j* előtt *t*-re, két magánhangzó között v. *l* után pedig *j*-re változik, pl. *öht*: lpF. *akta* egy; *moht*: lpS. *makte* hogyan, a hogyan; *bihtes*: lpF. *biktas* ruha; *ahš* fejsze: lpF. *akšo* stb. | *kutjes* sokáig (e helyett *kuk'es*, *kukjes*): lpF. *gukkēs*, lpS. *kukh'es* hosszú; *cieltj* = lpF. *cielki* mondott stb. Ide tartozik a *vantjem* «szülő» szó is (lpF. *vanhem*), a hol a *t* eredetibb *k* mellett tanusodik | *aik*: elat. *ajest* «idő»; *maddek*: elat. *maddejest* «törzs»; *caji* «felöltött (ruhát)»: lpF. *cāhket* vestes induere; *alg* (tkp. *älk*) fiú: allat. *aljai*. — 2. Igen sok szóban, a hol a többi lapp dialektusokban *i* van *k* v. *t* előtt, itt *š* hangot találunk, mint *muštled*: lpF. *muittalet*; *luštled*: lpF. *luoitted*. A szövegben csak e két példát találtam, de Qvigstad egyik jegyzetében többet is felsorol. E hangtani sajátágot egyformán megtaláljuk a lpE. és lpK. nyelvben.

Tisztán az lpE-ra emlékeztet bennünket azomban a *Skolte lappnak* az a sajátága, hogy a ragozás egyes alakjaiban a *č* hang *j*-re változik; mint *äč* atya: elat. *äjest*; *gáččed* kérdezni-ből *gajai* kérezt. E hangtani sajátág a többi eddig közölt lpK. szövegekben nem fordul elő, de rendes tünemény az Enare-lappságban.

Különös alakja van a *Skolte lappban* a lpF. *addet*, lpS. *vaddet*, lpK. *anted* «adni» igének. Infinitivusi alakját nem ismerem, de imperativusa és praeterituma így van: *oud* adj, *oudij* adott.

A névragozásnál az egy. nominativusban ép oly gyakori a véghangzó nélküli alak mint a lpK-ban, pl. *vilj* férfitestvér, *oáb* leánytestvér, *äč* atya, *aig* idő, *nijd* leány, *alg* fiú stb. (lpF. *viellja*, *oabba*, *ačče*, *aigge*, *nieidda*, lpS. *alke*). Az egyes szám allativusában kétféle alak van. A legtöbb szó ragja *i*-re végződik mint a lpF. és lpS. irodalmi nyelvben, de igen sok esetben *a*, *e*-re is végződik,

mint általánosan a lpK. dialektusban. Ez utóbbi alak az lpE. -an, -en illativusnak elkopása.

A személynévmások dualisa a lpK. lappság legnagyobb részében, mint Genetz textusai bizonyítják, nincs meg, és az igeragozásban valamint a birtokos ragozásnál sincs megkülönböztetve a többes számtól. Friis nagy lapp szótárához függesztett nyelvtanában a névmásoknál a dualist is felsorolja és az igeragozásnál a többes 2. személyben szintén említ dualis alakot. Lehet, hogy Friisnek e tekintetben a ponoji dialektuson kívül a Skolte lapp nyelv is alapúl szolgált, mert itt ugyancsak a személyes névmásoknál és az igeragozás többes 2. személyében megvan a külön dualis. A névmások dualis alakja *moái, doái, soái*, gen. *monnai, donnai, sonnai* stb. Az igeragozás dual. 2. személyében pedig *-vätte, -ppe* a rag.

A postpositiók lativ alakja ép úgy rövidül mint a lpK-ban vagy a lpE-ban. *lus* -hoz, -hez, *ál* -ra, -re, *raj* -ig (lpF. *lusa, ala v. nala, rajjai*).

Az igeragozás, a mint a rövid mutatványból megítélhető, nagyjában megegyez a lpE-val, de több sajátága a lpK-val közös. A Skolte lappban különösen a praet. egyes 3. személyének képzése figyelemre méltó. A 3. személyben ugyanis a *jamij* meghalt, *bodij* jött, *jakij* hitt mellett ilyen alakok is vannak *váldj* vett, *böldj* elégette, *c'eltj* mondta; az *oáinak* «látsz» egyes számú alakkal szemben a praeteritumban *oéin* egy. sz. 2. személyi alakot találunk, tehát az idő és személyképzés valóságos ablauttal van kifejezve. — A *lüt* «lenni» igének következő alakjait találtam a szövegben: praes. sing. 1. *läm*, dual. 1. *lämne*, plur. 3. *läh*, praet. sing. 2. *lédik* (*lidik*), 3. *lij*, *li*, dual. 3. *led* (*lid*), plur. 3. *läin*, imperat. dual. 2. *läppe*; a tagadó igéből pedig *jám* ne mi ketten, *jállle* ne ti ketten dualis-alakokat.

Az orosz nyelvnek e dialektusra tett hatását több orosz szónak, különösen kötőszónak előfordulása mutatja mint *dolt* (ор. только) «csak», *hotj* «ambár» (ор. хотя), *štob* «hogy» (ор. чтобы).

Alapjelleme szerint már lpF. dialektusnak tarthatjuk a Bugöfjord (*Reisvuódno*)-ból *Giewr soj bir* (Die familie «Stark») cím alatt közölt mesét, mely szintén Sandberg gyűjtéséből való. Van azonban e dialektusnak több olyan sajátága, melyek által a lpF. fő nyelvtől meglehetősen eltér. Ilyen sajátága mindenekelőtt,

hogy számos névszó az egyes-számi nominativus-, genitivus- és accusativusban ép úgy elvesztette végmagánhangzóját, mint a tárgyalt Enare és Skolte lapp nyelvjárásokban; pl. *dol* (acc. idem) «tűz»: lpF. *dolla*; *oaiv* (acc. idem) «fej»: lpF. *oaivve*; *muor* (acc. id.) «fa»: lpF. *muorra*; *boádnj* «férj»: lpF. *boadnja* stb. — Szintígy koptak el a végmagánhangzók az eddig tárgyalt dialektusokhoz hasonlóan számos határozó és kötőszó, valamint több névmás mellől, mint *bir* «körül»: lpF. *birra*; *sis* -ba, -be, bele: lpF. *sisa*; *gid* «meg, szorosán»: lpF. *gidda*; *ál* -ra, -re: lpF. *ala*; *dok* oda: lpF. *dokko*; *dob* ott: lpF. *dobbe*; *sag* nagyon: lpF. *sagga*; *gut* «a ki»: lpF. *gutte* *nub* más, második (*nub nub maññest* egyik a másik után): lpF. *nubbe* stb.

E magánhangzó-elhagyást másutt is szereti e dialektus, t. i. az igeragozásban, nevezetesen a praeteritum többes és kettős számában. A dual. 3. személye így van: *naitleig* «összeházasodtak», *riemaig* «elkezdtek», *oážžoig* «kaptak» (lpF. *naittaleiga*, *riemaiga* stb.); a többes sz. 3. szem.: *fastatedj* feleltek, *bassegöt* el kezdtek sütni, *cēlk* mondtak, *vald* vettek, *čup* vágtak, *vedj* bírtak, sie vermochten, *b^eäs* feljutottak stb. Ez utóbbiakról azonban nem tudom biztosan, nem a jelen idő többes 3. személyének alakjai-e. Hogy a múlté, abból következtetem, hogy a *lit* «lenni» igének a praeteritum többes és kettős számában következő alakjai vannak: *leid* «voltatok» és «voltatok ketten», *leid* «voltak», *läig* «voltak ketten».

A *Ruóvde-vuódna* (Jarford)-ból déli Varangerből közölt *jábmid juóigan* (Der Gesang der Todten) című dal nyelve az előbbivel megegyező dialektust tüntet föl.

Az ezután következő közlemények nyelvét négy csoportba oszthatjuk. Az elsőbe azok tartoznak, melyek a finmarki fő lapp nyelvnek különösen délibb tájbeszédi eltéréseit tüntetik föl; a másodikba azok, melyek a svéd Tornio lappmarki dialektusoknak változatai; a harmadikba, melyek a svéd Lule-lappmarki nyelvjárásokkal rokonok; a negyedik csoportot pedig a norvég Hatfelddalból közölt szövegek képezik, melyek a svéd Ume lappmark stenselei egyházkerületével megegyező nyelvet tárnak elénk. Mind ezek már Qvigstadnak közlései. Ismerkedjünk meg velük rövidesen egyenként.

A koutokäino-i dialektus Norvégia belsejében Koutokäino

(lappúl: *Guów'güidno*) egyházkerületében él és bemutatására három mese szolgál, melyek közül csak az elsőnek van czíme: *Ri'magallasa ja golma Stalo birra* (Rimagalles und die drei Stallos), a másik kettő pedig cím nélkül van közölve. A koutokäinoi nyelvjárás igen közel áll a finmarki fő-nyelvhez és főbb eltérései a következők: 1. lpF. *uo* helyett igen gyakran *ü*-t, a tőnek szóvégző vagy utolsó szótagbéli *o*-ja helyett *o*-t, *e* helyett szó végén vagy pedig ragok és képzők előtt *ë*-t (= *i*) találunk; pl. *ruöktot* vissza (lpF. *ruoktod*), *süökkan* egyházkerület (lpF. *suokkan*), *vuössät*. főzni (lpF. *vuössät*), *vüöstemuš* első (lpF. *vuostemuš*) | *stallo* stalo (lpF. *stallo*), *akko* öregasszony (lpF. *akko*, ellenben: *akka* feleség); *oážžot* kapni (lpF. *oažžot*), *gäikodi* összedöntötte (lpF. *gaikodi*) | *süökkanest* egyházkerületben, -ből (lpF. *suokkanest*), *noái'de* varázsló (lpF. *noaidde*), *loppedi* ígért (lpF. *loppedi*).

A mássalhangzóváltozások közül legjellemzőbbek 1. hogy a *t* igen gyakran *h*-ra változik, a hol lpF-ban *-tet*, *-tallat*, *-tuttet*, *-täbme* (*-täm*) stb. végzetek vannak; pl. *šüirehi* es knitterte (lpF. *šüireti*), *čajehi* mutatta (lpF. *čajetet*); *guöðohäm*- legeltetés (lpF. *guoðotem*-), *ittuhallat* kísértetet látni és attól láttatni (lpF. *ittuhallat*). 2. Két magánhangzó közt egyszerű *k* is gyakran *h*-ra változik, de én erre csak egy példát találtam a szövegekben: *arvohët* vígan (lpF. *arvok* víg). 3. Az *m*-nek *n*-re változására, a mi igen gyakori a karesuandói dialektusban, szintén csak egy példát találtam: *čelčim* v. *-čim* «kis újj» (lpF. *čelčim*). Egyúttal megemlítem, hogy az *l* hang csak a Koutokäinoból közlött szövegek néhány szavában fordul elő.

A mi egyéb hangtani eltérés mutatkozik a koutokäinoi és lpF. főnyelv közt, az úgy látszik inkább annak tulajdonítható, hogy az elfogadott helyesírás nem jól adja vissza az élő hangokat, különösen pedig a *bb*, *dd*, *gg* (*b*, *d*, *g*) hangoknak *pp*, *tt*, *kk* (*p*, *t*, *k*)-ra változását és a magánhangzós erősbüléseket. Qvigstadnál *šaddat* «lenni» praeterituma *šattai*; *soábbe* «bot» genitivusa *soáppë*, comitativusa *soppin*; *ai'gë* (az én jelölésem szerint így hangzanék: *ajëgi*) «idő» accusativusa *aikë*; *biér'go* (az én jelölésem szerint *biérágo*) «hús» accusativusa *biérko*; *noái'de* (az én jel. sz. volna: *noájëdi*) «varázsló» genit. *noáitë* stb. A könyvnyelvben e szók így vannak jelölve: *šaddat*: *šaddai*; *soábbe*: *soabbe*, *sobbin*; *aigge*: *aige*; *bierrgo*: *bierrgo*; *noaidde*: *noaide*. Egyebütt is igen számos helyen

van Qvigstadnak összes szövegeiben *k*, *t*, *p* (illetőleg *g*, *d*, *b*), a hol az irodalmi nyelv *g*, *d*, *b*-t használ.

A Koutokäinóból közölt három mese közül az utóbbi kettő némileg eltérő nyelvet tüntet föl mint az első; nevezetesen némely név- és igeragozási alakokat máskép találunk bennük jelölve. Az első mesében az egyes sz. locativus ragja a lpF. főnyelvvvel megegyezően *-st*; a pluralis képzője, az igeragozásnál az egyes sz. 2. és a többes sz. 3. személyének ragja *k*, a többes sz. genitivusáé *i*, míg a második és harmadik számú mesékben mind ezek mellett a locativusban *s-t*, a *k*-val végződő esetben és ragokban *t-t* vagy semmi ragot, a többes genitivusban az *i* mellett pedig *-it* ragot is találunk. A praeteritumban ugyanezen mesékben *läi* mellett *li* is előfordul az egyes sz. 3. személyében.

E két mese úgy látszik az egyházkerület délibb vidékéről való, mert e sajtáságok a vele határos karesuandói dialektusban már általánosak.

A *Kistrand* (*Koák-giédde*)-ből közölt mese az északi finmarki nyelvjárást tünteti föl és e szerint még jobban megegyezik az irodalmi nyelvvel mint a koutokäinói. Hangtanilag különösen említésre méltó, hogy itt a lágy *d*, *b*, *g* mássalhangzók, legalább a mint a szövegből meg lehet itélni, nem keményednek *t*, *p*, *k* -ra. A *šáddat* «lenni vmivé», a *vuól'get* «menni» igéknek multja így van: *šáddai*, *vulgi*, holott Koutokäinóban ez alakok így hangzanának: *šattai*, *vulki*. E dialektusban igen sűrűn szerepel egy a magyar *a*-hoz (Qv. *á*-nak, én *q*-nak jelölöm) hasonló hang, mint a föntebbi *šáddai* szóban is és a szótővégző *e* itt is igen gyakran *ë* (= *i*)-re változik. Megemlítendő még az *n*-nek *ú*-re változása a *mánnjel*, *mánnjës* «után» (lpF. *mañeld*, *mañest*) adverbiumok-, illetőleg postpositiókban.

Alaktani sajátosságai közül a szövegben leginkább szembeötlik az accusativus, melyben az *id* (*it*) rag *d* (*t*)-je elesett, pl. *viñq-jurqmqsqi* borivásokat; *loáv'daqi* = ponyvákat, *mqi* miket. A *t* azon kívül az *s* után is rendszeren elmarad a szó végén ép úgy mint a koutokäinói dialektusnál láttuk; pl. *sajes* helyben v. helyből, *borrqmas* ételből, *gos* hol (lpF. *gost*) stb. — Különös többes számi comitativusi alakok a következők: *čalmidqmgum* szemeimmel; *jul-gidqmgum* lábaimmal.

A Kvänangen (*Navuönnä*) fjordi dialektus több a főnyelvtől

eltérő hangtani sajátyságot fejtett ki. A lpF. *a* a legtöbb esetben *ä*-ra, az *e* *i* (*ë*)-re, az *m* mint rag és képző *n*-re, *k* és *t* igen gyakran *h*-ra, a *ð* pedig *r*-re változott; pl. *oktá* egy (lpF. *okta*); *dät* «ez» (lpF. *dat*), *dähkkat tenni* (lpF. *dakkat*) | *bar'në* (én így írnám: *barëni*) «fiú» (lpF. *bärndne*), *bahccët* (= *-cit*) «maradni» (lpF. *bäccet*), *ïret* «el» (lpF. *erit*) | *fer'ten* «ich muss» (lpF. *ferttim*); *län* «vagyok» (lpF. *läm*); *lohppádallan* «igért» (lpF. *loppadallam*) | *čäppäh* «szép» (lpF. *čabbak*); *riëvsähä* «hófajdot» (lpF. *riëvsaka*) | *sihttat* v. *sihttah* «akarni» (lpF. *sittat*); *dät* v. *dah* «az» (lpF. *dat*), *mait* v. *maih* «mit» (lpF. *maid*) | *bori* jött lpF. *bodi*), *sirai* «akart» (lpF. *siðai*). E szóban *göike* «mégis» (lpF. *goit*) viszont a *t* változott *k*-ra. A *j*-nek *ü*-re változására is találtam egy példát: *njämi* «meghalt» (lpF. *jami*). E dialektusban több szó előtt parasitikus *w* hang is fejlődött. Én csak e két példában találtam *“oái'nan* (én így írnám: *woáijënan*) part. praeteriti «látott» (lpF. *oaidnam*) és *“oájjjo* «kap». — A *dn* e nyelvjárásban az *ännän* «föld» (lpF. *üdnam*) és *vuönnä* «fjord» (lpF. *vuodna*) tanúsága szerint *nn*-vé vonódik össze. A *kk* (*hkk*) nem *γ*-re, hanem *g*-re gyöngül; pl. *dähkkat*: praet. s. 3. *dägai*. Úgy látszik a *j*-nek *d'* (*dd'*)-re erősbulése is ismeretlen, legalább a *biije* «tesznek» (lpF. *bigje*) és *dajja* «mond» (lpF. *dajja*) ezt bizonyítják. Megemlíthetjük még, hogy a *b*, *d*, *g*, ép oly rendszeresen átváltozik *p*, *t*, *k*-ra mint a koutokäinoi dialektusban.

A nagy Lyngenfjordnak Kåfjordi (Gaivuódna) ágából közölt mesének és egy versnek nyelve nem tüntet föl az eddig tárgyaltaktól igen eltérő sajátyságokat. Mint újabb hangtani tünemény említésre méltó, hogy ott, a hol a lpF. *oa* ikerhangzó *o*-ra szokott rövidülni, ott a Lyngenfjordi nyelvjárásban *üö*-t találunk; pl. *büöðiga* jöttek ketten: lpF. *bodiga*, *büötte* jönnek: lpF. *bottek*; *üöjjjon* kaptam: lpF. *ojjjum*; *üöidnen* láttam: lpF. *ojdnim* stb. Egyúttal megemlítjük, hogy a praeter. 1. személyében *i* helyett *e* van és valószínűleg így van a 2. és a többi személyekben is, de erre nem találtam példát. A többes szám allatívisában is *-ide* rag van a lpF. *idi* helyett. E nyelvjárásban az *m* rag és képző *n*-re, továbbá a *k* *t*-re változik, mint már eddig több helyt láttuk, az *st* mellől pedig a végső *t* itt is elkopott a locatívisban. — Az alaktanból csak az egy *spidnin* allatívist emelem ki, melyből láthatjuk, hogy a rendes *i* helyett teljesebb *in* rag is szerepel.

A Lyngenfjord másik két ágából a Storfjord (*Omasvuödna*) és Soerfjord (*Moska-vuödna*)-ból való közlemények nyelve megegyezik hangtanilag az előbbivel, csak az alaktan terén találunk egy-két eltérést; nevezetesen az egyes sz. locativusának ragja nem *s*, hanem *n*, az egyes sz. allativusáé rendszeren *-en*, a többes számé pedig *ide* mellett *iden*-re végződik. Az igeragozásnál a *ba* és *ga* dualis ragok mellett szintén teljesebb *-ban* és *-gan* ragokat találunk. A Soerfjordí dialektusban azon kívül az egyes sz. genitivusában és accusativusában az eredeti *n* (accusativusában *m* helyett) rag is él.

A Balsfjordí (*Baccavuödna*) nyelvjárást valamint a többi ezután következőket Tromsötöl délre beszélük, míg az eddig tárgyaltak Tromsötöl északra élnek. A balsfjordí dialektus nem tüntet föl sok új sajátságot. A hangtan terén megemlítjük, hogy a második szótagban néha *ö* van a lpF. *q* helyett, ha a megelőző szótag magánhangzója *o* v. *u*, és ugyanezen tünemény már egészen általánossá lesz Karesuandóban; pl. *dowtöi* v. *doktöi* észrevette: lpF. *dovdai*; *borrök* enni: lpF. *borrat*. Mint az utóbbi példából láthatjuk, e dialectusban az infinit. *t*-je *k*-ra, viszont azonban a *k*, mely rendszeren mint rag is megmarad, néha *t*-re változik. A fön-
tebbi *dowtöi*, *doktöi* változatban a lpF. *b* (*tobdot*), lpF. *v*-nek (*dovd-
dat*) *k* (*g*)-re változását látjuk. Mind e sajátságokat megtaláljuk Karesuandóban is.

Karesuando (*Gārasawvo*)-ból közölt három mese nyelve lényegében megegyezik a Balsfjordból közöltekével. Van azonban sok hang- és alaktani sajátsága, melyekkel a balsfjordí dialektustól tetemesen különbözik, de minthogy ezeket más helyen ismertetem, itt nem foglalkozom velük bővebben.

A Lenviki (*Leñgavī'ka*) nyelvjárást két mese mutatja be. Ez a dialektus is meglehetősen egyezik még lpF. főnyelvel, de több hang-, alak- és különösen szókincsbeli sajátsága folytán jócskán el is üt tőle. A hangtani sajátságok közül csak azt említem meg, hogy a *kk*, *tt*-nek *γ*, *ö*-re gyöngülése itt már ismeretlen, mert az utóbbi hangok sem itt, sem innen délre mint ragozásbeli tényezők többé nem fordulnak elő. A *γ* helyett *g*-t, *ö* helyett *d*-t találunk. Az eddig általánosan használt *gost* (v. *gos*), *dast* (v. *das*) helyett itt is, mint délebben, *gonne* «hol», *danne* «itt, ott» alakok használatosak. — A névragozásnál a locativus ragja *-n*. A genit. *-n* ragja

csak az *ala-ra* és *alde -n* postpositiók kapcsolatában maradt meg (*muoranala fára muoronalde fán*) és ez átmenetül szolgál a lpS. *nala, nalde* viszonzyszók fejlődésére. E szón: *dan gærregan* «az asszonyt» az accusativus *n* (ered. *m*) ragját is megtaláljuk.

Az Ibestadi (*Ivvarstadek*) dialektus igen közel áll már a Lulelappmarki nyelvhez és igazi átmeneti dialektus az északi lappságtól a középsőhöz. Hangtanilag nem sok választja el az említett dialektustól. Az északibb lappságban oly gyakori *t: h* változás itt is előfordul ugyan, de egymás mellett mind a két hang él: *bäljedes* v. *bäljehés* «siket»; *vuojehët* v. *vuojedet* «hajtani» stb. Megvan a *p*-nek *k*-ra változása mint a karesuandói lappságban: *voktait* hajakat (lpS. *vuoptait*), *loákta* végez (lpS. *loapta*). — Az *š* némely szóban *s*-re változik, mint Karesuandóban, pl. *saddat* «lenni»: lpF. *šaddat*; *ēs* maga: lpF. *eš*. — Több szó elé parasitikus *h* járúl: *hain* = *ain* még; *hollo* sok = *ollo*; *halemus* legmagasabb = *alemus*. — Az első mese tanúsága szerint a *d* is gyakran átváltozik *ž*-re, mint: *miža* = *mida* mi; *leže* = *lede* voltak; *daža* = *daða* mond stb.

A névragozásnál a lpS.-hoz közeledésre mutatnak egyes teljesebb casusragok. A genitivusban és acusativusban a rag nélküli alak mellett itt már általános az *n* esetrag; az inessivusnak és locativusnak ugyan közösen *-n* a ragjuk, de az elativusban *st* (*s*) ragot is találtam. A többes allativusának teljesebb *-iden* ragja van, a többes gen. és acc.-nak pedig egyformán *-it* a végzete. A névmások inkább a lpF.-hez állnak közelebb, az adverbiumok és postpositiók pedig a Lule-lappmarki nyelvhez. Az igeragozásnál az 1. és 2. személyben *m*, *k* a rendes rag mint a lpF.-ban, a többes 3. személyben azonban a *k* végzet gyakran elmarad. Ertérő a lpF. nyelvtől és úgy látszik csakis e dialektus sajátja, hogy a dualis 3. személyének a múltban *-igak* a ragja, holott a lappságban mindenütt *-ka, ga, -kan, gan* ragok szerepelnek e személyben. A múlt idő többes 3. személyének ragja *-n* mint a lpS.-ban. Megemlítjük, hogy e dialektusban a praeter. egyes 2. és többes 3. személyében nem *i-t*, hanem *e-t* találunk, pl. *dakkek* csináltál, *dakken* csináltak. — A segédege infinitivusa nem *lät* mint a lpF.-ban, hanem *läket* mint a Lule-lappmarkban, melynek optativusául az egyes sz. 2. személyben *liëuk* alakot találtam a lpF. *lifëik* helyett.

A Tysfjord (*Divtas-vuödna*) és Hammerö (*Habmër*)-ből közölt

nyelvmutatványok ugyanazt a nyelvet, vagy legalább ahhoz igen hasonlót tárnak elénk, mint a mely Jokkmokkban uralkodik; a Hatfjelddal (*Arëbö-varëdö*)-ból közölt három elbeszélés pedig a déli lapp nyelv bemutatására szolgál. Minthogy azonban e két dialektust személyesen is tanulmányoztam és bővebben szándékozom róluk írni, tehát e helyen nem foglalkozom velük.

Az egyes Norvégiában élő dialektusok földrajzi elterjedése, Qvigstad szerint, a következő: Az északi lapp főnyelvjárás déli Varangerától az Ofotenfjordig terjed. Ezen a területen a lappok megértik egymást és a finmarki lapp nyelven írt könyveket olvasni tudják. A tulajdonképi lpF. dialektus azonban csak Tromsöig terjed; innen délre az eltérések mind inkább nagyobbodnak és a Lenwiki nyelvjárás szolgál átmenetül az Ibbestadi dialektusba, a melyen a Salangen fjordtól egész az Ofotenfjordig beszélnek. Az ibbestadi dialektus a lappok állítása szerint ugyanaz mint a Jukkasjärvi egyházkerületi Svédországban a Tornio-lappmarkban. Az Ofotenfjord déli oldalán élő nyelvjárás a lappok szerint ugyanaz mint a svéd Gellivare egyházkerületi a Lule-lappmarkban. A most már majdnem kihalt Gulesfjordi és az eredeti Tystfjordi dialektus szolgál átmenetül a tulajdonképi lpS. nyelvbe.

Most a közölt szövegek tartalmi értékéről kellene még egyet-mást elmondanom, de ezt későbbre halasztom. Megelégszem annak konstatálásával, hogy a lappok szellemi életének megvilágítására igen fontos adalékokul szolgálnak és a lappok eszejárása és előadásuk módja hamisítatlanul visszatükröződik bennük.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Эскизы преданій и быта инородцевъ Глазовскаго уѣзда. I—III. Составилъ Н. Первухинъ. Вятка. 1888. — Vázlatok a glazovi kerület idegen ajkú lakóinak (a votjákoknak) hagyományai és életmódja köréből. Irta: Pervuchin Miklós. I—III. füzet. Vjatka. 1880.

I.

Az élénk érdeklődés, mely különösen az utóbbi években az Oroszország keleti részeiben lakó ugor és tatár népek ethnographiai tanulmányára irányul, egész kis irodalmat hozott létre e szakban, melynek egyik-másik terméke sok becses anyagot tartalmaz nyelvészeti szempontból is. Az utóbbi tekintetben kiválóan megérdemli figyelmünket Pervuchin, glazovi tanfelügyelőnek a czimben jelzett munkája, mely a vjatkai kormányzóság északkeleti részében lakó votjákok vallásos szertartásait és gondolkozását ismerteti beható tárgyalásban s e mellett egy bő imádsággyűjteményt, továbbá népdalokat, közmondásokat s találós meséket is közöl eredeti nyelven és fordításokkal. Kutatásainak e terén a szerző nem áll minden előmunkálat nélkül. Nem szólván a kevésbé alapos régibb monographiákról (mint pl. a Bechterevé), már a votják népköltészet első érdemes ismertetője, a korán elhunyt Borisz Gavrilov is közöl öt apró pogány imádságot s orosz nyelven bő leírásokat a glazovi kerületben követett vallásos népszokásokról, jelesen Nagyesütörtök napján, az Akajaška nevű tavaszi ünnepen, a nyár- és télközép idején (*vožo dár*), születések lakodalmak és halálozások alkalmával. Az ő leírásait alapúl véve s kiegészítve saját tapasztalataival, úgyszintén az elhunyt finn tudós Aminoff levélbeli közléseivel írta meg Max Buch: «Die Wotjäken. Eine ethnographische Abhandlung. Stuttgart. 1882.» című műve legérdekesebb fejezetét, mely a votjákok vallásos szertartásait és mythológiáját szélesebb tudományos alapon méltatja. Sok új anyagot nyújt e tárgyhöz a votják származású G. Verescsagin az orosz földrajzi társaságtól ezüst éremmel kitüntetett «Вотяки Сосновскаго края» («A szosnovszkai vidék votjákjai») című értekezésében (l. e társaság közleményeinek XX. kötetében); továbbá a híres mongoliai utazó G. N. Potanin, ki az 1881. év nyarán tett kirándulást a jelabugai kerület votjákjaihoz s becses ethno-

graphiai és nyelvészeti¹⁾ megfigyeléseit a kazáni archæologiai, történeti és ethnographiai társaság folyóiratában közli (I. a III. köt. «Вотьяки Елабужскаго края» című közleményét).

Pervuchin bár nagyjában ismeri ezen előmunkálatokat, ritka esetben hivatkozik rájuk s általában kevésbé törekszik a bennük foglalt adatok rendszeres összeállítására, avagy kritikai méltatására: mint inkább hogy érdekes, népszerű előadásban — mert vázlatai a kormányzóság hivatalos lapjának a Вятския Губернскаго Вѣдомости szépirodalmi mellékletén jelentek meg — saját kutatásának eredményeit ismertesse a glazovi votjákok hitéletére vonatkozólag. E kutatásaiban kiváló segítségére voltak a hatósága alá tartozó votják falvak tanítói, kiket az anyaggyűjtés módjára és tárgyára nézve utasításokkal látott ei s kik közül néhány származására nézve is a votjákok közül való. Egy másik forrása adatainak az illető vidékbeli papság, mely szelíd²⁾ s ellenséges magatartással gyakran szokott beleavatkozni a votjákok pogány vallásos szertartásaiba s ezen alapon némileg tájékozott bennük. Így intézvé az anyaggyűjtés munkáját könnyű szerrel sok adatot halmozhatni ugyan össze; de ez adatok értéke, illetőleg megbízhatósága nem minden esetben kétségtelen; a mennyiben a gyűjtők tudományos erkölse és műveltsége gyakran nem eléggé fejlett arra, hogy valami lelki-

¹⁾ Fontos különösen a botanikai és zoológiai műszók jegyzéke, melyet Potanin votják, cseremis, tatár nyelveken s a jelabugai orosz dialektusban állított össze s melynek jó hasznát vehettem kiadóban levő votják szótárom szerkesztése alkalmával is.

²⁾ Bolezino egyházas falu papjától Joann Nykolajevics Utrobintól hallottam, hogy ő valamint szomszéd paptársai a votják áldozatok alkalmával meg szoktak jelenni kereszttel és szent képpel az áldozó berekben, vagy a szent sátorban s az áldozati tárgyak (kenyér, pálinka, tojás, hús stb.) elé helyezik az említett keresztény symbolumokat. Ez eljárásukkal a pogány szertartásnak szelíd szerrel keresztény színt akarnak adni s egyúttal személyes befolyásukat is érvényre juttatni az egyházon kívüli vallásos cultushoz. Régóta ismeretes fogása a hittérítő papságnak, hogy a régi vallás lerombolása alkalmával megbecsüli és fönntartja azon intézményeket, melyek a vallásos érzés fejlesztésére alkalmasak s hogy pl. a kereszténységnek is nem egy fontos institutiója és felfogása fejlődött ilyen módon pogány alapból.

ismeretbe ütköző cselekedetnek tartanak, ha a megfigyelésükre bizott tényeket nem szigorú tárgyilagossággal, pl. bizonyos gyakorlati érdekek *) vagy kedvelt eszmék szempontjából kiszínezve,

*) Közönséges eset, hogy midőn egy hivatalbeli előjáró alárendeltjeivel végeztet tudományos gyűjtéseket, vagy midőn anyagi jutalom van kilátásban e fáradságért: e gyűjtők a munkaadónak ismert vagy képzelt intentiója szerint alakítják közleményeiket, hogy ezek annál érdekesebbek legyenek s a teljesített szolgálat is nagyobb értékűnek tűnjék fel. Ismeretes, hogy mily gyakran kerülnek be műdalok népdal-gyűjtésekbe a mű nagyobb terjedelmével járó anyagi haszonért, hogy mint változtatnak sorokat, vagy nagyobb részleteket is esztetikai szempontból. Tanulságos tapasztalatom van erre nézve magamnak is votják tanulmányutamból. Kazáni foglalkozásom első heteiben történt, hogy fölkerítem a hozzájáró Iván Michailov votják tanítónövendéket, hogy jegyezze fel az emlékezetében levő népdalokat s hozza el számomra. Ő megígérte; de midőn pár nap mulva eljött, nem hozott semmit. Én figyelmeztettem ígéreterére s legközelebb csakugyan kapok tőle egy kéziratot, melyben pár népdal között a következő is foglaltatik:

Eljött immár a *bédzém*-nal (húsvét),
 az én társaim sétálnak
 kék galamb módjára turbékolva.
 Az én társaimat meglátva
 az én anyácskám bizonyára sírva jár.
 Az én anyácskám miért sír?
 Nem tűrheti keble fájdalmát;
 neki sem égne a szíve,
 de bizony nincs mellette fölnevelt gyermeke.

E dalban mindenelőtt föltűnt, hogy kilenczsoros, míg Gavrilov terjedelmes kazáni votják dalgyűjteményében s a Michailov-féle többi népdalokban is a sorok száma következetesen négy. Közelebbről vizsgálva a tartalmat, azt vettem észre, hogy személyes — Michailovra illő — vonatkozások vannak benne. Eppen húsvét tája volt, a midőn M. szeretett volna hazamenni falujába, legény-és leánytársaival mulatni s anyját viszontlátni; de mindezt nem tehette költséghiány s a közellevő vizsgák miatt. Gyanúm ébredt, hogy e dal Michailovnak saját gyártmánya. Vallatóra fogtam a dolgot s többféle zavaros feleletek után kiderült, hogy M. restelte be nem váltani ígérteit s miután hamarjába csak pár dalra emlékezett, maga csinált egyet saját viszonyaira. Így került e műdal — mely különben híven eltalálja a népdal hangját — gyűjtéseim közé (l. Votják Népkölt. Hagy. 274. l.)

esetleg tetemesen megváltoztatva közlik. Sajnálattal kell ráutalnom, hogy Pervuchin mythologiai és nyelvészeti közléseiben is mutatkoznak olyan részletek, melyek a kritikai vizsgálat alkalmával ilyen gyanúra adnak okot. Feltűnő pl. hogy az imádságokat bekezdő evocatio, vagyis az istennevek és attributumok elősorolása a fölszólításban Pervuchinnál (néhány külön szempont alá eső imádságot kivéve) mindenütt stereotyp formájú, t. i. állandóan így hangzik: *óstü Inmarü, Kildisünü, Kwažü (čabja, vagy Durga vagy egyéb név) Vorsüdä!* vagy rövidebben: *óstü Inmarü, Kildisünü, Kwažü!* Ezzel szemben az én gyűjteményem imádságai, ugyszintén a Gavrilovéi nagy változatosságot tüntetnek fel, így: *óstü Inmarü; óstü vilš muso badžin Inmarü; vilš jugit todijü, Kildünü, Inä-vuü, Vorsüdä* (Uram Inmar-om; uram, magasban levő kedves, nagy Inmar-om, magasban levő fényes fehérem, Kildün-om, Egem-vizem, Vorsud-om!) | *óstü Inmarü, žec Kurbon-Inmarü, žec Kildün-Inmarü, žec šizim pudo kildis-vordis Inmarü, žec šizim jupuñ Kildis-vordis Inmarü!* (Uram Inmar-om, jó Áldozat-Inmar-om, jó Kildün-Inmar-om, hétféle jó lábas jószágot teremtő-nevelő Inmar-om, hétféle jó gabonafőt teremtő-növesztő Inmar-om!) | *óstü Inmarü, Vorsüdä, budžim Midorü, Kildün-Inmarü!* | *óstü Inmarü, Kozma-Inmarü, badžim Inmarü | ej badžem Iúmarü, ósto Iúmarü, Keldisü-vordisü!* (Votják Népk. Hagyom. 147. 152. 158. 162. 169. ll.) || *bédžem Iúmarü, Keldün-Inmarü, žec Iúmarü, Mu-Keldün, dü-Keldün!* | *ósto Iúmarü, bédžem Inmarü, Keldis-vordis Iúmarü, Amin-Iúmarü* (Gavrilov). A Pervuchin-féle imádságok evocatiójának állandó szabályossága úgy látszik egy igen gyakran kifejezett kedvelt eszme befolyása alatt keletkezett, hogy t. i. analogice a keresztény szentháromsággal a votják Olympusnak is van egy hármass istensége (триада древняго восткаго Олимпа). Az imádságok ezen triashoz intéztetnek, mely mellett az evocatióban főlemlítettik egy kisebb rangú «kedvelt istenségnek» (любимое божество) a Vorsud-nak neve is. *) Ezen felfogás, illetőleg eljárás

*) Érdekesek P. ide tartozó saját nyilatkozatai: «всѣ обществєнныя и большинство частныхъ молитвъ начинаются съ воззваніемъ къ триадѣ и воршудамъ Мы приняли однообразную форму воззванія, именно: *Ostü Inmarü, Kildisünü, Kwažü, vorsüdä* . . . тогда какъ — вѣроятно вельф-

világos bélyegét viseli a papi tendentianak, melynek ugyanily kifejezését megtaláljuk már az 1847-iki szarapuli votják kátéban, a hol az atyaisten *Inmar* neve mellett a fiúistenre követ-

ствіе за бывчивости — въ нѣкоторыхъ мѣстахъ тѣ-же самыя молитвы читають съ упоминаніемъ только *Inmar*-а и *Kildišin*-а; а въ одномъ мѣстѣ у насъ былъ вариантъ воззванія, въ которомъ кромѣ триады и воршудовъ упоминалась еще какаѣ-то *mumä* (мать) и воззваніе читалось такъ: *ostä Inmarä, Kildišinü mumä, Kwažü, vorsudä* («mind a nyilvános s a magán imádságok nagyobb része a *hármias istenséghez* s a *Vorsudhoz* való felkiáltással kezdődnek Mi e felkiáltásnak egyforma alakját fogadtuk el, jelesen ezt: *ostä Inmarä, Kildišinü, Kwažü, vorsudä*; noha — valószínűleg feledékenységből — némely helyeken ugyanez imádságokat pusztán *Inmar* és *Kildišin* megemlékezésével mondják; sőt egy helyen volt e felkiáltásnak egy variansa, melyben a hármias istenség és vorsudok nevén kívül még valami *mumä* [anya] volt felemlítve, úgy hogy a felkiáltás így hangzott: *Ostä Inmarä. Kildišinü mumä, Kwažü, Vorsudä!* III. füz. 4. l.). Hogy átalakítások és önkényes javítások egyebek is történtek a textusban, jellemzően bizonyítja a következő is. Az én gyűjteményemben s a Gavrilóvban az istenek felsorolása után az állítmány vagy appositio mindig egyes számban áll, tehát így: «uram *Inmar*-om, jó *Vorsud*-om, jó fölséges *Midor*-om, jó *Kilcin-Inmar*-om stb. a d d (nem: adjátok) jó szerencsédet (*žec šuddä šot!*)!»; vagy az áldozat színe-gőze a tiéd legyen (*aslid med luoz*). Pervuchinnál — azon felfogás alapján, hogy az isten attributumok okvetlenül mindannyian külön-külön mythologiai személyekre vonatkoznak — az említett mondatrészek gyakran többesben állanak a rendes egyszám mellett. Ez esetek nyilván a textus idomításai az előzetes felfogáshoz, minők pl. *ostä Inmarä, Kildišinü žec gužändä* *istä milem* jó nyaratókat küldjétek nekünk (низпошлите намъ) III. füz. 7; de pár sorral lejjebb *šot* adj! (nem: *šotä* adjatok!) | *žec životmäš vožmalä* jó marhákat őrizzétek (избавьте) | u. o. 30. | *tau! jurtti di žec u ždäs bittini* köszönet, hogy bevégezni segítettetek munkánkat (вы помогли) 28. | *ti-no Inmarä, Kildišinü, Kwažü, än analtä pinaljosmä!* és ti is, I. K. Kw. ne hagyjátok el fiaimat (и вы... не оставьте); de mindjárt nyomban közvetlenül egyes számú állítmányt találunk: *än kušti* (e h. *kušti*) *sojosti* ne ved el őket (не отвпрайтe) 37. l. Néha csak a fordításban látjuk a javítást, pl. *ton-no Inmarä K. Kw.* *än analtä* и вы не оставьте! 34. l.

kezetesen a *Kıldicin*, *Kıldin* szó használatos, pl. *oskisko odig ostül*; *Kıldin Inmar Jisus Xristosl* hiszek az egy úristenben J. Kr.-ban (во единого господа I. X.) Sar. Azbuka. 139. l. (ellenben az újabb Gavrilov-féle kátéban: *oskisko odik Inmar I. Xristosl*) | *Kıldin-Inmar I. Xristos immis vaškiz* az úr. J. Kr. leszállott az égből Sar. Azb. 142.

A gyűjtők kritikátlan eljárásának érdekes bizonyosságait nyújtják az imádságyűjtemény 25. és 26. számai. Az egyik a leány születése alkalmával való imádság, melyben egyéb jó kívánság mellett ezt olvassuk: *žec starik med šedoz! dišätsküm murt med liktoz kurani* «találjon jó öreget (értsd: férjet)! tanult ember (грамотный жених) jöjjön öt megkérni!» Föl nem tehető, hogy a primitív culturfokon álló votják nép, mely általános tapasztalat szerint átkosnak tekinti az új divatú iskoláztatást, ilyesmire gondoljon komoly imádságában. E közlés eredete alig képzelhető más-kép, mint hogy valamely jókedvű votják megtréfálta az öt faggató, vagy jutalommal kecsgetető falusi tanitót — kinek talán minden áron ambíciója volt a tanfelügyelő úr számára megkeríteni a kérészt «leányszületéskor való imádságot» — azt mondván neki körülbelől: «kívánjuk a leánygyermeknek, hogy jól menjen férjhez, hogy (magadfele) tanult, irástudó ember vegye el» stb. Hasonló valószínűtlenség a másik imádságnak, melyet állítólag fiú születésekor mondanak, következő tétele: *bidžim äksejli soldatü minini med jaralod!* légy alkalmas (t. i. az újszülött fiú) a fölséges császár számára katonának (да окажется годень идти въ солдаты)! Ezzel a votják közlő csak loyálisát akarta fitogtatni a hivatalos hatalom képviselője előtt. A katonai szolgálat még a legfejlettebb nép felfogásában is a kényszer és szenvedés állapota s nem gondolható, hogy éppen a votják — kinek kora házassága miatt a legtöbb esetben feleségétől és gyermekeitől kell elválnia a katonaságba való lépéskor — éppen ő lelkesüljön ez állapot iránt annyira, hogy a fiúgyermeknek már születése alkalmával azon könyörögjön istenenek, hogy fia beváljon katonának. Egészen más érzésről tanúskodik az én gyűjteményemnek egyik imádsága, hol a votják azon kéri istenét, hogy «a fölséges császárnak lánczos-szijas ostorától óvj meg, tarts meg Egem-vizem, uram Inmarom!» (Votj. Népkölt. Hagy. 151. l.). Az ilyen tárgyi alapon fölismerhető hamis anyagon kívül, vannak Pervuchin közleményeiben — mint

alább látni fogjuk — olyan részek is, melyek tiszta nyelvészeti alapon esnek a mesterséges alakítás gyanújába; továbbá vannak bevallott textusváltoztatások, melyek állítólag æsthetikai szempontból voltak szükségesek. Mindez azonban kevésbé róható fel a szerző lelkiismeretlenségének*), mint inkább annak, hogy még nem eléggé jártas a tudományos anyaggyűjtés módszerében és gyakorlati fogásaiban. Kellő kritika alkalmazásával azért e fogyatékoságok mellett is igen értékesnek kell jelentenünk munkáját, melyben sok hasznavehető, tanulságos anyagot fog találni az, ki valamikor az ugor népek ősi hitét fogja rendszeres tudományos vizsgálat tárgyává tenni.

A votják mythologia alakjait Pervuchin két főcsoportra osztja: 1) istenségekre, melyek közül az ember iránt jóindulatúak a fentemlített trias s a kisebb rangú *Vorsud*; rosszindulatúak: *Sajtan* s a kisebb hatalmú *Akšan*, *Vožo*, *Kutiš*, *Peri* és *Cer*; 2) félistenekre vagy szellemekre, ilyenek: *Vu-murt* (Víz-ember), *N'uläs-murt* (Erdő-ember), *Lud-murt* (Mező-ember), *Korka-murt* (Ház-ember), *Gondir* id. (tkp. Medve), *Gid'-murt* (Istálló-ember), *Tođi murt* (Fehér-ember, fürdőház szelleme), *Iskal-pido murt* (Tehénlábu ember), *Paläs-murt* (Erdei echo-ember) és *Uvir* (Lidércz). Nem terjeszkedhetünk ki e folyóiratban e mythologiai alakokra vonatkozó képzetek, mondák és szertartások ismertetésére, melyek Pervuchin első füzetének tárgyai; csupán néhány nyelvészeti, vagy szorosabban modva etymologiai meghatározására akarunk némi megjegyzéseket tenni. Az *Inmar* szóra nézve azt olvassuk, hogy összetétel *in* «hatalom» (область, власть) és *mar* «fény, tisztaság» (свѣтъ, чистота) szókból, miszerint az egésznek eredeti jelentése ez volna: «a fény, világosság, tisztaság ura» (владыка свѣта, ясности, чистоты). Ez állításának egyetlen része sem fogadható el; sem az *in* szónak «hatalom» sem a *mar* «fény» jelentése, sem az összetétel fölvétele nem igazolható. A votják *mar* szó értelme:

*) Vázlatainak előszavában így szól: «Nem ígérhetem közleményeimnek gondos irodalmi kidolgozását, hanem főképp arra fogok törekedni, hogy . . . a bennük nyújtott tudósítások teljesen megbízhatók legyenek» (буду стараться лишь о томъ, чтобы свѣдѣнія сообщаемыя въ нихъ, были вполне достоверны) I. füz. előszó, II.

«mi, ami, valami; mi?; miért?; egyéb, más»; az *in, iñ* szóé: «lévegő, ég». Az utóbbinak töje *inm-* (iness. *inmîn*, elat. *inmîs*), tehát *inmar* nem is így tagolandó *in-mar*, hanem legfeljebb így *inm-ar*. Bizonyos, hogy az *Inmar* istennév azonos az *inmar* ég, *m e n n y* szóval, mely jelentés világosan kivehető e példákból is: *ucied in-marü tuboz* fülemiléd az égbe száll. *Votj. Népk. Hagy. 193. dal* | *inmarän-no pilemîn viskin* az ég és felhő közt u. o. 177. l. | *inmar zorü* az ég esőzik | *inmar jugit lucä* az ég világosodik u. o. 67. l. Az *sten* fogalomra egyéb ugor nyelvek is alkalmazzák a «menny» szót, így: *zürj. jen*, vogul-osztják *tårém, törém*, mordvin *šhaj* jelentése «aer, coelum» és «deus». Ugyanezen *inmar* szó mint mythologiai alak kifejezése szerepel a *Kalevala Ilmarinen* hősének nevében, a melyhez fűződő mythosok is kétségtelenné teszik a finn *ilma* (= *votj. in, zürj. jen*) «aer, coelum» szótól való származást. — A *Kildisîn* szót *Pervuchin* a *kildîni* ige participiuma és az *in* «ég» összetételének magyarázza s minthogy szerinte amaz ige jelentése: «fáradni, gondoskodni» (трудиться, заботиться) a mythologiai név eredeti értelme: «gondoskodó hatalom, gondviselés ura» (власть заботящаяся, владыка промыслитель). Ez ellen mindenelőtt megjegyezzük, hogy a *kildîni* szónak az eddigi irodalom és saját gyűjtéseim egész más jelentését mutatják, ez t. i.: 1. megjelenni, jelentkezni (pl. *tarakan jurtađ isanün kildoz* a csótány házában bajjal jelentkezik. *Votj. Népk. Hagy. 34.*); 2. teremődni, létre jönni, keletkezni (pl. *mužemlän kildämez* a föld teremődése. u. o. 49.); 3. létre hozni, rendelni, intézni; teremteni (*žec ulîni med kildod Inmarü!* intézd, hogy jól élhessek *Inmar-om!* *Gavrilov imáds. 5.*). *Kildis-in* e szerint «teremő ég» (ismeretes magyar fohászkozó szólás), mely jelentését igazolják a *votják* imádságok efféle kifejezései is: *žec šizim pudo kildis-vordis Inmarü!* hétfele jó lábas jószágot teremő-fölnevelő *Inmar-om!* | *žec šizim ju-puñ kildis-vordis Inmarü!* hétfele jó gabnafőt teremő felnövesztő I. | *što Inmarü, keldisä-vordisü!* *Votj. Népk. Hagy. 169.* Igen ügyetlenül bánik el *Pervuchin* a *Kildisîn* mythologiai név attributumus változatainak magyarázatával. Ezek közül ő kettőt ismer, jelesen ezt: *Kildisîn-mu* (recte: *Mu-Kildisîn, Mu-Kilcîn*; csak is ilyen alakban ismerik egyéb forrásaink, mint: *Gavrilov imádság. 1. Verescs. 26. Potanin 204, 209, 212.*) és *Kildisîn-mumi*, melyekben ő külön-külön mythologiai személyeket lát. *Kildisîn* volna egy

égben lakozó a földet és termékeit gondozó istenség, *Kildišin-mu* egy földben lakozó és azt óvó istenség, *K.-mumi* pedig az elsőnek az anyja. A dolog megvilágítására utalnunk kell arra a tényre, hogy a *Kildišin*-nak megvan pontosan egyező mása a vogul *Kaltés-čkwä*, (déli vog.) *Kältés-č.* mythologiai alakban. A nyelvészet a permi (zürjén-votják) szellemi és gyakorlati élet többféle hatását igazolja a vogulságra *) s hogy e hatás különösen a vogul vallásos életre irányult, történeti bizonyítékokkal is támogatható. A *Kaltés* a permi *Kildiš*-in átvétele; v. ö. a hangtani megfelelésre nézve: vog. *pašü!* vagy *pašü qlén!* üdvöz légy! (köszöntés) és osztj. *piža!* üdvöz légy! *viža ula!* id. = zürj. *viža olan?* bist du gesund? (grussformel). A két alakra vonatkozó mythikus képzetekben is megvan az a szoros egyezés, mely közös eredetüket igazolja. A *Kaltés-čkwä*, vagy más nevén *ākw* «anyó» (mint *ātēr* «fejedelem» *χαρ' ἐξοχη*) = *Mir-susné žum* «Világot néző férfi» = *Sārñi ātēr* Aranyfejedelem) a szülő nőknél védőasszonya, mint vogul ethnographiai jegyzéseim egyike mondja: *möt vārmäläl qlnē nē Kaltés čkwän pojksi, pus-ta'il voss qñšawē, mat naknē-sipnē ul voss pati űaurēmä qñšēnē porät. jiržatnē žatpü jiri' sālī ali, qln nēri, tār pini*: «más állapotban levő nő *Kaltés*-asszonyhoz könyörög, hogy jó egészséggel tartsa meg, valami bajba, veszedelemben ne essék midőn világra hozza gyermekét. A ki áldozhat, áldozatul rénszarvast öl, pénzt köt be (áldozati ajándékul egy kendőbe), kendőt tesz (az áldozati tárgyak közé). A *Kildišin*, *Kilčin* is női alak, ezért neveztetik *Kildišin-mumi*-nak, vagy mint én hallottam *Mu-Kildišin-mumi*-nak (*mumi* = «anya») s hogy szereplése a szülő nőkre is kiterjed bizonyítja a következő szólás: *Kildišin šuräs-dorü vetlñi* «a *K.* útjára menni», mi azon szertartásra vonatkozik, midőn az újszülött gyermek anyjához az ismerősök lepényeket s egyéb ételajándékot hordanak (Gavrilov 170. l.). A *Kaltés*-asszony igen nevezetes szerepű a vogul mythológiában; ő az istenek ősanja, *Sārñi-Kworēs*, másképp *Numi-Tārēm* («Arany-égbolt, Magas ég») felesége, vagy egy másik monda szerint leánya a *Sārñi ātēr* egyetlen nőtestvére. Gyakran említetik a neve nemcsak a kosmogoniai mondákban és

*) L. erre nézve «Votják Nyelvtanulmányok» 195—197 ll., hol néhány zürjén elemet mutatok ki a vogul-osztják szókinsben. Ez érdekes nyelvi hatás tüzetes méltatása még a jövő feladata.

imádságokban, hanem a gyakorlati életben is; mert ő az élet adója (v. ö. e kifejezést *Kaltés lāwēm ālnē pos* a *K.* mondotta élethatár = az élet ideje) s az emberi boldogság kútfeje. Lelkessedéssel magasztalja, mint ilyet «az ég és föld elöntetésének éneke» (*māi' tārmi' sās̄yatilēm ēri'*):

Sārni Kaltés jāj'-āritū
kwonū kwāli, saǰā tāremti :
akw' sūntēp sāt Ās aumēli,
akw' sūntēp sāt sārīs ǰulīli ;
taw saǰānēl ǰātēl pokapi,
taw saǰānēl ēt-pos ǰulīli.
kwol sisūt tūli
sārniñ lūptap, sārniñ tqwpū ǰālnē
sārniñ tqwlep, sārniñ pānsip
sāt kukkuk ise'it ;
ētū sāt lujǰe'it,
ǰātēlū sāt lujǰe'it ;
ētū-kās at ǰāli,
ǰātēlū-kās at ǰāli ;
tīlē lujǰäse'it : sūpānānl
sāli ālnēl toǰ ta sās̄ǰate'it,
tulē lujǰäse'it : sūpānānl
sārniñ ālnēl toǰ ta sās̄ǰate'it,
mā jānitēl ālnē
sawiñ nārāp, sawiñ sāǰip
ēlēm-ǰalēsakātū ta rēikwēl
añ ti ǰātēl-mas ta ūnlē'it.

Az Arany-Kaltés, az ő (*Sārni ātēr*) testvére kikél a (a házból), hajfonatát szétereszti : egy torkolatú hét Ob-folyam folyamlik, egy torkolatú hét tenger merül föl ; az ő hajfonatából bontakozik ki a (kelő) nap, az ő hajfonatából merül föl a holdvilág. A ház mögött álló aranyos levelű, aranyos ágú nyírfára

aranyos szárnyú, aranyos farkú
 hét kakuk madár száll le;
 hét éjen át énekelnek,
 hét napon át énekelnek;
 éjjeli vigalmuk el nem múlik,
 nappali vigalmuk el nem múlik;
 erre énekelgetnek: szájaik
 tiszta ezüsttel csak úgy ömlengenek;
 arra énekelgetnek: szájaik
 aranyos ezüsttel csak úgy ömlengenek;
 szenvedéssel öltözött (tkp. szenvedéses botosú, szen-
 vedéses subájú)
 emberkéi (t. i. mi) ennek erejével
 élnek (tkp. ülnek) mind e mai napig.

A *Kaltés*-asszony ilyen felfogása mellett igen érthető ha a votják imádságokban a megfelelő *Kıldišin*-t ilyen attributumokkal találjuk: *Mu-Kıldišin* «föld-teremtő ég», vagy *Mu-Kıldišin-mumi* «föld-teremtő ég-anya», vagy *dü-Kıldi* (Gavrilov imáds.) «gabona teremtő ég». Mindezek tehát semmiképpen sem külön mythologiai személyek, mint Pervuchin képzele; sőt látni való, hogy eredetileg a *Kıldišin* is csak egy változata, attribútuma az *Inmar*-nak, melylyel együtt szintén előfordul egy szóban, így: *Kıldi*-*Inmar* (Votj. Népk. Hagy. imáds. 1. d), 2. a), b); Gavrilov imáds. 1.). Az imádságok a *Kıldišin*-t még keletkezésének első stadiumában mutatják, a midőn t. i. még nem értődik külön mythologiai alaknak, hanem ezen kifejezésben: *óstü Inmarü, Kıldišinü!* «uram egem, teremtő egem»-nek. Ez magyarázza meg, hogy miért áll az imádságok evocatiói után mindig az egyes szám *(óstü Inmarü, Kıldišinü, badzim Midorü, Voršudü* stb. — *žé šuddü šot*: a d d jó szerencsédet); ha ezek a mythologiai nevek mindannyian külön személyek jelzői volnának, minden esetre csak a többes szám volna helyén. Az ilyen megmerevedett, illetőleg érthetlenné vált attributumokon kívül jó számmal találunk olyan, könnyen érthető attributumokat is, melyekben senki sem gondolhat külön mythologiai személyeket. Volt alkalmam már utalni a *Kıldišin*-nal egyenlő értékű «hétféle jó lábas jószágot, hétféle jó gabonafőt t e r e m t ő-fölnevelő (*kıldiš-vordiš*) *Inmar*-om» és «uram *Inmarom* t e r e m t ő m-fölnevelőm!

(*këldisü-vordisü!*)» szólásokra; épen ilyen attributum-phrasisok: *vilis muso badžin Inmarü, vilis jugit todijü, inü-vuü* «magasban levő kedves nagy *Inmar*-om, magasban levő világos fehérem!» Az összehasonlító mythologiai tudomány egyik alaptétele, hogy mythologiai személyek érthetlenné vált attributumok alapján keletkeznek; az e személyhez fűződő mythosok rendszeren bővebb kifejezései ugyanazon eszmének, melyet a mythikus név jelez. A régi ugor ember eredetileg így fohászodik boldogsága s léte rejtelmes kútfejéhez: «uram, nagy egem!» (= *óstü Inmarü, badžin Inmarü!*); majd szebben és bővebben kifejezve érzelmeit s egyúttal illőbben magasztalva fenséges gondviselőjét egész sora az attributumoknak kerül az imádságba így: «uram egem, teremtő egem, mindenféle állatot, mindenféle növényt teremtő egem, világosságom, főntartóm, (*vordisü!*) élet- és táplálék-adóm, (*inü-vuü, kwažü*) esőm, időjárásom, áldozattal kért egem (*Kurbon-Inmarü*)»; vagy a «főntartó, fölnevelő» eszméjét képesen kifejezve: «oh magas ég, az én atyám» (vog. (*Numi-Tārēm āšem*), «istenem» (= Budenz etymológiája szerint «atyuskám»), «teremtő ég, én a n y á m!» (votj. *Küldisün-numü*). Nagy része ezen attributumoknak elvész, egy másika megmerevedik, állandóvá lesz; a benne alkalmazott képes kifejezés eredeti értelme eltűnik s midőn a fejlődés e fokán a fohászkozó eget, atyát, anyát emleget már magához hasonló személyekkel operál képzelete s keletkezik az «öreg isten» (*badžin Inmar*), a vogul vadászni járó, «hét fogolyhurkot állító férfi *Numi-Tārēm* atyám» (*sät lësiñ žum Numi-T. āšem*), az életadó *Küldisün-anya*, vog. *Kaltés-asszony*, «jó szerencsém ura» (*Voršudü*) stb. mythosalak. Mindebből azonban még korántsem következik az a szépen kigondolt theosophia, melyet Pervuchin a votjákok tudatára erőszakol, hogy t. i. nekik van egy szentháromságuk, melynek első hypostasa: az ég, *Inmar*; második *Küldisün*, a föld; harmadika a mi a föld és ég között van, az a *er Kwaž*, a mely eszméjének érdekében aztán mindenféle erőszakos magyarázatokhoz folyamodik a mythosok és szertartások tárgyalásában.*)

*) Egy helyütt pl. így szól: «Nem régiben a votjákok az erdő szélén egy vörös bikát áldoztak, az ő szavaik szerint *Inmar*-nak, de a mi meggyőződésünk (!) szerint *Kwaž*-nak (по ихъ словамъ Инмару, а по нашему убѣждению Квазю.

A *Voršud*, vagy a nyugati votjakok kiejtése szerint *Voššud* votják szótárom meghatározása szerint: «első rangú őrszellem az embernek és házának, kinek székhelyét a *kwa*-sátorban a *voršud-jibo*, vagy *bidžim midor* nevű féloszlopon, illetőleg a mellette levő polczocskán (*žaži, žaži*) képzelik. Itt vannak elhelyezve t. i. az átvitelesen szintén *voršud*-nak nevezett fetisszerű tárgyak: egy kis kéregdoboz fafedővel, benne pénzdarabok, mellette kevés fenyő-lomb s az áldozati csésze a kanállal. A *Voršud* a házi cultusnak legfőbb alakja; csaknem minden ünnepen, minden kiváló családi vagy közéleti eseménynél, pl. születés, halálozás, betegség, nagy vállalat stb. alkalmával mutatnak be neki áldozatokat; miatta különös szentséget nyer a *kwa*-sátor is, melyet a votják az ő házi kápolnájának tekint. A keresztény terminológiában itt ott mint szentlélek, vagy angyal szerepel». E szót Pervuchin, mint előtte Gavrilov (160. l.) és Buch (131. l.) a *vord-*, „fenntartani“ és *šud* „szerencse“ szók összetételének tartja s támaszkodik e tekintetben egy *vordšud* teljesebb alakra. Jelentése volna e szerint «megőrizett szerencse» (счастье охраняемое), vagy «rejtett, titkos szerencse» (таинственное, скрытое, спрятанное счастье). Megjegyezzük itt mindenelőtt, hogy a *vordšud* alak — mely sajnos benne van az én népköltési gyűjteményembe fölvelt Utrobin-féle (apokrypheknek bizonyuló) imádságokban is — tudákos etymologizálásból keletkezett fictio. A glazovi kerület öreg papjai nagy kedvteléssel foglalkoznak különösen votják mythologiai nevek keresztény szellemű bonczolgatásával s afféle komolyan állított anekdotákat, mint hogy *Kildišin* = *kil* ige + *diš* ruha + *in* ég, vagyis = „testet öltött égi ige“ = Krisztus — magamnak is volt alkalmam tőlük hallani. A *vordšud* alak, mely különben már az 1847-iki Márkevangeliumban is megtalálható (pl. 8, 38), a *vordiš šud* = «fönn-tartó szerencse» etymologia alapján keletkezett. Maga ez etymologia

I. 14. l.) Valamely votják azt felelte neki arra a kérdésre, hogy mitől eredt valakinek a betegsége s halála: «a *kwaš*-tól», azaz «rossz időtől», mi annyit jelent pl. hogy az illető meghűlt s tüdőgyuladást kapott. Ezt a jelentéktelen kifejezést P. így magyarázza: *Kwaš*-tól, azaz isten akaratából (отъ квази, т. е. по воли божией) s mindjárt azt a következtetést vonja belőle, hogy a *Kwaš* istenség halált, v. betegséget küldhet az emberre.

sem állja meg a kritika próbakövét, mert egy *vordis' sud*-féle hang-complexus összerántása a szóközépi sziszegőt mindenesetre *š, č,* vagy *ž, ž,* alakúvá színezte volna (így: *voršud* vagy *voržud*); s ezenfelül a «fenntartó szerencse» igen ügyetlen kifejezése volna a «szerencse fenntartója» (= *sud-vordis'*) értelemnek, mely a *Voršud* képzetéhez alkalmasan illenék. Inkább hihető, hogy a *voršud* szó a *bur-šud* szerencse, áldás' mása, mely előfordul az imádságokban is, mint: *žec' šemjün, žec' pudo-životän ulni-vilni bur-šud dšot Inmarä!* jó családdal, jó lábas jószággal élni, létezni add áldásodat óh I.! *Votj. Népk. Hagy. im. 3. a). V. ö. žec' ulni-vilni šuddä-burdä šot Inmarä!* u. o. imáds. 2. a) | *šum-potimon suddä-burdä šot Inmarä!* add áldásodat, hogy örvendezhessünk! *Gavrilov* imáds. 2. Figyelembe veendő, hogy a *bur*, jószág, «jó» szónak egyébként is van *vur* alakja e szólásban: *vurä vajni* (Sarap. Azbuka 49, 93, 107, 160, 161, 170, 174) = *burä vajni*, megemlekezni valakiről, emlegetni vkit'; *Inmaräz burä* vagy *vurä vajni*, isten nevét emlegetni, halát adni, imádkozni esküdni'. A szókezdő *b—v* hangváltozás egyéb analogiákkal is igazolható, így: közvotják *vorsal*, bezárni' = kazáni *votj. boržal* | közvotj. *votäs* vadászhaló = kazáni *votj. botos*: *čonari-b.* pókháló (= *vog. pätes* függő madárháló) || *V. ö. zürj. viža* gesund: *vog. pašü!* osztj. *B. piža!* (köszöntés) | *zürj. votj. viž* böjt: *vog. pišelayti* böjtöl, *csér. pütö* böjt, magyar *böjt* | *zürj. vot. viš-* fájni: *magy. beteg* (l. *MUgsz. 454. l.*) | *zürj. verm-*, *votj. vorm-*, *vog. vërm-* könnyen, vermögen: *vog. K. perm-* ertragen, dulden, *magy. bír-* (u. o. 456. l.). — *Aksän* nevű mythologiai alak először Verescsaginnál említődik (27. l.), hol az van mondva róla, hogy «a szürkület istene» (богъ сумерокъ); «neki semmiféle áldozatot nem hoznak, hanem avval kedveskednek, hogy szürkület idején oldalukra feküsznek az emberek; gyakran lehet hallani ezen időben: *zibit ul, aksän-dür!* csitt, itt az *Aksän* ideje!» *Pervuchin* ez adat alapján nyomozott a glazovi *votjások* között is; de noha egyebet nem hallott, minthogy *aksän-dür* annyi mint «szürkület ideje», mégis fölteszi hogy a glazovi *votjások* is ismertek hajdan egy *aksän* nevű istenséget (58. l. I. füz.). Pedig Verescsagin egész adata a föntidézett szólás félreértéséből eredt*); *aksän* a tatár

*) Hasonló félreértés eredményének tartom Verescsagin mythologiai alakjai közt a *Kaldik-Mumi-t*, a kiről ezt olvassuk

azşam, akşam «abend, die zeit des abendgebetes nach sonnenuntergang» átvétele; tehát ama szólás csak ennyit jelent: «csitt, itt az esti szürkület ideje», amikor tatár szokás szerint — s ilyen sok ment át a votjákba — nem dolgoznak, hanem az *azşam-namazi-t*, azaz esti imádságot mondják. — *Vožo* Pervuchin szerint azon istenség neve, kit a nyári és téli napfordulat idején, a *vožo-dir*-ben határozatlan számú napokon át azzal tisztelnek, hogy nagyobb zajt nem csapnak, nem énekelnek, folyóvízben nem fürödnek, nem mosnak, égő szenet el nem taposnak stb. (I. füz. 59. l.). Származik a *vož* «zöld» szótól, minthogy ugyanekkor zöld a természet (u. o. 58. l.). Ugyane véleményen van Gavrilov is (159. l.); pedig ő megemlíti, hogy tél közepén (decz. 25—jan. 6.) is van *vožo-dir*. E vélemény már csak azért sem helyes, mivel «zöld idő» az *o* végképző nélkül, egyszerűen *vož dir*-nak hangzanék. Rájutunk talán a magyarázat helyes útjára, ha a *vožo*-nak teljesebb *in-vožo* alakját vesszük számba. Erről Verescsaginnál következő magyarázatot találunk (26. l.): «a déli idő istene; ő csak délben uralkodik, még pedig junius 20-ikától július 20-ikáig. Neki semmilyen áldozatot nem hoznak, csak a déli csendre való ügyelettel tisztelik. Ő nem szereti, ha dél idején fűvet, virágot szakítanak, földet ásnak, vagy a nap elé fekete tárgyat pl. üstöt, bográcsot visznek». Kitetszik mindezekből, hogy a *vožo-dir*, vagy *in-vožo-dir* olyan idő, melyben az ég (*in*) délben és a nyári meg téli napfordulatokban van. A *vožo* tőjéül e szerint alkalmasan vehető fel a *vož* «folyóknak, vagy utaknak elágazása, illetőleg találkozás» szó (*šurüs-vož* útelágazás, válaszut; *šur-vož* folyóágazás, torkolat), úgy hogy *in-vožo-dir* «azon

(27. l.): «a votják nők védő istenasszonya; neki áldozatot nem hoznak, hanem csak a következő szavakkal fordulnak hozzá: *ä, Kaldik-Mumi!* Ez annyit jelent, hogy az illető votják nő az ő védelmébe ajánlja magát». Semmiféle más forrásból egy ilyen mythikus személy léte nem igazolható s igen kéri Verescs. előadásából is, hogy csak az idézett szólás alapján következtet reája. Pedig e szólásban — számba véve hogy kétségbeesett, védelmet kereső nő mondja — egész alkalmasan a *kaltak* «óh, jaj» szót láthatjuk; v. ö. *ä kaltak, kaltak!* óh jaj-jaj! (Votj. Népk. Hagy. 62. l.) | *Kiloz kaltak, vazkäm joz-kalikä!* itt marad, óh jaj, korácsaim serege, melylyel eddig társalogtam. U. o. dal. 2. Tehát «*ä, kaltak mumi!* óh-jaj, mama!» mondhatta valamely kesergő votják nő.

idő, melyben az ég útjai összetalálkoznak, illetőleg elválnak»; ez a napfordulat és dél ideje. Ha a votjások — pl. a napcultusnak hagyományaképen — ezt az időt megszentelik is, még nem következik egy *vožo*, vagy *in-vožo* nevű mythologiai személy létezése. A *vožo* istenség épen olyan fictiója a mythologia-csinálóknak, mint az *Akšan*, *kaldik-mumi* s több más, melyekre ezúttal nem terjeszkedünk ki.

A «Vázlatok» második füzete a vallásos szertartások és ünnepek leírásával foglalkozik. Nyelvészeti félreértésekből eredő merész következtetések és magyarázatok helylyel közzel itt is tartítják az előadásnak különben dicséretes tárgyilagosságát. Ilyennek köszöni létét pl. a votják hierarchia is, melyre nézve azt olvassuk (16. l.), hogy felső fokán áll az *abiz*; ezt követi a *vošás*, kinek protojijerej-féle rangja van; a harmadik fok a *kuriškiš*, vagy *pop*; végül a legalsó fok a csupán gonosz szellemeknek áldozó *kujaskiš*. A határos szarapuli kerületben én úgy tapasztaltam a dolgot, hogy minden szent helynek külön öre, azaz áldozója van (*ulíš*, kit a vidék *tuno*-jainak s áldozóinak választása szentesít); van e szerint: *gurt-kwa-ulíš* a falubeli áldozó helynek, a votják szent sátorának öre és papja (v. ö. Max Buch könyve 126. l.), *budžin-kwa-ulíš* a mezőn vagy erdőben felállított nagyobb szent sátor öre és papja és *lud-ulíš*, vagy *badžin-lud-ulíš* az áldozó liget öre és papja (v. ö. u. o. 128. l.). Pervuchin papi rangfokozatát *tisztán* nyelvészeti tényekre alapítja, arra t. i. hogy vannak *kuriškiš*, *vošaskiš* és *kujaskiš* kifejezések. Ámde a két első csak synonym szó: *kuriškiš* «könyörögni, imádkozni» a *kur-* «kérni» ige frequentatívuma, *vošaskiš* «könyörögni, imádkozni (istenhez)» a *voš* «áldozat; imádság» denominális képzése; e tényekből magukból még nem következhetik, hogy a votjások különbséget ismernek a *kuriškiš* és *vošaskiš* között. A *kujaskiš* épenséggel nem papi hivatal. Alapszava *kujal-* «hányni, elhányni, szórni», melynek frequentatív *kujask-* továbbképzéséből származik: *kujaskon* «engesztelő áldozat» (étel, ital, rongy, összekötött lábú baromfi, apró pénz stb.) a gonosz szellemeknek (l. Verescsagin 27. és Gavrilov 27.). *Kujaskiš* «áldozatvető» tehát bármely közönséges ember, ki a gonosz szellem vélt lakó helyére valami ajándéktárgyat dob. Az *abiz* merőben új, máshonnan nem igazolható adat a votják szókinszben. Pervuchin szerint így a legtöbb jóst és áldozót nevezik s megjegyzi, hogy

e tatár eredetű szó megvan az oroszban is «tatár pap, samán» értelemben. Hogy mért éppen ez az *abiz* a legmagasabb s a *vošaskiš* mért a következő rangfok a votják hierarchiában: azt egészen sajátzerű módszerrel avval okolja, hogy az elsőről kevesebb adatot sikerült kapnia, mint a másodikról s emerről ismét kevesebbet mint a *kuriskiš*-ről; tehát úgy kell lenni, hogy a kiről kevesebb a hír, az ritkább, főbb személy.¹⁾

Az ünnepek sorát Pervuchin a szántást megelőző *akajaška* (kazáni *akaška*) nevű nagy tavaszi ünneppel kezdi, melynek bő votják nyelvű leírása megvan az én gyűjtésemben is (l. Votják Népk. Hagy. 169—176. ll.). E szóra P. azt jegyzi meg, hogy a tatárból származik, mely nézet azomban semmiképen sem igazolható. Nyomra vezet e tekintetben az ünnepnek egyik szarapuli elnevezése, t. i. *gäri-sül* «eke-lakoma» (l. Buch 157. Verescsagin 32. l.), melynek csuvas fordítása *aga-jaška* (*aga*²⁾ «eke», *jaška* leves; lakoma). Volt alkalmam a csuvas nyelvnek egyéb hatásait is kimutatni a votjában (l. Votj. Nyelvtanúlm. 170. l.) s a megnyiben a csuvasok ősi hitére és szertartásaira vonatkozólag becses forrásgyűjtemények állanak rendelkezésünkre:³⁾ constatálható az

¹⁾ L. II. füz. 16. l.: «То обстоятельство, что объ абызъ болѣе трудно собрать указанія, нежели о восясь; а о послѣднемъ болѣе трудно, нежели о курыськись: по нашему мнѣнію, должна характеризовать іерархическое положеніе каждаго изъ этихъ лицъ на лѣстницѣ древне-вотскаго жречества. абызъ стоявшій на вершинѣ ея, долженъ былъ и часть первымъ подъ разищею силою христіанства; затѣмъ исчезъ восясь; а потомъ и курыськись долженъ былъ спрятаться подъ маску по-а.

²⁾ Megjegyzendő, hogy e szó akár *aka*-nak is írható volna; mivel a csuvas mediák voltaképpen félmediák, azaz csaknem a kemény mássalhangzók benyomását gyakorolják a fülre (l. erre nézve bővebben NyKözl. XXI, 9.). V. ö. magy. *eke* «pflug», hol a csuv. *aga* szintén eredetibb néma mássalhangzóval jelentkezik.

³⁾ A legfontosabb ezek közül Vladimir Magnyiczki műve: «Матеріалы къ объясненію старой чувашской вѣры. Казань. 1881.» (Adatok az őcsuvas hit megvilágítására). Értékes anyagot tartalmaznak e tekintetben Nikolaj Zolotnyiczki «Корневой чувашско-русскій словарь. Казань. 1875.» művének függeléke; továbbá Nikifor Kamenszki pap «Современные

is, hogy a csuvasok (vagy esetleg valamely kiveszett vele egynyelvű nép) vallásos életének is nagy befolyása volt a volgavidéki ugor népekre. — A *guž-dor* ünnep nevét P. így értelmezi: «hótisztás, olyan hely melyen a hó előbb olvadt szét mint másutt» (проталина, место на котором раньше других таял снег); helyes meghatározása: «gyep, pázsit» (зелень); v. ö. pl. *vož guž-dor* zöld gyep (Gavr. dal 169.) | *guž-dor keltini* parlagon hagyni a földet (оставить полосу на полях на несколько годовъ, не пользуясь ею, чтобы поправилаась) | *azbarü guž-dor žuzantäm kar!* tedd, hogy udvaromat föl ne verhesse a gyep! (Votj. Népk. Hagy. imáds. 2. b.). — Tájékoztatóul a votják ünnepek (*juon, sur-juon* «ivás, sörivás» = *ünnepe*) természetére s fontosabb szertartásaikra nézve álljon itt elnevezéseiknek jegyzéke, melyet a P. közlöttes votják kalendárium, az eddigi források adatai és saját kutatásaim alapján szerkesztettem össze:

A) Tavaszi ünnepek:

1. *dodü-kušton nunal* (Sar.), *düdü-kušton-něnal* (Kaz.) «szánhagyó nap» gyümölcsoltó boldogasszony tájékán. (Votj. Népk. Hagy. 9. 1.)

2. *šort-tuj* (Glaz.), *šort-miškon* (Sar.) «mating-lakoma» a belügozott fonal-matingok kimosása a patakban s az avval egybekötött lakomázás, illetőleg ünnepség. Verescsagin 29. Pervuchin II. 110.

3. *kušuj-něnal* (Kaz.) félelmetes nap, melynek éjszakáján boszorkányok járnak. Votj. Népk. Hagy. 29. 1.

4. *šor-voš karon arüa* (Sar.) «ágimádságot tevő vasárnap», *puči arüa* (Mal.) «barka-vasárnap», *puči-mučo* (Kaz.) «barka-fürdő» = virágvasárnap.

5. *velkoj četverik* (Sar. Glaz.) áldozó csütörtök. Pervuchin II. 112—118. II.

6. *budžin nunal juon* (Sar.), *budžim nunal* (Mal.), *bidžim nunal* (Glaz.) «nagy (fölséges) nap» = husvét. Pervuchin 118. Verescs. 40.

остатки языческихъ обрядовъ и религиозныхъ вѣрованій у чувашъ. Казань. 1879.» (A pogány szertartások s vallásos hit jelenkori maradványai a csuvasoknál) című értekezése is.

7. *akajaška* (Glaz.), *akaška-đuon* (Kaz.) «eke-lakoma», *tulis sur* (Mal. Sar.) «tavaszi sörivás». Egyes napjai: *kižni poton* (Sar.) «vetni menés», *kidés potton* «vető mag kivitele» (a mezőre), *kidés-đuon id.*, *gêrêne poton* (Kaz.) «szántani menés», *güri-potton* (Glaz.) «eke kivitele» | *žajüg-šed* (Kaz.) «lúd lakoma» | *jo-kelan* (Glaz.) «a jég elkísérése» | *güri-šektan* (Glaz.) «eke-vendégelés» | *guž-dor* (Glaz.), *guž-dor-šid-poston* (Sar.), *guž-dor-žuk-püšton* (Kaz.) «gyep-lakoma főzés». A szántást-vetést megelőző nagy tavaszi ünnep. Gavrilov 157. Verescsagin 30. Votj. Népk. Hagy. 169. Pervuchin 29—58. ll.

8. *tulis kišton karon* (Sar.) «tavaszi halott áldozat», *kišton-nal* (Kaz.). Gavril. 184. Buch 145. Verescs. 38. Perv. 119.

9. *budžin vos* (Sar.) «nagy áldozat», *đu-kurbon* (Kaz.) «gabona-áldozat». Két napos ünnep tavasszal a vetés kikeltekor, melyen tulok-, juh-, lúd- stb. áldozatokat hoznak a szántóföldön. Buch 157. Perv. 58—65. ll.

B) Nyári ünnepek:

10. *kvar-sur* (Sar.) «levélünnep (sörivás)», *lis-sur* (Mal.) «túlevél-ünnep», *kvar-vošon* (Mal.) «levél-imádkozás», *gužüm-đuon* (Kaz.) «nyári ünnep», *bulda* (Jel.), *gür-ber* (Glaz.) «eke utó». A szántást befejező, illetőleg az aratást megelőző nagy ünnep, melyen többrendű áldozatokat hoznak, a házakat föllombozzák s a lakodalmat (*šuan*) tartják. Gavril. 164. Verescs. 38. Votj. Népk. Hagy. Előszó VIII. Potanin 204. Perv. 65, 68.

11. *mužem-šimašnik* «föld-névnep», *gudiri-šimašnik* «mennydörgés-névnep», *šulis-murt-šimašnik* «erdei istenség névnepja» (Glaz.). Perv. 67, 68, 93. ll.

12. *poči gür-ber* «kis gür-ber ünnep» (Glaz.) a szénakaszálás befejeztével, melyen főképp a *Vu-murt*-nak (víz-ember) nyújtnak áldozatot. Gavril. 104. l. Perv. 77.

13. *vil-juon*, *vil-karon*, *vil ar* (Sar. Mal.) újév ünnepe a rozsaratás kezdetén, melyen zsenge kalászokat visznek a szent sátorba és megemlékeznek a halottakról. Buch 160. Votj. Népk. Hagy. 9, 162. — Perv. szerint *vil žuk* «új árpadara» (Glaz.) őszi ünnep az első árpakévek cséplése alkalmával. 82. l.

14. *muš-tubon juon* (Sar. Jel.) «méhmászó ünnep», *muš-voz-*

masli kurbon (Glaz.) «áldozat a méhőrzőnek». A mézszüretnek két napos ünnepe. Perv. 95. l.

C) Őszi ünnepek:

15. *sizil-juon* (Sar.), *sizil-đuon* (Kaz.) «őszi ünnep», *sizil-kurbon* (Glaz.) «őszi áldozat» az őszi vetés bevégezése alkalmával tartott nagy ünnep. Perv. 78. l.

16. *sizil kišton-nunal* (Sar. Glaz.). Őszi halotti ünnep. Perv. 124. lap.

17. *pukro-nunal* (Sar. Mal.) = Покровъ. Nagy boldogasszony napja.

18. *Nuläs-murtli kurbon* (Glaz.) «áldozat az erdei istenségnek». Perv. 97. l.

19. *Vu-murtli kurbon* (Glaz.) «áldozat a vízi istenségnek». Perv. 101. l.

20. *val-nimanüik* (Glaz.) «ló-névnap». Perv. 101. l.

21. *Mikajlo-nunal* (Sar.), *Nikola-nenal* (Kaz.) Szent Miklós napja.

D) Téli ünnepek:

22. *nardugan* (Kaz.) téli ünnep (karácsony előtt), melyen az ifjuság álarczos mulatságokat tart s éjfél után a mezőre megy hallgatkozni, a hallott neszéből jósolván a jövőre.

23. *im-ušton* (Mal.), *um-išton* (Sar.) «szájnnyitó» = karácsony, a midőn az emberek szája a hosszú bőjt után a hústra megnyílik (v. ö. a magyar *húsvét* ünnep-elnevezést. — Más neve *tol-sur* «tél-ünnep». Verescsagin 39.

24. *jo-vilä sulton* (Sar.), *đji-vělä poton* (Kaz.), *jo-vilin silon* (Glaz.) «a jég fölött álló ünnep», a midőn az egész falu népessége kimegy a folyó jegére s ott léket vágva áldozat mellett imádkozik a vízi istenségnek. Votj. Népk. Hagy. 21. Perv. 104. l.

25. *voj-där* (Sar.), *voj-masleńča*, *voj-arüa* (Glaz.) «vaj-idő» farsang utolsó hete, a mikor még szabad zsíros, vajjas ételeket enni. Verescs. 40. Perv. 107.

26. *kutäs-tuj* (Glaz.) «cséplakoma». A cséplés befejezte alkalmával tartott ünnep. Perv. 87.

Értesítések.

Suomalaisia Kansansatuja. I. Osa: Eläinsatuja. Hels. 1886 (Finn népmesék: I. Állatmesék). A finn népmesék első kiadása (1852—66) óta folytatott mesegyűjtés gazdag eredménye arra bírta a finn irod. társaságot, hogy a finn mesekincsét új rendezéssel és az eredeti feljegyzések hívebb megtartásával adja ki. E munkával Krohn K.-t bízta meg, ki a finneknél a «népmese-tudomány» tüzetes művelője. — Ára 3½ finn márka (= 1.75 kr.)

Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista. aineista. Kolmas jakso I. osa. Hels. 1888. — A «Suomi» folyóiratnak immár harmadik folyamának első része. Sok becses nyelvészeti közleményeket is találunk, kivált a második folyamannak 20 kötetében, jelesen finn nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányokat. — A fentjelzett legújabb kötet főtartalmát Krohn K.-nak tanulmánya «a finn népmesékről» teszi. Ára 3 fmk. (= 1.50 kr.)

Finn-német szótár. *Suomalais-saksalainen Sanakirja*. Fin-nisch-deutsches Wörterbuch von *Karl Ervast*. Tavastehus, 1888. A munka 790 8-r. lapra terjed s szótári berendezése takarékos voltánál fogva annyira teljesnek látszik, hogy finn-magyar szótárunk mellett is jó szolgálatot tehet. — Kiadta a finn irod. társaság; ára (kötve) 15 fmk. (= 7.50 kr.) — Van finn-latin szótár is (*Suomalais latinainen sanakirja*), *Geitlin J. G.*-től, Hels. 1883. Ez főleg ugyan iskolai használatra készült, de e mellett szemmel tartja azon czélt is, hogy a finn nyelv tanulmánya közben segédkönyvvül szolgálhasson. Ára fmk 9.50 (= 4.75 kr.)

Több rendbeli munka jelent meg a cseremisiz nyelvről. Először is *Dr. Genetz Arvid*-től cseremisiz tanulmányainak (I. fent 159. l.) I. része: *Ost-tscheremissische Sprachstudien*. I. Sprachproben mit deutscher Uebersetzung. (S.-Úgr. Seuran Aikakauskirja VII. Hfors, 1889.) A 80 lapra terjedő cser. szövegek: mesék, találós mesék, ráolvasások, pogány imádság, dalok. — *Dr. Weske Mihály*tól, orosz nyelven egy füzet: *Nyomozások a cseremisiz nyelv dialektusairól* (Изслѣдованія о нарѣчійхъ черемисскаго языка. — Kázán, 1889.) Főképen a cseremisiz nyelvjárások földrajzi meghatározásával s hangtani sajátásaikkal foglalkozik. — *Smirnov I. N.*-től: *A cseremisizek*, történeti és ethnographiai rajzolat (И. Н. Смирновъ: Черемисы. Историко-этнографическій очеркъ. — Kázán 1889.) — Mind a három munkát még tüzetesen ismertetni fogjuk.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XX. köt. 1862—1886. Ára kötetenként II—X-ig 1 ft 50 kr., XI-től fogva 3 ft.

NYELVEMLEKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1874—86. 8-adrét.

I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Cod. Közzéteszi: Volf Gy.

II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.

III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.

IV. V. kötet. Érdy C. Közzéteszi Volf Gy.

VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld Cod. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulesár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Fesztetics Cod. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczi töredék. — Közzéteszi Volf Gy.

Ára kötetenként 2 ft.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 ft.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 ft.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 ft.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.

II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1883. Ára 60 kr.

III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.

IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.

V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.

VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 ft 20 kr.

VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.

(Különnyomatok a «Nyelvtud. Közlemények»-ből.)

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsüig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 ft.

- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHAISONLÍTÓ SZÓTÁR. Irta Budenz J. 1873—81. Ára 5 frt.
- A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor 1872. Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. 1873. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJITÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. 1873. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr.
II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. Ára 2 frt 40 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 1875. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 1876. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára . . 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZEPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 20 frt 20 kr. — IX. köt. (1—12 sz.) 1882. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. (1—13 sz.) 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. (1—12. sz.) 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. (1—12. sz.) 1885. Ára 4 frt 60 kr. — XIII. kötet. (1—12. sz.) 1886—87. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. (1—7. sz.) 1887—88. Ára 2 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finu-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHAISONLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- A PHONETIKA ELEMELI, különös tekintettel a magyar nyelvre. Irta Balassa József dr. 1886. Ára 70 kr.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I. kötet: *Oszmán-török népmesék*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887. Ára 2 frt 30 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XX. kötetéből.) Ára 1 frt.